

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**ULUSLAŞMA VE MODERNLEŞME SÜREÇLERİNDE BİR ZEMBEREK:
TÜRK DİL KURULTAYLARI**

Nurettin KALKAN

Doktora Tezi

Ankara, 2023

ULUSLAŞMA VE MODERNLEŞME SÜREÇLERİNDE BİR ZEMBEREK: TÜRK
DİL KURULTAYLARI

Nurettin KALKAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Nurettin KALKAN tarafından hazırlanan "Uluslaşma ve Modernleşme Süreçlerinde Bir Zemberek: Türk Dil Kurultayları" başlıklı bu çalışma, 23/01/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR (Başkan)

Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR (Danışman)

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU-LORASDAĞI (Üye)

Prof. Dr. Ersin ERKAN (Üye)

Prof. Dr. Gökhan ATILGAN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

...../...../2023

Nurettin KALKAN

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Tez Danışmanının Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Nurettin KALKAN

*Hoyratlığımın ıslahına muktedir di benliğin,
Bir mahya müjdesi gibi ydi o tesirli sözlerin,
Virane ruhumun mamuruna memurdu suretin,
Hangi bayramın sabahıyla teskin olur matem.*

Genç yaşta hayatını kaybeden değerli dostum, kardeşim Maşallah Nar'a...

TEŞEKKÜR

Her daim ve herkesten önce ilk teşekkür değerli eşim Şeyma'ya... Ben doktora tezimle, kitaplarla, belgelerle, makalelerle uğraşırken yuvamızın mutluluğunu tesis eden oydu. Bu meşakkatli süreçte karşılaştığım bütün zorlukları aşmamda bana ilk elini uzatan hep o oldu. Kendisine sonsuz bir minnetle ve mahcubiyetle müteşekkirim. İyi ki var...

İkinci olarak beni böyle bir çalışma yapmaya teşvik eden kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Mete Kaan Kaynar'a minnettarım. Bu süreçte gerek entelektüel cömertliğinden gerekse engin hoşgörüsünden ziyadesiyle istifa ettim. Öte yandan tezime yaptıkları kıymetli eleştirilerle ufkumu açan tez savunma jürimin değerli üyeleri Prof. Dr. Ali Çağlar, Prof. Dr. Berrin Koyuncu-Lorasdağı, Prof. Dr. Gökhan Atılgan ve Prof. Dr. Ersin Erkan'ın isimlerini de hürmetle anmam gerek.

Prof. Dr. Ali Çağlar, Prof. Dr. Berrin Koyuncu-Lorasdağı ve Prof. Dr. Gökhan Atılgan'ın katkılarını yalnızca tez savunma sınavımın ve tez izleme komitemin mesaisine indirgemek onlara büyük haksızlık olur. Ali Çağlar ve Berrin Koyuncu-Lorasdağı'nın yüksek lisans maceramdan bugüne kadar geçen süre boyunca bana gösterdikleri teveccüh en önemli motivasyon kaynağım oldu. Kendilerine müteşekkirim. Gökhan Atılgan hayat dersleriyle dolu eleştirileriyle bana hep kusurun ve hatanın içeride olduğunu, çıkış yolunun ise ancak insanın kendisini düzeltmesinden geçtiğini gösterdi. Kendisine minnettarım.

Bu süreçte muhterem annem Hanife Boysak ve kıymetli kız kardeşlerim Serra Seher Kalkan ile Kübra Nur Kalkan manevî destekleri benden hiç esirgemediler. Onlara da teşekkür borçluyum.

Biraderim Mevlüt Kalkan ise arşivde çalışmanın yoruculuğu bezginliğini bütün kesifliğiyle buram buram hissettiğim anlarda cevalliği ve dinamizmi ile devreye girerek külfetimi azalttı. Bir minnettarlığım da kendisinedir.

Dostum Melek Halifeoğlu'na da bir parantez açmam gerekiyor. Şahsî kütüphanesinden ve entelektüel birikiminden yararlanmam bir yana, beni her zaman âlîcenaplığın ve kadirşinaslığın en seçkin numuneleriyle tanıştırdı. O da iyi ki var...

Ve bir diğer dostum Salih Şimşek...Microsoft Word programına olan vukûfiyeti ile tezimin teknik işlerinin yapılmasına büyük ve önemli sözcükleriyle dahi tarif edilemeyecek katkılar sundu. Kendisinin ismini de minnetle zikretmeliyim.

Kadim dostum Nuri Salık'ın ise adını anmamak büyük bir vefasızlık örneği olur. Teorik tartışmalara hâkim zihniyle tezimin kuramsal arka planını gözden geçirdi. Kendisine de müteşekkirim.

Son olarak, tezi yazarken karşılaştığım bazı zorlukları aşmama yardım eden değerli dostlarım Mustafa Ayyıldız, Kutlu Kağan Dalkılıç, Aykut Dal, Hamide Değer, Burak Delibaş, Erdinç Koç Ramazan Kartal, Halil Saka , Orkun Kalaycı, Metehan Bulut'a ve Emrah Güleş'e de teşekkür ederim.

Unutmadan insanın hayatındaki her kritik dönemde ona yardım eden fakat ön planda olmayan yahut adları zikredilmeyen bazı isimsiz kahramanlar vardır. Bu geleneği bozarak kıymetli büyüklerim Prof. Dr. Mehmet Devrim Aydın, İhsan Ayal ve Prof. Dr. Ahmet Ulusoy'a özel bir teşekkür borçlu olduğumu vurgulamam gerek. İyi ki varlar...

ÖZET

KALKAN, Nurettin. “*Uluslaşma ve Modernleşme Süreçlerinde Bir Zemberek: Türk Dil Kurultayları*” Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Bu tez çalışması, Türk ulusunun inşası sürecinde Türk dil kurultaylarının oynadığı rolü incelemeyi amaçlamakta ve yoğun bir uluslaştırma motivasyonunun tematik birer dökümü olan ilk üç Türk dil kurultayını özellikle odağına almaktadır. Ulusun ve uluslaştırmanın bir modern dönem anlatısı olduğu kabul edildiğinde, çalışma teorik anlamda modern ulusçuluk kuramlarına yaslanmaktadır. Bir devlet politikası olarak 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kuruluşuyla başlatılan dil reformunun uygulanmasında adı geçen dil kurultayları bir kullanma kılavuzu niteliği görmüş; bu kurultayların öncülüğünde Türk ulusunun inşası tesis edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında sırasıyla ulus olgusunun tarihî serencamı ve kavram kartografyası, ulus-devlet fenomeninin gelişimi, ulusçuluk akımının temel hususiyetleri ve ulus inşası sürecinin boyutları konu edilmektedir. Akabinde de Türk milliyetçiliğini ortaya çıkaran dinamiklere değinilmektedir. Ardından dil meselesinin Cumhuriyet’in gündemine nasıl ve neden girdiği, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yapılan dilde sadeleşme tartışmaları da göz önünde bulundurularak açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise 1932 ile 1936 yılları arasında düzenlenen üç Türk dil kurultayının dilde reform düşüncesinin çok ötesinde bir zihniyet dönüşümünü imlediği ele alınmakta; modernleşme ve uluslaşma paradigmalarının bir zembereği olduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dil, Türk Dil Kurultayları, Türkçe, Ulus, Ulusçuluk.

ABSTRACT

KALKAN, Nurettin. *“A Mainspring in the Processes of Nationalization and Modernization: Turkish Language Conventions”* Doctoral Dissertation, Ankara, 2023.

This study aims to examine the role of Turkish Language Conventions in Turkish nation-building process. The dissertation focuses specifically on the first three Turkish Language Conventions, which were held during the lifetime of Mustafa Kemal Atatürk and are thematic inventories of an intense nationalization motivation, though the Conventions held between 1942 and 1960 are also included. Since nation and nationalization are narratives of the modern period, the study is based on modern nationalism theories. The afore-mentioned language conventions served as operating manuals in the implementation of the language reform, which was initiated as a state policy with the establishment of the Turkish Language Research Society (TDTC)¹ in 1932; the building of the Turkish nation was tried to be established under the guidance of these conventions.

The historical consequence and concept cartography of the phenomenon of nation, the development of the nation-state, the main characteristics of the nationalism movement and the dimensions of the nation-building process are discussed respectively at the beginning of the study. Subsequently, the dynamics that reveal Turkish nationalism are mentioned. Then, how and why the language issue was brought to the agenda of the Republic is explained by taking into account the discussions about the simplification of language during the Tanzimat and Constitutional Monarchy periods. The final part of the study discusses that the three Turkish language conventions held between 1932 and 1936 implied a mentality transformation far beyond the idea of language reform; that they were a mainspring in the paradigms of modernization and nationalization.

Keywords: Language, Turkish Language Conventions, Turkish, Nation, Nationalism

---

¹Türk Dili Tetkik Cemiyeti. The name was changed as Türk Dil Kurumu (Turkish Language Association) in 1936.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
RESİMLER DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM. ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS İNŞASI	15
1.1. ULUSA VE ULUSÇULUĞA DAİR	15
1.1.1. Bir Kavram Olarak Ulus	16
1.2. MODERNİTENİN SİYAM İKİZLERİ: ULUS-DEVLET VE ULUSÇULUK.....	28
1.2.1. Ulusçuluk Kuramları	38
1.3. ULUS İNŞASI VE İNŞA SÜRECİNİN DİNAMİKLERİ	44
2. BÖLÜM. TÜRK ULUSÇULUĞUNUN DOĞUŞU	51
2.1. RÖTARLI VE APERİTİF BİR ULUSÇULUĞUN SEYRİ.....	51
2.2. OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	56
2.3. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN REFAKATÇİLERİ: YUSUF AKÇURA VE ZİYA GÖKALP.....	62
2.4. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE APERATİF UĞRAK: CUMHURİYET DÖNEMİ	67

2.4.1. Kültürel ve Siyasal Olarak Türk Milliyetçiliğinin Örgütlenmesi.....	69
3. BÖLÜM. DİLDE SADELEŞME SÜRECİ	74
3.1. TANZİMAT'A DAİR.....	74
3.2. TANZİMAT DÖNEMİ DİLDE SADELEŞME ÇABALARI	79
3.3. MEŞRUTİYET'TE DİLDE SADELEŞME TARTIŞMALARI	88
3.4. RESMÎ EVRAKLARDA TÜRKÇE HASSASİYETİ	96
4. BÖLÜM. BİRİNCİ TÜRK DİL KURULTAYI	122
4.1. CUMHURİYET VE ULUSAL DİL.....	122
4.2. TÜRK DİLİ TETKİK CEMİYETİNİN KURULUŞU	126
4.3. KURULTAYDA BİR "ÖTEKİ" OLARAK OSMANLI	134
4.4. KURULTAYDA ULUSLAŞMANIN BİR ARACI OLARAK TÜRKÇE.....	140
4.5. KURULTAYDA MODERNLEŞMENİN BİR ARACI OLARAK TÜRKÇE	143
5. BÖLÜM. İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYLARI	147
5.1. İKİ KURULTAY ARASINDA KEŞFEDİLEN DİL: "TÜRK"ÇE	147
5.2. II. KURULTAYIN HAZIRLIK AŞAMASI VE BASINDA YER ALAN HABERLER.....	151
5.3. II. KURULTAY'DA BİR "ÖTEKİ" OLARAK OSMANLI.....	154
5.4. II. KURULTAY'DA MODERNLEŞMENİN ve ULUSLAŞMANIN BİR ARACI OLARAK TÜRKÇE	157
5.5. ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYI.....	160
5.6. TÜRK ULUSAL MİTİNİN İCADI: "GÜNEŞ - DİL TEORİSİ".....	163
SONUÇ.....	169
KAYNAKÇA	178

EKLER.....	193
EK 1. ÖZ TÜRKÇE KELİME BULMA FAALİYETLERİNE DAİR TDTC EVRAKI	193
EK 2. BİRİNCİ TÜRK DİL KURULTAYI'NA GÖNDERİLEN TEBRİK TELGRAFLARI.....	194
EK 3. ORJİNALLİK RAPORU.....	212
EK 4. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	214

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Birinci Türk Dil Kurultayı Müzakere Programı.....	133
---	-----

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 1 No.lu Belge	97
Şekil 2. 2 No.lu Belge	99
Şekil 3. 3 No.lu Belge	102
Şekil 4. 4 No.lu Belge	104
Şekil 5. 5 No.lu Belge	106
Şekil 6. 6 No.lu Belge	108
Şekil 7. 7 No.lu Belge	110
Şekil 8. 8 No.lu Belge	113
Şekil 9. 9. No.lu Belge	116
Şekil 10. 10 No.lu Belge	119

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. 26 Eylül 1932 tarihli Milliyet Gazetesi	131
Resim 2. 26 Eylül 1932 tarihli Akşam gazetesi.....	136
Resim 3. 27 Eylül 1932 tarihli Milliyet Gazetesi	138
Resim 4. 10 Mart 1933 tarihli Cumhuriyet gazetesi	149
Resim 5. 19 Ağustos 1934 tarihli Hakimiyeti Milliye (Ulus) gazetesi.....	152
Resim 6. 20 Ağustos 1934 tarihli Akşam gazetesi.....	155
Resim 7. 26 Ağustos 1936 tarihli Akşam gazetesi.....	165

GİRİŞ

“Merkezî Avrupa’da lisan cidalı (kavgası), iktidar cidalinin timsalidir. Bunu gören ve dikkatle tahlil eden meşhur bir politika adamı istikbalin lisanlarının, köylülerin dillerinden ibaret bulunduğunu söylüyor. Umumî Harbin meydana çıkardığı siyasî birlikler diğer birtakım milletler, bütün varlıklarıyla dillerine milliyetçi ve halkçı bir şekil vermeye çalışıyorlar. Bu arada dillerinin bünyesine ve genel kabiliyetine göre en eski kaynaklarından istifadeye çalışan, köylerden halkın kullandığı kelimeleri toplayan, kurallar ve kıyaslar altındaki tasarruflarla lisanlarını yeniden oluşturmayı ve genişletmeyi belli bir esas hâlinde kabul eden milletler mevcuttur... Dilimizi millîleştirmek ve halka yaklaştırmak için bizim istifade edeceğimiz hazineler bütün dünya lisanlarından fazladır. Elimizde kim bilir kaç asırlık bir ana lisan her türlü kabiliyeti ve birçok lehçeleriyle teşebbüslerimize yardım edecektir. Her şeyde olduğu gibi sevgili halkımızla bilgi ve dilde de birleşeceğiz. Tutacağımız yol ilim ve tecrübe yoludur. Başımızda Büyük Mürşit bize gayelerimizi telkin ettiği gibi çalışma ve muvaffak olmanın sırrını ve esaslarını da ilham edecektir...” (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1932: 9-10).

Bugünkü ismiyle Türk Dil Kurumu’nun ilk başkanı olan Samih Rifat’ın (Yalnızgil), 26 Eylül 1932 tarihinde düzenlenen Birinci Türk Dil Kurultayı’nın açılışında yaptığı konuşmadan alınan bu kesit, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde uygulanan dil reformunun mahiyetini net bir biçimde özetlemektedir. Rifat, dil meselesini iktidar olgusunun bir parçası olarak görmekte ve bu yüzden dilin millîleşeceğini müjdelemektedir. Ayrıca Türkçenin asırları kapsayan kadim müktesebatı ve “Büyük Mürşit” Mustafa Kemal Paşa’nın varlığı, dildeki bu millîleşme idealinin tahakkuk edeceğinin en büyük garantörlerdir. Türkçenin muhakkak millîleşmesi gerektiğini ileri süren bu ön kabul, 1932 ile 1936 yılları arasında yapılan dokuz Türk dil kurultayı boyunca -birkaç istisnai fikir hariç- tavsayarak da olsa devam edecektir. Zira Cumhuriyet’in kurucu babalarının ve ilk nesil kadrolarının nezdinde dil olgusu, uluslaşma ve modernleşme tahayyüllerini hayata geçirme potansiyelini taşıyan önemli ontolojik irtibat noktalarından birisidir. Bu durum, kurucu kadroların yaptıkları yeni bir keşif değildir; Avrupa menşeli ulusçuluğun, ulusal kimliğe dair inşa pratiklerinin ithal edilip aynen yürürlüğe konmasıdır.

Benedict Anderson (2011), Eric Hobsbawm (2017) ve Ernest Gellner (1992) gibi isimler tarafından farklı kavramların sıklet merkezlerine alınmasıyla tartışılan ulusal kimlik bahsi, özünde bir icat etme sürecinin en somut çıktısıdır. İcat mahsulü ulusal kimlikler lafzı ise spontane bir oluşumdan ziyade, türlü müdahaleler silsilesine maruz kalmış; görünen veya görünmeyen el[ler]

tarafından form verilmiş bir içeriğe vurgu yapar. Diğer bir ifadeyle, doğada bulunan hâleriyle aslında heterojen bir fitrata sahip olan topluluklar, rekonstrüktif bir sosyal cerrahinin müdahalesi neticesinde homojenleştirilmiştir. Bu perspektiften bakıldığında ulusal kimliklerle irtibatlı ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet fenomenlerinin de bahsedilen inşa etme sürecinin nesnelere olduğunun tespiti zor değildir. Bir insan grubunu, aynılık ve özdeşlik motivasyonu ile kurgulanmış bir ulus kimliğinin altında toplayarak uluslaştırmak, birtakım siyasal, toplumsal, kültürel ve hatta iktisadî pratiklerin devreye sokulmasıyla mümkün olabilir fakat tüm bu pratiklerin arka planında enikonu belli bir politik niyet olduğu unutulmamalıdır. Yani uluslaşma adına yapılan herhangi bir kültürel etkinlik yahut iktisadî tatbik, esasında kültür-politik ya da ekonomi-politik bağlamın konusudur. Dolayısıyla bir devlet politikası olarak 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyetinin (TDTC) kuruluşuyla resmen başlatılan dil reformunun lengüistik bir niteliği olduğu kadar, siyasî bir karakteri de vardır. TDTC’nin, 1934 yılındaki adıyla Türk Dili Araştırmaları Kurumunun (TDAK) ve 1936’daki ismiyle Türk Dil Kurumunun (TDK) bünyesinde gerçekleştirilen dil kurultayları da henüz emekleme aşamasında olan bir ulus-devletin, ulus yaratma amacını gerçekleştiren en önemli teşebbüslerden biridir. Bu noktada dil olgusunun ulusu, diğer bir ifadeyle “biz”in ve aynı zamanda da ötekini teşkilini sağlayan aidiyet sentakslarından biri olduğunu belirtmek gerekir. Hâliyle ulus ve dil ilişkisi; aynılığın ve farklılığın tecrübe edilmesine yönelik olarak, modernite ile birlikte meydana gelen köklü dönüşümlerden bağımsız değildir. Bu yüzden modern ulus-devletlerin dile ilişkin yaptıkları planlamalar, reformlar, devrimler, sadeleştirme girişimleri veyahut başlattıkları kitlesel okuryazarlık seferberlikleri büyük çaptaki toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerin hemen ertesinde görülür. Fransız İhtilali’nin akabinde Avrupa’da, Tanzimat’ın ilanını müteakip Osmanlı İmparatorluğu’nda, 1917’deki Ekim Devrimi’nden sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde, Kurtuluş Savaşı’nın ardından Türkiye Cumhuriyeti’nde, Sovyetler Birliği’nin dağılışıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan muhtelif ülkelerde görülen dilde sadeleşme ve dil planlaması hareketlerinin ana hedefi, dil üzerinden ulusa ait

ortak bir semboller dünyası inşa etmektir.² Anthony Smith'in belirttiği gibi müştereklerin isimlendirilmesi, yabancılarla kıyasla sınır tanımları, köken mitleri ve sembolik kültürlenme faaliyetleri söz konusu inşa sürecindeki temel merhalelerdir. Öte yandan üyelerin yalnızca kim olmadıklarını bildikleri bir popülasyondan, kim olduklarının farkına varan bir nüfusa geçişinde kolektif özel adlandırma eylemi etnogenez³ açısından da hayatidir (Smith, 2017: 67).

Dile yönelik (ulus)-devlet müdahaleleri de Smith'in çizdiği çerçeveye içerisindeki neredeyse tüm başlıkları kapsar ancak buradaki üst başlıklar planlama ve standartlaştırmadır.⁴ Dil reformlarında⁵ sıklıkla görülen yeni sözcük üretmek, standart bir lehçe seçmek, mevcut alfabeği değiştirmek, imla sınırlarını ve kurallarını yeniden tespit etmek gibi faaliyetlerin nihai amacı dili standart bir kalıba dökmektir. Dil standartlaşırken ya kadim ama atıl bir dil tarihten çağrılarak

²Buradaki tek unsur kuşkusuz dil değildir; ortak bir tarih anlatısı da saf ulusların oluşturulmasındaki en önemli parametrelerden biridir. Tarih, ulusun zamanı nasıl tecrübe ettiğinin bir nevi kadim almanağıdır ancak tarihin tek rolü maziden ibaret değildir. Ulus ve tarih ilişkisi aynı zamanda gelecek zaman kipiyle de irtibatlıdır. Geçmişten gelen millî hafızanın bir taşıyıcısı olan tarih, ulusun müstakbel seyrini belirleyen bir rota planlama algoritmasıdır (Anderson, 2011: 39-40; Balibar, 2000: 110; Smith, 2017: 56).

³Yunanca "ethnos" ile "genesis" sözcüklerinden müteşekkil *etnogenez* tabiri, en basit anlamda halkların şekillenmesini manasını taşımaktadır. Bu kelimelerin etimolojik ve semantik serüvenleri çalışmanın ilerleyen bölümünde detaylıca ele alınmıştır.

⁴Dil planlaması (language planning) ile dil standartlaştırmasını (language standardization) birbirine karıştırmamak gerekir. Literatüre ilk defa Einar Haugen (1959) tarafından tanıtılan dil politikası terimini, geliştiren ve toplumsal bağlamlara teşmil eden isim ise Joshua Fishman (1970) oldu. Haugen'ın dar bir lengüistik kapsama bir sıkıştırdığı dil planlamasını Fishman, çok dilli siyasal birimlerde yeni bir normun seçimi, değiştirilmesi ve benimsetilmesi süreçlerini de kapsayan bir olgu olarak okudu. Dil standartlaşması ise herhangi bir dilin içerisinde, o dilin tüm kullanıcıları için ortak olan terim, imla, dilbilgisi kuralları gibi unsurların yeniden tasarımıdır.

⁵Çalışma boyunca, Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki dil politikalarının tarifi için yaygın kullanılan *devrim* kelimesinin yerine *reform* sözcüğü tercih edilmiştir. Bu bilinçli bir seçimdir çünkü hem devrim kelimesinin siyaset bilimi açısından netamelidir hem de reform sözcüğünün semantik boyutu, Cumhuriyet'in dil politikalarının muhtevası ile daha uyumludur. Mete Kaan Kaynar'ın (2017: 59) belirttiği gibi devrim kavramının, Türkiye'de sirayet etmediği alan neredeyse yok gibidir. Üstelik kelime siyasetten spora, müzikten teknolojiye kadar hemen hemen her alanda caridir; değer yüküdür ve kullanıldığı alanlara ahlakî bir üstünlük verir. Diğer bir ifadeyle, devrim istenilen, beğenilen ve onaylanan değişiklikleri tarif eder. Ayrıca devrim kelimesinin etimolojik olarak ilk anlamı icbar yoluyla sağlanan ani ve köklü değişikliktir. Reform ise birtakım aksak ve nakıs durumların tadil edilmesi manasını taşır. Yani devrim köllü ve köklü sıfatlarını haiz iken, reform daha cüzi bir maksat taşır. Eğer Erken Cumhuriyet kadroları, bir dil politikası olarak Türkçeyi ilga edip resmî dili Fransızca yapsalardı bu faaliyeti devrim kelimesiyle açıklamak doğru olurdu. Tıpkı Harf Devrimi'nde olduğu gibi. Oysa, Cumhuriyet kadrolarının tatbik ettikleri dil politikasının lengüistik anlamda yaptıkları, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin tasfiyesi yoluyla dili sadeleştirmek; devlet dili ile halk dilini aynı potada eritmektir. İşte bu yüzden yapılan iş, reform kelimesinin gerek semantik gerekse etimolojik kapsamıyla paralel görünmektedir.

yeniden tedavüle sokulur⁶ ya da mevcut diyalekt veya lehçelerden biri ülkenin standart (ulusal) dili kabul edilir (İnal, 2012: 104-105). Ulus-devlet örgütlenmelerinin bir rutini olan gerek planlama gerekse standartlaştırma eksenindeki dil müdahalelerinin üç temel fonksiyonu vardır (Wright, 2004: 42). Bunlardan ilkinin faydacı bir rolü vardır. Her şeyden önce ulusun (halkın), siyasal ve ekonomik yaşamda daha aktif, verimli bir kontekste oturması için devlet dili ile halkın dilinin birbirine yakınlaşması elzemdir çünkü pre-kapitalist imparatorlukların tebaalarıyla kurdukları ilişki biçiminin aksine, modern ulus-devlet örgütlenmesi yurttaşını doğrudan muhatap alan, onunla direkt iletişime geçebilen bir siyasî örgütlenmeyi gerektirmekteydi (Kaynar & Kalkan, 2019: 446). Burada bir fasıla verip Türk milliyetçiliğinin kilometre taşlarından Ziya Gökalp'e parantez açmakta fayda var. Gökalp, Türkçülüğün Esasları başlıklı eserinde yazı dili ve konuşma dili arasındaki uçurumu bir maraz olarak tanımlar (Gökalp, 2014: 125). Ona göre, dildeki bu ikilik mutlak surette ortadan kaldırılmalıdır ve bunun yolu da bellidir: *“Ya, yazı dilini aynı zamanda konuşma dili haline getirmek yahut konuşma dilini aynı zamanda yazı dili haline koymak.”* Gökalp ilk seçeneğin mümkün olmadığını ileri sürer çünkü hem doğal değildir hem de Arapça, Farsça ve Türkçenin dilbilgisi kurallarının, kelimelerinin ve sentakslarının birleşimiyle husule gelen Osmanlı Esperantosunun⁷ konuşma dili kıvamına gelmesi imkansızdır. Bu yüzden dil Türkçülüğünün tesis edilmesi için halkın kullandığı dil, Türkçenin esası olarak kabul edilmelidir (Gökalp, 2014: 132).⁸

Ulus-devletlerin dile yönelik müdahalelerindeki maksatlara yeniden dönülecek olursa ikinci husus, ulusun ortak bir kültür, dayanışma ve statü bilinci geliştirmesini teşvik etmektir (Wright, 2004: 45). İster Anderson'un izinden gidilerek muhayyel bir nazariyenin pratiğe dökülmesi olarak bakılsın ister Hobsbawmci icat perspektifiyle yorumlansın isterse de Gellner'in statik tarım toplumundan endüstri devrine geçişin gerekliliği olarak görülsün inşa edilmiş bir

⁶Bu durumun belki de tek örneği, İsrail'in, İbraniceyi resmî dil ilan etmesidir.

⁷Gökalp, Osmanlı Türkçesini, Polonyalı göz doktoru Ludwik Leizer Zamenhof tarafından 1887'de yaratılan yapay dil Esperantoya benzetir ve yer yer Osmanlı Esperantosunu ifadesini kullanır (Gökalp, 2014: 126).

⁸Örneğin, yabancı kökenli kelimeler halkın telaffuzuna göre yazılmalıdır: “ceket”, “cigara”, “Avrupa” gibi (Gökalp, 2014: 132).

ulusal kimliğin mümeyyiz vasfı, üyelerinin bu kimlikte uzlaşmasıdır (Anderson, 2011: 19-22; Hobsbawm & Ranger, 2006: 8-15; Gellner, 1992: 83-83). Uzlaşmanın sürekliliğini sağlayabilmek ve bunu muhafaza etmek için Assmann'ın ifadesiyle birtakım bağlayıcı yapılara ihtiyaç duyulabilmektedir. Kimliği “bir hatırlama ve bellek sorunu” olarak tanımlayan Assmann'a göre, bağlayıcı yapının temel niteliği tekrarlama (2001: 23). Böylelikle olaylar silsilesinin sonsuzda kaybolması önlenmekte ve müşterek bir kültürün unsurları olarak tanınabilir, hatırlanabilir örneklerle dönüşmesi temin edilebilmektedir (Assmann, 2001: 23-24). Assmann'ın bu tanımları uluslaştırma açısından düşünüldüğünde, ortak dilin, parçalı unsurları birbirine yapıştıran ve böylelikle de ulusal kimliği oluşturan etkili bir bağlayıcı tutkal olduğu öne sürülebilir. Esasen burada Platon'un *Phaidon* diyaloguna kadar uzanabilecek felsefî bir hat çekilebilir. Zira ulusal kimliğin sonradan inşa edilmesi, bazı bağlayıcı yapılarla birlikte tekrarlama pratiklerini de gerekli hâle getirir. Söz konusu tekrarlama faaliyetini ise Platonik bir hatırlama diyalektiğinin konusu olarak görmek mümkündür. Tıpkı öğrenmenin özünde bir anımsama olduğunu iddia eden *Phaidon* diyalogundaki anamnesis kuramı gibi. *Phaidon*'da, Sokrates'in asıl vurgusu anımsanan bir şeyin daha önceki bir zamanda öğrenilmiş olduğudur (Platon, 2012: 73c). Bir başka deyişle Sokrates, *epistemenin* zaten edinilmiş olduğunu varsaymaktadır. Ulusal kimlik bahsini de bu nokta-i nazardan yorumlamak abesle iştigal olmaz. Şöyle ki, salt ulusçu söylem, ulusal kimliğini oluşturan dil, tarih, kültür gibi unsurların ve saf ulusun kadimliği konusunda nettir (Calhoun, 2007: 76-77). Yapılması gereken yalnızca ulusun üzerindeki ölü toprağını kaldırmak ve ulusal kimliği ihya etmektir. Bunun için de ulusun şimdisi ve mazisinin anlatılarak tekrarlanması, hatırlanması ve böylelikle de unutmamak üzere ulusal kimliğin belleğine kaydedilmesi gerekmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin yaygın mottosu olan, toplumsal bir kampanyaya dönüşen ve kamusal mekânlara flama olarak da asılan *Vatandaş Türkçe Konuş!*⁹ ifadesi bu kapsamda verilecek nadide örneklerden biridir.

⁹Bu kampanya hakkındaki eleştirel bir çalışma için bkz: Galanti, A. (2000). *Vatandaş Türkçe Konuş! Yahud Türkçenin Tamimi Meselesi Tarihi, İctimai, Siyasi Tedkik*, Ankara: Kebekeç Yayınları.

Uluslaştırmaya matuf dil üzerinden yapılan devlet müdahalelerinin üçüncü işlevi; belli bir insan topluluğunu ortak dil etrafında aynılaştırarak öteki[ler]in tayin edilmesini kapsar. Bu noktada ortak dilin yalnızca bağlayıcı bir yapı yahut tutkal olmadığını; aynı zamanda da ayıran bir paravan ya da dışlayan bir unsur olduğunu peşinen vurgulamak gerekir. Aslında uluslaşmak, bir anlamda ulusal kimliğin akreditasyon ilkelerini belirlemekte ve doğrudan “biz” ile “öteki” arasında kurulan diyalektiğin konusu olmaktadır. Bir başka deyişle birtakım bağlayıcı öğelerle tesis edilen ulusal kimlik bir taraftan “biz”e dair aidiyeti örerken “biz”den olmayandaki farklılığı, kusuru yahut eksikliği de yansıtmaktadır. İşte tam burada kimi zaman devreye Carl Schmitt’in dost-düşman¹⁰ ayrımı girer. Bu ayrımın, bir istinat noktasına yaslanabilmesi ancak birtakım özdeşlik ve farklılıklarla buluşmasıyla mümkün olur. Biz (dost) ve öteki (düşman) arasındaki bazen salt bir antagonizma çeperine yaslanan bu ontolojik fark[lar], tek tek fertlere özgü ya da keyfekeder meseleler değil, ulusa içkin ve onun bir bütün hâlinde hayatta kalması için elzem olan hususlar olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla müşterek yahut müşterek olduğuna vehmedilen birtakım değer ve sembollerini kullanarak halkı, bir ulus yani özne hâline getirmeyi amaçlayan siyasî ajandanın partiyonundaki en kilit notalardan birisi de yine ulusal dildir. Ancak modern devletin dil ile kurduğu bu mecburiyet ilişkisi yalnızca aidiyet bağlamında ortaya çıkan kolektif kimlik sorunundan da ibaret değildir. Zira dil, her şeyden önce bir iletişim enstrümanıdır ve nüfusun tamamını organize etmeyi amaçlayan siyasal otorite; iktisadî, içtimaî, siyasî ve kültürel hayatın sürdürülebileceği ortak-standart bir dil oluşturmak zorundadır (Sadoğlu, 2010: 37). Dilin bu vasfının, erken sayılabilecek bir dönemde farkına varan isimlerden biri Alexander von Humboldt’tur. Humboldt, dilin yapısının ve özelliklerinin, konuşanın şahsiyetini ve kültürünü yansıttığını tespit etmekle yetinmeyip insanların dünyayı temel olarak dil vasıtasıyla algıladığını da öne sürmüştü. Özellikle *Dil Yapılarının Çeşitliliği ve Bunun İnsan Neslinin Zihinsel Gelişimine Etkisi* başlıklı metninde söylediği şu

¹⁰Schmitt buna benzer bir ötekilik ilişkisini şu sözlerle tarif etmektedir (Schmitt, 2012: 59): “O halde düşman rakibimiz ya da genel anlamda hasmımız değildir. Düşman antipatik duygularla nefret ettiğimiz kişisel hasmımız da değildir. Düşman sadece, gerçek bir olasılık olarak, insanlardan oluşan bir bütün karşısında *mücadele eden* benzer bir bütündür. İnsanlardan oluşan bir bütünlük hele ki tüm bir halka dayandırılan bütünlük, kendinde *kamusal* nitelik taşıdığından, düşman da sadece *kamusal* düşmandır.”

cümle çarpıcıdır (2011: 140): “*Hangi biçimde alınırsa alımlansın dil, daima bir ulusun ulusal bireysel hayatının zihinsel bir nefesi olduğu içindir ki her iki şey de onda buluşmak zorundadır.*” Humboldt burada dil olgusuna, hem küllî hem de cüzî bir anlam yüklemiştir. Dil bir yönüyle bütünle ilgilidir; ulusun zihnî kodlarını oluşturur, fikrî eğilimlerinin hudutlarını çizer. Ancak bundan ibaret değildir, aynı zamanda bireysel düzeydeki düşünce öğelerinin tasarımını da yapar. Nitekim Humboldt (2011: 111) “... *dilleri ise bağımlı ve ait oldukları uluslara tabi olarak görmek boş bir kelime oyunu değildir*” der. Bu meyanda ulus-devletlerin edilgen uyrukları faal yurttaşlara dönüştürme çabalarını unutmamak ve kamusal failliğe dayalı yurttaşlık modelinin de bireysellik ile ilintili olduğunu hatırlamak gerek. Lefebvre’nin (2009: 316) *sans culottes* tabirinden yararlanılarak söylendiğinde ulus-devlet, “baldırı çıplakların” yığın hâlinde ve çoğu zaman icbar yoluyla bir egemene boyun eğme pratiklerini asla onaylamaz. Ulus-devlet, hür bireylerin kendi özgür iradeleriyle ve modern bir sözleşmeyle inşa ettikleri, üyesi oldukları ve bir bütün hâlinde yurttaşa dönüşerek egemenliği temsil ettikleri düzendir. Seyla Benhabib’in (2016: 154) tanımıyla yurttaş:

[...] bir ülkede ikamet etmeye yönelik üyelik haklarına sahip, devletin idari yargı yetkisine tabi ve aynı zamanda ideal olarak kendisi adına yasaların çıkarıldığı ve yönetimin uygulandığı demokratik hükümlerin üyesi olan bireydir.

Tüm bu hipotetik ve tahayyüle dayanan siyasî perspektifin somutlaşması için ulus ve devlet arasında karşılıklı bir aktarım, dolaysız bir iletişim olmalıdır. Her ikisini de sağlayacak olan en önemli olgu ise dildir. İşte bu yüzden Humboldt, dilin nüfuz alanını gramerle, söz dizimi kurallarıyla ve kelimelerle sınırlandırmamıştır (2011: 141).¹¹

Dili yalnızca gramer, fonem, morphem, sentaks ve semantiğin çizdiği hudutlardan çıkaran diğer bir isim ise Johann Gottfried Herder’dir. Herder’in nezdinde dil, insan hayatındaki ayrılmaz bir parça olmaktan öte, bizzat, insanı insan yapan öğedir (Herder, 2011: 39). Ona göre, insanları yönlendiren ve onları bir ulus

¹¹Humboldt her ne kadar ulusların karakterinin, dilde tezahür ettiğini söylese de onun dil anlayışının, ulusçu bir kıvamdan uzak olduğunu da vurgulamak gerekir. Zira ona göre, diller arasında yeterliliğe yahut yetersizliğe dayalı bir kıyas yapılamaz (Humboldt, 2011: 135-136).

hâline getiren büyü, dilin kendisidir. Herder kendisine Berlin Akademisi Ödülünü kazandıran, mitik ve poetik anekdotlarla dolu *Dilin Kökeni Üzerine* başlıklı metninde ulusal dillerin kökenini açıklamaya girişir. Metnin, *Üçüncü Doğa Yasası* adını taşıyan bölümünde Herder şöyle der (2011: 52): “*Bütün insan nesli nasıl kesinlikle bir sürü olarak kalamaz idiyse bir tek dili de elinde tutan azdı. Böylece ulusal diller oluştu.*” Herder’in bu muğlak izahı, aslında ulusal dillerin kaynağının karinesi olarak gösterdiği aile dillerinin nasıl teşekkül ettiğini açıklamaz fakat hangi ilke yahut saikle çoğaldıklarını alenen gösterir: karşılıklı nefret ve düşmanlık. Herder, bu konuyu şöyle değerlendirir (2011: 55):

İnsan doğasını kötümeye ve lanetlemeye kalkmadan önce kendimizi iki ya da daha çok boyun yerine koyar, aile zihniyetlerine katılırsak, çekişme konularından başka bir şey bulamayız. Onlara kavgaya sokan şey, yalnızca benzer ihtiyaçlar, meselâ açlık ve susuzluk gibi şeyler değildi, gerçi mesela iki çoban grubunun pınar ve çayır üzerinde çekişmesi ve o bölgenin özelliklerine göre sık sık çekişmeye tabii hakları vardır; ama çok daha sıcak bir kıvılcımdır ateşlerini alevleyen: Yani, kıskançlık, şeref duygusu, soylarıyla ve meziyetleriyle övünmelidir bu. Kendi içine dönüp o boyun birlik gücünü oluşturan o aynı aile bağı, kendi dışına yönelip bir soya karşı düşmanlık gücü, aile nefretini oluşturur: Orada iki tarafı hemen düşman yapar. Bu düşmanlığın ve ebedî savaşların sebebi böyle bir durumda, soysuz kötülükten çok asil insanî zayıflıktır.

Yukarıdaki değerlendirme esasen Herder’in, Jean-Jacques Rousseau’nun dillerin kökenine dair yaptığı açıklamaya bir reddiyedir. Milliyetçiliğin romantik figürü Rousseau’nun farazi anlatısına göre, ulusal diller aşığıdaki hikayeden neşet etmişlerdi (2013: 48):

Buralarda ilk aile bağları kuruldu, buralarda iki cins arasındaki ilk buluşmalar gerçekleşti. Genç kızlar ev işleri için su almaya, genç erkekler sürülerine su vermeye geldiler. Çocukluktan beri aynı nesnelere görmeye alışkın gözler buralarda daha hoş nesnelere görmeye başladı Kalp bu yeni nesnelere heyecanlandı, bilinmedik bir çekimle vahşiliği azaldı, yalnız olmamanın hazzını duydu. Yavaş yavaş su daha çok gerekir, sürü daha sık susar oldu; aceleyle buluşulup, istemeyerek ayrılındı. Saatleri hiçbir şeyin belirtmediği bu mutlu çağda saatleri saymak da gerekmiyordu; zamanın eğlence ve sıkıntidan başka ölçüsü yoktu. Yıllara galip gelen yaslı meşelerin altında ateşli bir gençlik adım adım acımasızlığını unuttu; zamanla insanlar birbirlerine alıştı; kendini anlatma cabası içinde kendini ifade etmeyi öğrendi. İlk şenlikler buralarda yapıldı, ayaklar sevinçten yerinde duramaz oldu, sabırsız jest yetmez oldu, ses ona güçlü duygulanımlı vurgularla eşlik etti, birbirine karışan haz ve arzu aynı anda kendini duyurdu. Sonunda burası halkların gerçek beşiği oldu ve pınarların saf duruluğundan ilk ateşleri çıktı.

Ulusal dillerin oluşum süreci hakkında asıl olanın değil, faslın ön plana çıktığı bu iki değerlendirmede Herder ve Rousseau birbirlerinden keskin hatlarla ayrışır. Rousseau’nun mekân ve zamandan münezze tasvirinde; ulusal dillerin

oluşumu, insanların doğa durumunda -hiçbir menfaat kaygısı olmadan- tamamen anın ve tabiatın keyfini çıkarmalarına, hazzı birlikte paylaşmalarına; bu sayede iletişime geçmelerine dayandırılmıştır. Başka bir ifadeyle dilleri oluşturan, kabileler arası bir çeşit egzogamidir. Herder ise kabile asabiyetinden doğan doğal bir düşmanlığa odaklanır. Ulusları kuran da bu husumettir. Kabile kendisinden olmayan ile arasına mesafe koyacak, onunla çekişecek ve dahi farklılaşacaktır. Dilin farklılaşması da bu minvalde cereyan etmiştir. Kendine özgü anlam dünyasını, yabancı olana karşı izole eden kabile, hâliyle dilini de onunkinden ayıştıracaktır. Yaşamın her alanını bir aynılık rejimiyle kuşatan ve farklı olanı düşmanlaştıran bu kabileci tecrit, yabancı bir dil konuşanı da düşmanlaştıracak hatta onu *barbar* olarak niteleyecektir (Herder, 2011: 56).¹²

İşte Herder’de bulunan modern etnosun en önemli bileşenlerden biri ulusal dildir (Yıldırım, 2012: 78-79). Başka halklarla etkileşimi onaylayan ve farklılıkları kapsayan bir anlayışın yerine, içe kapanmayı salık veren, “öz”ü koruma reflekslerini berkiten bir siyaset 19. yüzyılı ve 20. yüzyılın ortalarını tamamen tahakkümü altına almıştır. Bu siyasetin popülasyonu ulus, ideolojisi ulusçuluk, pratiği ise ulus-devlet olmuştur. Nitekim *Hayalî Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* başlıklı kitabın yazarı Anderson (2011: 51), temelde bir ulusu, tahayyül etmenin ancak her üçü de son derece kadim ve insanların zihinleri üzerindeki hükmî aksiyom mertebesinde olan üç kültürel tasarımın etkilerini yitirmeye başladıkları yer ve zamanlarda mümkün olduğunu savunduğunu söyler. Bunlardan birincisi, kendilerini hakikatin ayrılmaz bir parçası sayan kutsal yazı dillerinin, ontolojik hakikate ulaşmada imtiyazlı bir konuma sahip olmasıdır. Hristiyanlığın ve İslamiyet’in kıtaları aşan dayanışmalarındaki aslî motivasyon kaynağı, Anderson’a göre kutsal yazı dilidir (2011: 51). İkincisi toplumların, meşruiyetini ilahî bir otoriteden alan hükümdarların etrafında örgütlenmeleridir (2011: 51). Üçüncüsü ise Orta Çağ boyunca süren eşzamanlılık fikridir. Zira bu, bütün dünyanın ve insanların kökenlerini özdeş kılan bir zaman tasarımıydı. Bu sayede de kişi, hiç tanımadığı birinin kendisiyle ortak ve eş zamanlı faaliyetler

---

¹²Herder, ulusal dillerin oluşum sürecine dair çizdiği bu hipotetik perspektifte aslında Hobbes’un insan doğasına olan pejoratif bakışına da bir eleştiri getirir. Zira Herder için topluluklar arasındaki kavga, insan fitratının kötülüğünden dolayı değil, zayıflığından ötürü meydana gelmiştir.

içinde olduğunun güveniyle yaşamaktaydı (2011: 41). Anderson, Eski Dünya'yı ayakta tutan bu üç büyük sütunun, modernleşmenin dinamikleriyle birlikte yıkıldığını ve ulus fenomeninin doğduğunu öne sürer. Söz konusu dinamiklerden bir tanesi 16. yüzyılla birlikte Avrupa'da gelişmeye başlayan yayıncılık faaliyetleri ve matbuat kapitalizmidir. Böylelikle millî dilleri, kutsal dillerin yerine ikame edecek bir süreç başlamış; ulusçuluğun ve ulusal bilincin kurucu unsurlarından biri olarak ulusal dil olgusu ortaya çıkmıştır (2011: 53-62).

Bu tez çalışmasında da Anderson, Hobsbawm, Gellner, Hroch gibi figürlerin temsil ettiği modernist milliyetçi kuramların, ulusal dil olgusuna yaklaşımından hareketle Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki *Türk Dil Kurultaylarının*, "Türk" ulusunun inşası ve modernleşmesi süreçlerinde oynadığı rol[er] irdelenmiştir. Çalışmada, Türk Dil Kurultayları etrafında şu yedi soruya cevap aranmıştır:

- Kurultayların hazırlık aşaması nasıl cereyan etmiş, henüz emekleme aşamasındaki bir ulus-devlet olan Türkiye Cumhuriyeti bu konuyu hangi politikalarla sahiplenmiştir?
- Dönemin basını Kurultayları hangi bağlamda ele almış; onlara ne anlam[lar] atfetmiştir?
- Kurultaylarda "biz" yani Türk ulusu, dil (Türkçe) üzerinden nasıl inşa edilmeye çalışılmıştır?
- Kurultaylarda Türklük nasıl ve hangi atıf noktalarından hareketle tarif edilmiştir?
- Kurultaylarda "biz" olarak tanımlanan Türklüğün karşısına hangi unsurlar, ne tür gerekçelerle yerleştirilmiştir?
- Kurultaylarda "öteki"nin yani Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konumu, Türklük ve Türkçe üzerinden nasıl tahkim edilmiştir?
- Kurultaylarda Türklük ve Türkçenin modern ve evrensel olduğuna ilişkin anlatının muhtevası nelere dayandırılmıştır?

Bu kapsamda çalışmanın teorik ve kavramsal arka planını da oluşturan ilk bölümde ulus, ulus-devlet ve ulusçuluk olgularının etimolojik, felsefî, tarihî ve

siyasî serencamları değerlendirilmiştir. Ayrıca yine bu bölümde mezkûr olgulara ilişkin literatürde yapılan farklı yorumlar bir mukayese sathına taşınmış; ulus - ulus-devlet ve ulusçuluk üçlemesinin, modernleşmeyle olan irtibatına değinilmiştir.

İkinci bölümde ise aperitif ve rötarlı bir ulusçuluk türü olarak nitelenen Türk ulusçuluğunun ortaya çıkışındaki içtimaî, iktisadî, siyasî kırılma noktaları ele alınmış; bu akımın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal sürecindeki önemli uğraklara değinilmiş ve bu geçiş döneminin iki önemli figürünün, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise dilde sadeleşme fenomeninin Osmanlı İmparatorluğu'nun ve dönemin münevverlerinin ajandalarına nasıl ve niçin girdiği hususu, modernleşme, uluslaşma ve ulus-devlet bağlamında yorumlanmıştır. Buna ek olarak 19. yüzyıl münevverlerinin dilde sadeleşme konusuna yaklaşımları tartışılmış ve karşılaştırılmıştır. İlaveten bu bölümde dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun, tebaasını, modernleşme sürecine intibak ettirme arayışının bir neticesi olarak Türkçeye verdiği önem ve bu konudaki hassasiyeti, birtakım arşiv belgeleri aracılığıyla ortaya konulmuştur.

Çalışmanın dördüncü ve beşinci bölümlerinde ise 1932, 1934 ve 1936 yıllarında yapılan, sırasıyla Birinci Türk Dil Kurultayı, İkinci Türk Dil Kurultayı ve Üçüncü Türk Dil Kurultayı kapsamlı bir biçimde tahlil edilmiştir. Öncelikle kurultayların hazırlık aşamalarına bakılmış, buralardaki devlet desteği, daha doğru ifade etmek gerekirse "seferberliği" gözler önüne serilmiştir. Zira Erken Cumhuriyet için dil meselesi, salt lengüistik bir reform düşüncesinin çok ötesinde uluslaşma ve modernleşme ile bezenmiş bir siyasî tahayyülü -ulus-devlet düzenini- hayata geçirme araçlarından biri, belki de en önemlisidir. Dolayısıyla devlet, adı geçen kurultaylarda son derece organize ve sistematik bir rol oynamış; bu kapsamda yürütülen faaliyetlere had safhada müzahir olmuştur. Bu ara bölümden sonra kurultayda sunulan tebliğler detaylı bir şekilde değerlendirilmiş; bunların satır aralarından, çalışmanın odağına aldığı yedi soruya ilişkin yanıtlar çıkarılmıştır. Ulusal dili, uluslaşma ve modernleşme arasındaki ontolojik irtibatı sağlayan en

kuvvetli hatlardan biri olarak gören; Türklerin evrensel ve modern olana uyum kabiliyetlerinin bizzat dillerinden kaynaklandığını ileri süren; Osmanlı deneyiminin, Türkçeyi ve Türklüğü “mahvettiğini” iddia eden; Türkçenin yeryüzündeki en kadim dillerden biri olduğunu ve bazı dillerin Türkçeden türediğini “ispatlayan” tebliğler, ulusçuluk teorilerinin rehberliğinde analiz edilmiştir.

Tezin Yöntemi

1932 ile 1936 yılları arasında yapılan Türk Dil Kurultaylarını inceleyen bu tez, nitel bir araştırma olup konuyla ilgili birincil ve ikincil kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır. Bu tezde nitel araştırma yöntemi esas alınmış; bu yöntemin veri toplama ve değerlendirme tekniklerinden olan belge analizi tekniği kullanılmıştır. Türk dil kurultaylarının, Türk ulusal kimliğinin ve modernleşmesinin inşasında oynadığı rolün tahlili için söz konusu kurultayların zabıtları başta olmak üzere, dönemin basın-yayın organları, süreli yayınlar ve bazı siyasî figürlerin konuşmaları değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Türk dil kurultayları ve dil reformu özelindeki hükûmet kararları, raporlar, istatistikler, söyleşiler, telgraflar, kişisel belgeler, mektuplar ve stratejik planlar, belge analizi tekniğinin öngördüğü aşamalar çerçevesinde incelenmiştir.

Belge analizi tekniğinin aşamalarına uygun bir şekilde ön hazırlık ve karar süreci tamamlandıktan sonra çalışmada ihtiyaç duyulacak belgeleri elde etmek için Türk Dil Kurumu Kütüphanesine müracaat edilmiştir. Çalışmanın konu itibarıyla direkt muhatabı olan TDK ise talep edilen belgelerin, telif kapsamına girdiğini ve kurumun hukukî açıdan zor durumda kalabileceğini gerekçe göstererek ilgili kurultay zabıtlarını paylaşmamıştır. Yetkililerin tüm çabalarına karşın bu yasal sorun aşılamamıştır. Bunun üzerine 1932-1936 yılları arasında düzenlenen Türk Dil Kurultaylarının zabıtlarının fotokopi nüshaları TDK Kütüphanesinden temin edilmiştir. Ancak kopya nüshaların, asla orijinal belge hükmünde olamayacağını; böyle bir tercihin yapılması durumunda ise çalışmanın sıhhat ve nesnellüğünün risk altına girebileceğinin bilinciyle hareket edilip Türkiye'nin muhtelif koleksiyoncu ve sahafları taranmıştır. Nihayetinde de ilgili bütün kurultay

zabıtlarının orijinal versiyonlarına ulaşılmış ve bunlar bedeli ödenerek satın alınmıştır. Çalışmanın zaman aralığına giren dönemde TDTC'nin yaptığı söz derleme-tarama faaliyetleri kapsamında üretilen tüm Osmanlıca-Türkçe Cep Kılavuzlarına ve dil seferberliğine yönelik çıkarılan bütün Tarama ve Derleme Dergilerine yine satın alma yöntemiyle ulaşılmıştır. Ayrıca dil reformu açısından hayatî önem teşkil eden Türk Dili dergisinin 1960'a kadarki tüm sayıları, kurultay kılavuzları ve söz derleme kılavuzları da bedelleri ödenerek temin edilmiştir. Dönemin gazetelerine ve muhtelif süreli yayınlarına ise son derece zengin bir arşivi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kütüphanesi aracılığıyla erişilmiştir. Söz konusu süreli yayınlar tetkik edildikten sonra ise mikrofilm yöntemiyle saklanan bu gazetelerin okunamadığı tespit edilmiş ve bu konuyla ilgili TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri görevlileri ile görüşülmüştür. TBMM'deki görevlilerin gayretlerin rağmen bazı gazetelerin okunamayışına ilişkin sorun çözülememiştir. Bu yüzden mecburi olarak yine satın alma yöntemine gidilmiş ve Giresun şehrinde bulunan Gökçe Koleksiyon aracılığıyla bu gazetelere ulaşılmıştır.

Belge analizi tekniğinin ikinci, üçüncü ve dördüncü aşamaları olan belgeye ulaşma, belgenin kontrolü ve belgenin toplanması merhaleleri böylelikle tamamlanmıştır. Daha sonra ise belge analizinin son aşaması olan verileri analiz etme ve kullanma safhasına geçilmiş, çalışmanın temel argümanına uygun bir biçimde ilgili belgelerden yararlanılmıştır.

Tezin Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu tezin kapsamını, ulusal dil olgusu üzerinden uluslaşma-modernleşmeyle nasıl irtibat kurdukları ve Türkçe vasıtasıyla "biz" ve "öteki" ayrımını hangi istinat noktalarına dayanarak yaptıkları soruları çerçevesinde; 1932 ile 1936 yılları arasında yapılan Türk dil kurultayları oluşturmaktadır. Söz konusu kurultayların nezdinde dil meselesi, esasen lengüistik bir sorunun çok ötesinde uluslaşma ve modernleşme tasavvurlarıyla ilişkilendirilmektedir.

Bu minvalde ulusal dilin, yani Türkçenin etrafında cereyan eden sadeleşme tartışmalarının arkasındaki politik niyetler, Türk dil kurultaylarında alenileşmiştir. Öyle ki, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin dil kurultayları, dil reformunun ana hatlarını çizen, onun bir resmî devlet politikası hâline getirilmesine vesile olan, dil reformunu örgütleyen ve kurumsallaştıran kurultaylardır. Bu kurultayların ise ulusçuluğun temel felsefesi olan “biz” ve “onlar” ayrımına dair müşterekleri, farklılıkları üreten bir nitelikleri bulunmaktadır. Türk dil kurultayları ulus ile devlet arasındaki bütünleşme mekanizmasını çalıştıran bir zemberek işlevi görmüşlerdir.

Tezin ana odağında, daha önce belirtildiği üzere 1932, 1934 ve 1936'da yapılan ilk üç Türk dil kurultayı yer almaktadır. Bu durumun en temel sebebi, dilde sadeleşme amacını taşıyan fakat siyaseten bir uluslaştırma etkinliği olan dil reformunun ve öz Türkçecilik anlayışının en kesif bir biçimde bu kurultaylarda gözlemlenmesidir. Ayrıca bu üç kurultayı organize eden TDTC'ye -sonradan kurumun ismi değişecektir- verilen devlet desteği üst düzeydedir. Bu noktada not düşmek gerekir ki dilde sadeleşme anlayışına bağlı olarak Türkçeleşmeye (özleştirmeye) verilen önem ve devlet desteği Atatürk'ün ölümünden sonra -her ne kadar Güneş-Dil Teorisi gündemden düşse de- bıçak gibi kesilmemiştir. Öte yandan literatürdeki ulusal dil olgusunu, uluslaştırma bağlamında inceleyen çalışmalara yahut Erken Cumhuriyet Dönemi'nin dil politikalarını irdeleyen araştırmalara bakıldığında; bunlardan önemli bir kısmının ya Osmanlı tecrübesine odaklandığı ya da Güneş-Dil Teorisi ekseninde yapılan tartışmalara yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Konuyu uluslaşma ekseninde tetkik eden çalışmalar ise Birinci Türk Dil Kurultayı ile sınırlı kalmıştır. Spesifik olarak dil kurultaylarını analiz eden çalışmalar ise ekseriyetle dilbilimi veya gazetecilik perspektifiyle konuya yaklaşmıştır. Bu çalışmanın, Türk dil kurultaylarını uluslaşma idealinin merkezinde konumlandırması ve bu bakışla konuyu irdelemesi, literatüre orijinal bir katkı olarak değerlendirilmesinin temelini teşkil etmektedir.

1. BÖLÜM

ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS İNŞASI

“Hafıza-i beşer nisyan ile maluldür; fakat hafıza-i ulus ise hem nisyan hem de tahattur ile mağrurdur.”

1.1. ULUSA VE ULUSÇULUĞA DAİR

Ulusçuluk ve bu kavramın ideolojik promosyonu olan ulus, siyaset bilimi literatürünün en çetrefilli konularındandır. Bu durumun en önemli sebebi, modern dönem araştırmalarıyla birlikte hız kazanan ulus ve ulusçuluk olgularının muğlak ve eklektik doğalarıdır. Söz konusu muğlak doku ve eklektik vasıf, ulus kavramının ve diğer ideolojilere kıyasla ulusçuluğun teorik bir bütünlükle resmedilmesini zorlaştırmaktadır.

Teorik arka planda efradını cami, ağyarını ise mani yapan bir bağlam ortaya koymakta zorlanan ulusçuluk ideolojisini tarif etmenin zorluğu aşikârdır. Ayrıca ulusçuluğun, yeniden şekillendirilebilir olması ve diğer ideolojilerle figüratif bir benzerlik zemininin ötesinde kökten bağlantı kurabilmesi söz konusu zorluğun temel sebeplerindendir. İşte bu nedenle öncelikle, ideoloji olarak ele alınan ulusçuluğa dair bir kavram kartografyası sunmak yerinde olacaktır. Zira Heywood’un (2013: 150) da dediği gibi ulusçuluk ile ilintili olarak millet, ulus, halk, yurttaş ve tebaa kavramlarının ele alınmasıyla birlikte zaman ve mekân bağlamında da ulusçuluk konusunun tahlil edilmesi bir gereklilik olarak belirir. Mamafih bu durumun taşıdığı önem, aslında günümüzde hipotetik anlamda kabul edilen yahut zaman zaman reddedilen mikro kimliklerin ve birey merkezli tanımların öne çıkmasıyla yakından ilgilidir. Bilindiği gibi homojen bir ulus tasavvurunun ve ulusçuluk kavramının toparlayıcı, bütünleştirici ve kimlik kazandırıcı vasfı yeni meydan okumalarla karşılaşmaktadır. Her ne kadar güncel popülizm tartışmalarında ulusçuluğun ya da popüler milliyetçilik akımlarının güçlendiği yönünde kanaatler çoğalsa da, mikro kimliklerin ulus gibi tarihî ve organik bir bağlılığı temsil eden kavramların ötesine geçtiğinin de altı çizilmelidir.

Öte yandan siyaset bilimi literatürü çerçevesinde ulusçuluğa dair fikrî bir üretim yapmak ve bu meseleyi çok boyutlu bir şekilde analiz etmek bazı açılardan zorlayıcı olabilmektedir. Bu durumun birden fazla nedeni ve gerekçesi olsa da bir ideoloji olarak ulusçuluğun işaret ettiği açıklamalardaki sübjektifliğin kesif tonu ve ulus kavramının özüne dair sunulan bazı hipotezlerin birbirlerini küllî anlamda tekzip etmesi, karşılaşılan en temel iki problemdir. Dolayısıyla hem ulus kavramıyla alakalı şecere tartışmalarını serimlemek hem de ulusçuluğa yönelik siyaset bilimi literatürünü pek çok veçhesiyle ortaya koymak fayda sağlayacaktır. Bununla birlikte ulus kavramının semantik-etimolojik yolculuğunu ve ulus-devletin gelişimini de bir mukayese sathına taşımak gereklidir.

1.1.1. Bir Kavram Olarak Ulus

İlgili literatüre göre, ulus kavramının muhteviyatını tam anlamıyla ortaya koyan bir tarif yapabilmek mümkün değildir. Zira ulus kavramının nirengi noktası zamana ve mekâna göre değişen bir hususiyet arz eder. Hâliyle ulusun nirengi haritasının renkleri de değişkendir. Bu durumun sebebi ise bir aidiyet biçimi olarak ulusun, geniş bir coğrafi yelpaze içerisinde ve farklı tarihsel periyotlarda değişen tanımıdır. Ulusun siyasî açıdan önem kazanması kuşkusuz modern dönem muhayyilesinin bir ürünüdür fakat etnik aidiyetlerin yahut aynılık motivasyonu ile kurgulanan bağların kadim tarafları da tasdik edilmelidir. Eric Hobsbawm, Ernest Gellner ve Benedict Anderson -aralarındaki birtakım nüanslara rağmen- ulusların oluşumlarındaki yapaylık unsurunu ön plana çıkaran, ulus kavramının özüne dair bir kurgulanmışlık hâli atfeden isimlerdendir ancak ulus olgusunun arka planındaki özdeşlik unsurlarına vurgu yapan okumalar da mevcuttur. Buna göre, ulusçuluğun arka planı modern dönem öncesine kadar geriye gitmektedir. Ulusçuluktan önce uluslar meselesini irdelleyen John Alexander Armstrong¹³, ulus ve ulusçuluk kavramlarının anlamlandırılabilmesi için devlet gibi kurumsal ve politik yapılardan ziyade grup aidiyetlerinin incelenmesi gerektiği kanaatindedir (Armstrong, 2018: 25-26). Bu kapsamda zikredilmesi gereken bir isim de Azar

¹³Armstrong, ulusçuluk araştırmalarında hayli önemli bir yere sahip olan etno-sembolist kuramın temelini atan isimlerden biridir. Etno-sembolist kuramın kurucusu Antony Smith, Armstrong'dan hayli etkilenmiş isimlerin başındadır.

Gat'tır. Ulusların tarihî menşelerine dair son dönemde yaptığı çalışmalarla dikkat çeken Gat, ulus ve ulusçuluğu spesifik ve dar bir zaman dilimine hapseden modernist akideyi basit bularak bu mefhumların etnisite çekirdeğinin etrafında başlayan uzun hikayelerine odaklanır (Gat, 2019: 13). Esasen ulusların soy kütüklerinin neredeyse insanlık tarihi ile yaşıt ve toplumsal yapının teşekkülündeki en müessir ve tabîî bir amil olduğu anlatısının üzerinde gayet geniş kapsamlı bir mutabakat bulunmaktadır (Smith, 1998: 145). Öte yandan Kadir Dede'nin de belirttiği gibi ulus sözcüğünün etimolojik kökenlerinin uzun geçmişi, bu iddianın altını dolduran etmenlerden biridir¹⁴ (Dede, 2015: 32). Burada önemli olan husus ulus kavramının Fransız Devrimi sonrasında radikal bir değişikliğe uğraması ve modernite ile birlikte yeni bir perspektif kazanmasıdır. Ulus sözcüğünün veya bu sözcüğün etimolojik bağlamdaki yakın akrabalarının uzun bir süredir tedavülde oluşu ve tüm bu zaman zarfı boyunca taşıdığı anlam[lar], kavramın bugün tekabül ettiği siyasî, sosyal ve kültürel muhteva ile örtüşmemektedir. Ulusu *“siyasal olarak belirli bir toprak ve sınır özelinde örgütlenmiş olarak bir arada yaşayan iktisadi, dil, tarih, etik ve manevi değerleri paylaşan ve aynı zamanda kültürel özellikler açısından da ortaklık gösteren en*

¹⁴Jan Frederik Niermeyer'in *A Medieval Latin-French & English Dictionary* başlıklı sözlüğüne göre, Latince *nasci* fiilinden türeyen *natio* sözcüğü yaş ve nesil gibi anlamları taşımakla birlikte; “doğmak”, “doğan bir şey” manasını da ihtiva etmektedir (Niermeyer, 1976: 714). Dolayısıyla ulusun Latincedeki karşılığı olan *natio* ilk olarak doğum yerine ilişkin bir bağlantıyı dile getirmektedir. Bununla birlikte *natio* kelimesi zamanla toplumun farklı kesimlerini ifade eden bir terim hâline gelmiştir; ancak bu kesimlerin dayandıkları ortaklık etnik bir bağlamdan ziyade dînî yahut kooperatif temellidir. Öte yandan sözcük doğum yerine dair anlamını da muhafaza etmektedir (Erözden, 1996: 77, Dieckhoff & Jaffrelot, 2005: 2, Niermeyer, 1976: 214). Orta Çağ'ın eğitim kurumlarından olan Paris, Aberdeen ve Prag Üniversitelerinde öğrenciler doğum yerleri kıstas alınarak farklı *natio*'lara ayrılmaktadır (Erözden, 1996: 77). Ayrıca sonraki dönemlerde *nation* sözcüğü üniversitelerde öğrencilerin öğretmenleri ile birlikte oluşturdukları tartışma gruplarını kapsayan bir mahiyet kazanmış ve böylelikle bir amaç birliği etrafında kümelenen toplulukları yansıtır hâle gelmiştir. Kelime, 1200'lerin üçüncü çeyreğinden sonra ise kilise meclislerindeki temsilcileri kategorize eden bir anlama kavuşmuştur (Dieckhoff & Jaffrelot, 2005: 2). Burada hatırdaki tutulması gereken nokta 12. yüzyıldan itibaren üniversite ve kilisenin özdeş kurumsal karaktere sahip olmalarıdır (Wiesner-Hanks, 2019: 47). Dahası görev ve yetkileri bakımından düşünüldüğünde söz konusu gruplar ve dolayısıyla ulus, siyasal bir içeriğe sahip olan ve karar mekanizmasında yer alan bir topluluk olmasıyla önem kazanır olmuştur. Zamanla ulus kelimesi, Avrupa özelinde toplumların ruhanî ve siyasî manevî ve siyasal önderleri, temsilcileri olan elitleri belirten bir içeriğe bürünmüştür. Ulusun, yani *nation* teriminin dar zümrelerin tekelinden sıyrılıp geniş yığınların temsiline uzanan evriminin başlangıcı 16. yüzyıl İngiltere'sine, aşama kaydetmesi ise 1789'un Fransa'sına kadar gitmektedir (Dieckhoff & Jaffrelot, 2005: 2). Yine de 19. yüzyılın başlarında bile ulus kavramı yerel ve bölgesel manalarda kullanılmıştır. Söz konusu döneme kadar halk uluslarından değil, aristokratların uluslarından bahsedilmiştir (Schulze, 2005: 103-104). Ulusun günümüzdeki gibi halk kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılması da bütün bu süreçlerin sonunda gerçekleştirmiş ve kavram en nihayetinde modern siyasetin idrak çepiriyle kuşatılmıştır (Dieckhoff & Jaffrelot, 2005: 2).

geniş insan topluluğu” olarak tanımlayan etimolojik ifade, homojen ve hipotetik olarak siyasî, kültürel ve tarihî kimliğe ve anlama ayrı ayrı vurgu yapmaktadır. Varsayım, aynılığa ve özdeşliğe atıf yapan bu ulus tarifinin, saf ve hudayinabit bir doğaya sahip olmadığını; bilakis inşa edildiğinin altı kuvvetle çizilmelidir. Diğer bir ifadeyle günümüze gelene kadar halk, tebaa, cemaat, ırk, kan bağı gibi kavramlarla olan karmaşık ve çok katmanlı ilişkisinde anlam bulan ulusa, ortak dil ve tarih gibi hem özdeşleştirici hem de ayrıştırıcı vasıfların yüklenmesi bahse konu olan inşa edilmişliğin temel rüknüdür. Ulus harcı içerisinde doğal unsurlar yer alsa da bu harcın bağlayıcılığını sağlayan çimentolar ortak dil, tarih, din ve kültür olgularıdır. Ulusçuluğun ise mezkûr olgularla irtibatlandırılması merkezî devletlerin kurulması, kapitalizm, sanayileşme, kentleşme ve laikleşme gibi modern döneme ait süreçlerle hemhâl olmasıyla başlamıştır. Zira eski çağlar, ulusçuluğu ortaya çıkaracak siyasî, iktisadî ve içtimaî koşullardan mahrumdur (Özkırımlı, 2016: 102-103). Ulus kavramının yeniden tanımlanıp yeni anlamlarla bezenmesinin ve uluslaşma süreçlerinin başlamasının doğrudan bir modernleşme meselesi olduğunu -bu konudan daha sonra detaylı olarak bahsedilecek olsa da- şimdiden vurgulamak gerekir.

Daha öncede belirtildiği üzere Latince *natio*, *nasci* ya da *natus* kelimeleriyle tanımlanan ulus kavramı siyasal, kültürel ve psikolojik faktörlerin yekûnu tarafından şekillendirilen bir terkiptir. Bunun siyasal tarafı, devlet olmayı başarma yahut sürdürme arzusunu ve yurttaşlık bilincini kapsar. Kültürel olarak -muhtelif farklılıklara rağmen ortak lisan, din, gelenek ve tarih aracılığıyla bir arada kalan insan topluluğudur. Psikolojik anlamda ise sadakat veya vatanseverlik duygusuyla başkalarından ayırt edilebilen insan grubudur (Heywood, 2011: 171; Heywood, 2013: 150; Sosoe, 2017: 929). İşte burası ulus harcının içerisindeki objektif ve sübjektif unsurlara ilişkindir. Objektif unsurlar içerisinde öne çıkan başlıca zikredilmesi gereken olgu dildir. Mamafih bir insan topluluğunun ulus vasfını haiz olabilmesi için her şeyden önce dil birliğinin gerektiği, bu konuyu çalışan birçok isim tarafından teyit edilmiştir. Dil ve ulus bahsinde değinilmesi gereken figürlerin başında Johann Gottfried Herder gelir. Herder’in mikyası oldukça nettir: Dil, insanın insan olmasındaki en aşikar ve kadim unsurdur. Ulusal

dil ile ulusal ruh arasındaki ayrılmaz birlik ve yekpareliğe inanan Herder, dilden önce ulustan, hatta insandan bahsetmenin imkânsızlığı ve anlamsızlığı üzerinde durmaktadır (Herder, 2011: 39-41). Ona göre, dil aynı zamanda düşüncedir. İlk düşünme durumu, ruhtaki kelimenin imbiğinden süzülerek husule gelmiştir (Herder, 2011: 43). Herder, ortak bir dili konuşan toplulukların ancak ulusları oluşturabildiği inancındadır. Alman düşünür bu noktada aileyi, ulusun öncel formu olarak kodlar. Ulus, ailenin doğal bir uzantısı sayılabilir çünkü ortak dilin paylaşıldığı en küçük kolektif birim ailedir (Herder, 2011: 54).¹⁵ Beşeriyetin kurucu mertebesine dili yerleştiren Herder, her insanı farklı bir dilin ve topluluğun ürünü şeklinde görür. Yani her dil müstakildir ve kendine özgüdür. Bu da her topluluğun kendisine has bir düşünce tarzı olduğunun delilidir. Herder, dil ve ulus arasında kurduğu bu özgünlük bağlamını kültür, gelenek, görenek ve kanun gibi olgulara da teşmil eder (Herder, 2011: 60-63). Umut Özkırımlı'nın da vurguladığı üzere Herder için topluluk, tüm bu kendini ifade biçimlerinin bir bütünüdür ama bunların toplamından ibaret değildir (Özkırımlı, 2016: 37). Tıpkı Herder gibi Johan Gottlieb Fichte de aynı otantiklik arayışını sürdürür.¹⁶ Immanuel Kant'ın evrensel ve aşkın idealizmine, mutlak Alman idealizmi ile mukabelede bulunan Fichte'ye göre, dil millî ruhun bir tezahürüdür. Fichte, *Alman Ulusuna Söylevler* başlıklı eserinde, Alman Ulusu ile yabancılar arasında yaptığı ayrımı ilk olarak Almancanın farklılığı üzerine bina eder. Ona göre, Almanca, Avrupa'daki en özgün dildir. Diğer Avrupa dilleri Latince'den türemişlerdir ve bu yüzden Fichte onları "Yeni Romalılar" olarak betimler. Dildeki farklılık, milletlerin temyiz edilmesindeki orijin noktasıdır. Fichte, Almancanın, Alman ırkını düşünce, eylem ve inanç tarzlarında da diğer milletlerden farklı ve üstün kıldığını söyler (Topakkaya, 2011: 134). Diller, 18. yüzyıldan itibaren ulusun mayasını yoğuran en önemli unsurlardan biri olarak görülmeye başlanmıştır. Schleiermacher ve Mazzini ve Pisacane gibi milliyetçi düşünürler, teşekkülünde ve tekamülünde bütün bir ulusun müşterek

---

¹⁵Herder, insan doğasına hakkında kategorik tasnifler yapan Rousseau ve Hobbes'u eleştirmekten de geri durmaz. Ona göre, insan ne Rousseau'nun orman adamıdır ne de Hobbes'un kurdudur. Zira hem dili vardır hem de bir aile diline sahiptir (Herder, 2011: 54).

¹⁶Herder ve Fichte'nin bu düşüncelerini değerlendirirken geç 18. yüzyıl ve erken 19. yüzyıl Almanya'sının siyasî koşulları her daim göz önünde bulundurulmalıdır. Dönemin Almanya'sı henüz tam teşekküllü bir kapitalistleşme sürecine girmemiştir. Ayrıca birçok prenslikten müteşekkil siyasî yapısı sebebiyle de ulusal birliğini tesis edememiştir.

katkılarından hareketle ulusal topluluğu ortak bir dilin temellendirdiğini savunmuşlardır (Sadoğlu, 2010: 27). Hatta bu isimlerin aksine dilleri suni bir düzlemin ürünü olarak gören modern araştırmacılar bile dil olgusunun önemine dikkat çekmişlerdir. Örneğin Hobsbawm, millî dillerin ulusları oluşturan aslî unsur olmadığını belirtse de ortak lisan anlayışının modern ulus tanımında ve dolayısıyla halkın zihninde merkezî bir önem kazandığını da ifade eder (Hobsbawm, 2017: 83).¹⁷

Ulusun diğer objektif unsurları ise din ve ortak tarih-kültür anlatısıdır. Bu fasılda ihtiyatlı bir şekilde bahsedilmesi gereken olgu ise kuşkusuz dindir çünkü dinlerin, ulusların oluşumlarıyla doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Dahası ulus tasavvurunun muhatap aldığı coğrafyanın sınırlılığı ve moderniteye mukayyet yapısı kabul edildiğinde, ulus ve din kavramları arasında doğal bir tenakuz belirir. Bunun sebebi ise Aydınlanma sürecinin bir parçası olan sekülerleşmenin, ulus ve din ilişkisini farklı bir boyuta taşımasıdır. Ulus, pre-modern dönemin başat unsuru konumundaki dinin nüfuz alanını daraltmış ve dinin kamusal hakimiyetine irtifa kaybettirmiştir. Mark Juergensmeyer ulus ve dini birbirlerine rakip iki ideoloji olarak tanımlar. Ona göre, her iki ideoloji de toplumsal düzenin garantörü oldukları iddiasındadır. Üstelik hem dinin hem de ulusun ölüm ve yaşam hakkında nihai hüküm verme hakları, ahlakî yaptırımda bulunma imtiyazları vardır. (Juergensmeyer, 1994: 33). Ulus ve din, ilk bakışta iki yakası asla bir araya gelmeyen bir dilemmanın tarafları olarak görülseler bile kendisini ulus kategorisine dâhil etmeye çalışan bir topluluğun özdeşlik kompartımanları arasında din de yer almaktadır. Ulusal kimlik ve din arasındaki güçlü bağlara vurgu yapan Philip W. Barker (2009: 15), güçlü sekülerleşme dinamiğine rağmen bazı ülkeler özelinde türdeşlik kimliğini kurgulayan aslî aynılık motivasyonunun din olduğu görüşündedir.¹⁸ Esasen bu önermenin geçerliliğini birtakım somut

¹⁷Hobsbawm bu bakış açısını, dünyanın muhtelif coğrafyalarındaki aynı dil ailesine mensup farklı lehçelerin varlığına ve bunların birbirlerini anlama noktasında güçlük yaşamasına bakarak temellendirir. Ayrıca ona göre, bir grup aidiyetinin ve özdeşliğinin tesis edilebilmesi adına dilden çok daha önce gelen aslî unsurlar vardır. Hobsbawm'ın nezdinde dil, toplulukları birbirinden ayırabilmenin tali kriterlerinden yalnızca birisidir (Hobsbawm, 2017: 73-86).

¹⁸Bu konuda biraz mübalağalı ama dikkate değer fikirler serdeden isimlerden biri de Adrian Hastings'tir. Hastings'e göre, Hristiyanlık, Avrupa uluslarının ulusal bilinçlerinin oluşmasındaki yedi hayatî fonksiyonu bulunmaktadır (Hastings, 1997: 186).

örneklerle desteklemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde Millet Sistemi içerisinde yaşayan farklı unsurların ulusçuluk hareketlerinin çıkış kaynağı din temellidir. Yine Türk milliyetçiliğindeki *Müslüman Türk* vurgusu asla yabana atılmamalıdır.¹⁹ Birkaç istisnai örnek hariç Türk milliyetçiliği içerisinde konumlanan hareketler için Türklük ve İslamlık birbiriyle atbaşı gitmesi gereken akımlardır. Keza aynı dili konuşan ve aynı etnik kökene mensup olan Sırp, Hırvat ve Boşnak uluslarını birbirinden ayıran tek ölçüt de dindir (Erözden, 1996: 116).

Ulus olgusunun organik unsurları arasında değerlendirilen diğer başlık ise ortak tarih ve kültürdür. Bu noktada vurgulamak gerekir ki, ulusal bir niteliğe sahip olduğu varsayılan ortak tarih ve kültür kavramlarının içeriği belli bir siyasî ajandanın maslahatı için doldurulabilir. İşbu sebepten ötürü ortak tarih ve kültür anlatısı şekli anlamda ulusu oluşturan organik unsurlardan biri olarak görülebilir ancak muhteviyat açısından her daim somut bir gerçeklikle örtüştüğü söylenemez. Anderson'un²⁰ bu konuda yaptığı uyarı son derece dikkat çekicidir. Tarih ve kültür birliği kurgusunun tam manasıyla cari olabilmesi için unutturma-hatırlatma işleminden, sürecinden geçmesi gerekmektedir (Anderson, 2011: 177). Veciz bir ifadeyle söylenecek olursa hafıza-i beşer nisyan ile maluldür fakat hafıza-i ulus hem nisyan hem de tahattur²¹ ile mağrurdur. Buradaki unutma ve hatırlama sürecinin tematik tarafını ise bazen müşterek acılar, bazense kahramanlıklar oluşturur. Önemli olan gerek acının, gerekse hamasetin millî şuuru tazelemesidir. Bu bağlamda Ernest Renan'ın ulus anlayışından da kısaca bahsedilmelidir.

¹⁹Sebilürreşad dergisinin 1948'deki ilk sayısında "İmanlı ve faziletli asil Müslüman Türk Milleti" cümlesiyle başlayan Müslüman Türklük vurgusu göze çarpmaktadır. Nitekim sonraki ifadelerin çoğunda "Müslüman Türk" kavramı kullanılmaktadır.

²⁰Benedict Anderson'un bu kült eserinin orijinal ismi olan *Imagined Communities*, Türkçeye *Hayali Cemaatler* şeklinde çevrilmiştir. Halbuki İngilizce "imagined" kelimesi ilk olarak hayali değil, tahayyül yahut tasavvur edilen anlamına gelir. Dolayısıyla buradaki hayalî kelimesinin yerine muhayyel ya da mutasavver sözcüklerinden birini kullanmak doğru bir tercüme olurdu.

²¹Hatırlama anlamına gelen Arapça kökenli kelime.

Ortak tarih ve kültür anlatısı, Renan'ın geliştirdiği ulus düşüncesinin temelini oluşturur.²² Renan ırk, dil, din, çıkar birliği ve coğrafya gibi kriterlerin ulus kavramını açıklamada yetersiz kaldıklarını öne sürer (Renan, 2016: 33-49). Ona göre, ulus mazide olan ile şimdinin tam ortasında patlak veren bir hissiyattır. Renan şöyle der (2016: 50-51):

Geçmişte ortak zaferlere, şimdi ortak bir iradeye sahip olmak; hep beraber büyük işler yapmak ve daha da yapmak istemek, işte bunlar bir halk olmanın başlıca şartlarıdır. İnsan rıza gösterdiği fedakarlıklar ve çektiği acılar kadar sever. İnsan kendi yaptığı ve miras bıraktığı evi sever. Sparta marşı "Siz neydiyseniz biz oyuz, siz neyseniz biz o olacağız," tüm sadeliğiyle her vatanın kısaltılmış ulusal marşıdır. Geçmişte paylaşılan bir zafer ve acı mirası, gelecekte gerçekleştirilecek ortak bir plan; beraber acı çekmek, sevinmek ve umut etmek, işte ortak gümrüklerden, stratejik fikirlere uygun sınırlardan daha önemli olan budur; işte ırk ve dil farkına rağmen herkesin anladığı şey budur. Biraz önce "beraber acı çekmek" dedim; evet, paylaşılan acı sevinçten daha çok birleştirir. Aslında ulusal anılar, yaslar, zaferlerden daha kıymetlidir, çünkü görev yükler ve toplu bir çaba beklerler.

Bu durumda ulus, yapılan ve daha da yapmaya hazır olunan fedakarlıkların duygusuyla oluşan büyük bir dayanışmadır. Bir geçmiş gerektirir; ancak şimdide somut bir olayla tekrar edilir: ortak yaşamı devam ettirmek için açıkça ifade edilen rıza ve istek. Bir ulusun varlığı her gün yapılan bir referandumdur, aynı bireyin varoluşunun hayatın devamlı doğrulanışı olması gibi.

Yukarıdaki ulus anlayışında altı çizilmesi gereken en önemli husus, ulusun varlığını gündelik bir plebisit şeklinde takdim etmesidir. Renan'ın bu metaforu, ulusçuluğun gündelik temsilleriyle özdeşleştirilen hipotetik bir plebisite dayalı siyasal onay meselesine kapı aralar ve rızaya ilişkin normatif tartışmalara zemin oluşturur. Bu çerçevede normatif teoriye eklenen yaklaşımlar, etnik ve kültürel farklılıkların nasıl ele alınacağına ve demos'un nasıl tarif edileceğine odaklanır (Yalçınar, 2014: 207). Ayrıca yine Renan'ın tarifinde, ontolojik bir mutabakat üzerine yükselen ulus tahayyülü vardır. Ortak acılar ile müşterek şanlı zaferler, kolektif bir hafıza inşa ederek bir özdeşlik ve ulusal şuur yaratma gayesinin en önemli araçlarıdır. Hegelyen kimlik modelinde açığa çıkan aynılık rejiminin makbul ve ötekisi de bu sayede sabitlenmiş olur. Erken Cumhuriyet döneminde bizzat devlet eliyle oluşturulmaya çalışılan *Türk Tarih Tezi*²³ pekala bu kapsamda değerlendirilebilir.

²²Ziya Gökalp da ulusal bilincin yerleşmesinde kültür ve tarih unsurlarının önemine dikkat çeker. Gökalp, şöyle der (2014: 117): "*Millet, aynı harsta müşterek olan fertlerin heyet-i mecmuasıdır*".

²³Bu husus tezin dördüncü bölümünde detaylıca ele alınmıştır.

Ulus kavramının çok boyutlu ve içerisinde objektif ve sübjektif unsurlar ihtiva eden karmaşık bir doğasının olduğu daha önce belirtilmişti. Herhangi bir topluluğa dâhil olan insanların, kendilerini o topluluğun bir üyesi olarak kabul etmeleri, kabul ederken de rıza göstermeleri ulus kavramının sübjektif veçhesiyle ilgilidir çünkü aidiyet hissetme, değerleri-gelenekleri paylaşma ve bir arada yaşama arzusu gösterme gibi hususlar gönüllülük esasına dayanır. Zira meseleye çağdaş bir perspektiften bakıldığı zaman, ulus düşüncesi her şeyden aynı yasalara bağlı olarak yaşamayı ve aynı çatı altında toplumsal bir bütünün üyesi olmayı kabul eden insanların ortaya koymuş olduğu bir uzlaşma çerçevesidir. İşte tam da bu nedenle ulus kavramı, aslında insanların bir arada yaşamaya yönelik bir irade koymaları şeklinde değerlendirilebilir. Böylelikle ulus, ırk yahut kan bağı ilişkiselliğinin ortaya koyduğu anlam çerçevesinin ötesinde bir istek, gelecek tahayyül etme arzusu ve kader birliği olarak ele alınabilir.

Etimolojinin ve eleştirel teorisinin riyasetinde konuya tekrar bakıldığında ulus anlamına gelen Latince *natio* sözcüğünün, başlangıçta pek de pejoratif bir çağrışım yaptığı saptanabilir. Hatta kelimenin körpelik dönemindeki anlamı aşağılayıcıdır. Roma'da bulunan ve statü olarak Roma yurttaşlarının altında kalan yabancı kişileri imleme ya da tanımlama amacını taşımaktadır (Greenfeld, 2017: 20). Kavram, bu bakımdan Yunancadaki *ta ethne* kelimesiyle de kullanım olarak paralellik gösterir. Antik Yunan'da *ta ethne* yabancıların, barbarların ve putperestlerin tasvirinde kullanılan bir mefhumdur (Beekes & Beek, 2010: 377).

Orta Çağ ile birlikte yavaş yavaş kıdem kazanan ulus artık *natio*'dan modern dönemlerde de kullanılacak olan *nation*'a doğru giden semantik bir rota izlemeye başlamıştır. Greenfeld'in (2017: 21) altını çizdiği gibi *asil Fransız milleti* ya da *muhterem Normandiya milleti* gibi özerk ifadeler, kavramın menfî prangalardan kısmen de olsa kurtuluşunun emaresi olarak okunabilir ancak hâlâ ulus, bugünkü anlamda organik, kendiliğinden ve toplumsal bir kategoriye temsil etme imtiyazından mahrumdur. Daha önce belirtildiği üzere 13. yüzyıldan itibaren ulus kavramının üniversitelerdeki skolastik tartışmalara taraf olan bazı öğrenci gruplarını betimlemek amacıyla kullanılıyordu. İşte bu nokta, sözcüğün semantik anlamda yaşadığı ilk epokhal kırılmayı yansıtır; kavram artık fikir ve

amaç topluluklarını da ifade etmektedir. Dahası merkezî bir otoritenin tanıdığı, tasdik ettiği ve desteklediği bir anlama kavuşmuştur (Greenfeld: 2017: 22; Özkan-Kerestecioğlu, 2013: 315-316). Ulus kavramının semantik keyfiyetindeki bu ivme ve genişleme modern döneme kadar devam edecek; nihayetinde kavram *halk*²⁴ kelimesiyle iç içe geçerek toparlayıcı bir üst kimlik hüviyetine kavuşacaktır.

Şimdi sorulması gereken soru, hangi toplulukların ulus, hangilerinin ise grup yahut etnik grup olarak tanımlanacağına ilişkindir. Neden bazı kolektif kimlikler, dokunduğuna üst kimlik kazandıran bir rahmanîlik kisvesi ile donatılmışken, bazıları maduniyet sınırlarını aşmamaktadır? Her ne kadar Renan bu konuda - daha önce belirtildiği üzere- bazı açıklamalar yapsa da Hobsbawm (2017: 20) söz konusu izaha kategorik bir şerh düşer:

Millet olmak için nesnel kriterler saptama ya da belirli gruplar “milletleşirken”, belirli grupların neden “milletleşmediğini” açıklama girişimleri; genellikle ya dil ve etnik köken gibi tek bir kritere ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih, kültürel özellikler gibi bir kriterler kümesine dayanmıştır. Stalin’in tanımı herhalde bunlardan en iyi bilinenidir, ama kesinlikle tek “millet” tanımı değildir.. böylesi tanımlara uyan geniş birimlerin yalnızca bazılarının her zaman “millet” olarak nitelendirilebileceğinden, yani istisnalarla daima karşılaşılması gibi açık bir nedenden dolayı, bütün nesnel tanımlar bir noktada tıkanmıştır. Tanıma uyan örnekler açıkça “milletler”i ya da milli özleme sahip birimleri temsil etmedikleri gibi, millet olmanın özelliklerini taşıdığından hiçbir kuşku duyulmayan “milletler” de tek bir kritere ya da kriterler kümesine denk düşmez.

Yukarıdaki pasajda görüldüğü üzere Hobsbawm için ulus olabilmenin nesnel bir formülü yahut yegâne bir kriteri bulunmamaktadır. Bir toplulukta yaşayan bireylerin istisnasız hepsinin ortak paydada buluşabileceği bir değerler kümesinin olamayacağına değinen Hobsbawm, bu amaç muvacehesinde kullanılan dil, ortak anlatılar, etnisite ve benzeri unsurların bir tanımlama işlemi için değil, ancak

²⁴Buraya kadar yapılan dekonstrüktif incelemeye ek olarak ulusun, halk kavramı ile mezcedilişin sorgulanması da kuşkusuz önemli bir konudur çünkü ulus - ulusçuluk - ulus-devlet denkleminin belirleyicisi olan ve özünde bir egemenlik iddiası barındıran olgu halktır. Greenfeld’in *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol* başlıklı abidevî eserinde vurguladığı gibi başlangıçta ayak takımı, grup yahut aşağı tabaka gibi olumsuz ve düşük niteliklerin istimlak ettiği halk kavramı, ulus-devletin inkişafından sonra seviye üstüne seviye atlamıştır. Bunun yanında sosyalist, komünist ve milliyetçi diskurlarda kalıcı ve müspet bir yer edinmeye başlamıştır (Greenfeld, 2017: 23-24; Kervégan, 2017: 355). Bu durumun en önemli nedeni ise ulus kavramının ayrıştırıcı, dışlayıcı yahut tanımlayıcı vasıflarına -soy, kan bağı, din, dil- kıyasla halkın, insan topluluklarının bir arada olmaya yönelik gösterdikleri rıza, isteklilik ya da hak ve sorumluluklar temelinde bir varlık olarak ele alınmasıdır. Siyasal bir statü olarak halk, ulustan daha belirgin bir egemenlik koşuluna bağlıdır ve devletlerin kendilerine ait olan[lar] ile ait olmayan[lar]ı belirlemeyebilmesi için gereklidir (Balibar, 2007: 106).

propagandif²⁵ ve programatik maksatlar adına yararlı olabileceğini düşünür (2017: 20). Hobsbawm'ın çıkış noktası ulusun aslî ya da değişmez bir toplumsal birim olmadığıdır. Onun için ulus, hem tarihidir hem de özgül bakımdan yakın zamanların konusudur. Üstelik ancak bir ulus-devlet ile hemhâl olduğunda anlam ifade eder. Hobsbawm tıpkı Gellner gibi ulusların oluşumunu yapaylığa, icada ve toplumsal mühendislik çalışmalarına dayandırmaktadır. Ona göre, siyasal kader yahut bir menzil olarak ulus düşüncesi mitten ibarettir. Hobsbawm'ın teorik rutini de diğer modernistlerle aynıdır. O ulusçuluğu, analitik düzlemde ulusların öncesine yerleştirilmekte, kimi durumlarda önceden var olan kültürleri alıp onları uluslara çevirirken kimi zaman da onları yoktan icat etmektedir (2017: 24).

Ulus, ulusçuluk ideolojisinin vesayeti altında gören ve bu kavramın özündeki yapaylığa odaklanan modern kavrayışın tam karşısında konumlanan görüş, etnisite, ırk ya da kan bağı gibi unsurlara vurgu yapar. Bu yüzden etnisite ve kan bağı gibi kavramlara da kısaca değinmekte fayda var. Köken olarak *ethnos*²⁶ kelimesinden türeyen etnisite hem kültürel olarak atalardan gelen anlamını taşır ancak etnisite, biyolojik olan ve kan bağı, akrabalık ya da soy devamı anlamında kullanılan *genos*²⁷ kavramıyla karıştırılmamalıdır (Akıncı, 2019: 416). Immanuel

²⁵Propagandif modern bir sosyal bilimler kavramı olmakla beraber çoğunlukla popülist ve propaganda çalışmaları içerisinde kullanılmaktadır. Özellikle, propaganda mesajları içinde sunulan anlamlar ikna etme çabası ve propaganda tekniklerini kullanması ile beraber sistematik olarak kullanılan eylem türü propagandif eylemleri karşımıza çıkartmaktadır (Çetin, 2014: 241). Ulus inşası ve ulusçuluk düşüncesi açısından 18. yüzyıl ve 20. yüzyıl karşılaştırmasında aslında kitle iletişim araçlarının, devlet aygıtlarının etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Buna göre, ulusçuluğun tarihsel gelişiminde ele alındığı üzere, ulus üyelerinin ortak olarak paylaştığı semboller, anlamlar ya da duygulanım öğeleri, sürekli olarak millî eğitim planları, kurumlar, enstitüler ve dil ile tarih anlatısı aracılığı ile paylaşıldığında ve belirli bir mesaj içerdiğinde aslında bir inşa sürecinin başarılı olduğu ve yeniden inşa sürecinin de aralıksız olarak yeni ve eski mesajlar ile sunulduğunu söylenebilir.

²⁶Etnos (ἔθνος), Yunanca insan topluluğunu ifade eder. Ancak sıradan bir insan topluluğundan farklı olarak, birlikte yaşayan, ortak kültür ve değerlere sahip olan insanlar için kullanılır. Farklı kültür ve değerlere sahip insanları tasnif etmek için başvurulan sözcüktür. Ethnos sözcüğü aynı kültüre sahip olan insanları yani bir toplumu ifade ederek, bir toplum için "öteki insan" anlamını da yaratır. Sözcük bu şekliyle (foreign) yabancı anlamına da gelmektedir. Ulusal ve geleneksel kültür ve değerlere vurgu yapan Ethnos bir ulusu tanımlamak için kullanılır. (Beekes, 2010: 377) *Ethnos*, aynı zamanda belirli sınırlar içerisinde yerleşim merkezinden ziyade dağınık halde yaşamakta olan ancak yine de sosyal ve siyasal olarak birbirine bağlı olan, yerleşimlerin tümü olarak ele alınmaktadır (Küçükler, 2013: 139). Ethnos kavramı esasen dağınık halde yaşamakta olan küçük toplulukların, bir araya gelerek kültürel faaliyetleri gerçekleştirmeleri ve nihayetinde kültür birliği kurmaları ile anlam kazanmaktadır. Böylelikle ethnos kavramının imlemekte olduğu anlam, kültür birliğinin siyasal görevler ve bağlılıklar ile beraber birlik oluşturma zemini olarak ele alınmaktadır.

²⁷*Genos*, (γένος) Antik Yunan'da oldukça geniş bir düşünsel yelpazede ele alınan bir kavramdır. Genellikle *genesis* olarak yaygın bir felsefi kullanımı söz konusu olsa da ulus ve ulusçuluk özelindeki çalışmalarda ortaya atılan kavram setlerinin kahir ekseriyeti varlıklarını *genos* sözcüğüne borçludurlar.

Wallerstein'e göre (2007: 87), etnisite çalışmalarının büyük bir kısmının mütemmim cüzü ırkçılıktır ama bu durum günümüzde biraz değişmiş ve etnisite kavramı azınlıkları tasvir eden *etnik grup* ifadesi ile anılmaya başlanmıştır Wallerstein (2007: 94) bu konuda oldukça güncel bir açıklama sunar:

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi etnik grup kategorisini yarattık. Azınlıklardan söz edebilmek için bir çoğuna ihtiyaç vardır. Çözümlemeciler azınlık olma durumunu aritmetik temelli bir kavram olması gerekmediğini uzun süredir farkındadırlar; bu durum toplumsal güç derecesi ile ilişkilidir. Sayısal çoğunlukla toplumsal azınlık olabilirler. Bu toplumsal gücü ölçtüğümüz yer kuşkusuz bir bütün olarak dünya sistemi değil, ayrı ayrı devletlerdir. Bu nedenle "etnik grup" kavramı, devlet sınırlarına pratikte ulus kavramı kadar bağlıdır. Aradaki tek fark bir devletin tek bir ulus ve birçok etnik grup içermeye eğiliminde olmasıdır.

Tekrar belirtmek gerekir ki Wallerstein'in çizdiği bu perspektif son derece aktüel bir muhtevaya sahiptir ve etnisitenin günümüzdeki akislerini iyi özetler. Zira ulus, millet, ırk kavramlarının birbirlerinin yerlerine kullanılmasına sık rastlanılmaktadır. Önceleri insanlar arasındaki biyolojik ve fiziksel farklılıklarla ilişkilendirilen etnisite kavramı, artık ırkî bir bağlamdan koparılmış ve kültürel bir düzlemin mukimi hâline gelmiştir. Şöyle ki, ırk terimi esas itibarıyla antropoloji ve biyoloji disiplinlerinin konusu olmasına rağmen önlenemez bir hoyratlıkla -bugün bile- sosyal bilimlerin hudutlarında da kol gezmektedir. Bu durum, etnisitenin uzunca bir dönem ırk başlığı altında değerlendirilmesine meydan vermiştir.²⁸ Günümüzde ise etnisite ve onunla ilişkili etnik grup, etnik kimlik ve etnik ilişkiler gibi mefhumlar kısmen de olsa ırkın tahakkümünden kurtulmuştur. Belirli bir toplumsal grubu, diğerlerinden ayırt etmek için farklı kültürel pratiklere başvurulmaktadır.

Bu bapta bahsedilmesi gereken son husus ise ulus ve millet kavramlarının Türkçedeki ideolojik ve semantik ayrımlarıdır. Esasen her iki kelime de çağrışım anlamında birbirleriyle becayiş yapmalarında herhangi bir beis yoktur. Etimolojik serüvenleri çok farklı olsa da aktüel olarak aynı mahiyeti taşımaktadırlar. Her iki

---

Buna göre, *oluş halinde* olarak da tanımlanan *genos* için *natio*, *natura*, *nativus*, *nation*, *nativement*, *native*, *natal* gibi ileri kavramların geliştirildiği bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Tanımı gereği ise genellikle *genesis* ile ele alınmaktadır. Bu durumda da yalnızca biyolojik olarak var olmak anlamının çok ötesinde bir mana bütünlüğünün sahnesine çıkmaktadır. Doğuş, mutlak olageliş, zamana meydan okuma gibi anlamlara da sahiplik söz konusudur (Peters, 2004: 123-124). Dolayısı ile etnisite çalışmalarında ve etnik köken savlarında *genos* kavramı son derece kapsayıcı, mutlak ve kutsal bir bağlamın konusudur.

²⁸Sadri Maksudi Arsal'ın *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* başlıklı eserinde de aynı tutum gözlemlenmektedir.

kelime arasındaki fark, ideolojik jargon tercihine ilişkindir. Millet kelimesi, antikiteye ve İslamî teolojiye dayanan niteliğinin karşısında ulus sözcüğünün, cumhuriyetçi retoriğe uygun bir yapısı vardır. Dolayısıyla millet ile ulus kelimelerinin kullanımına dair bir tercihin, aynı zamanda nostalji ve modern olan arasında yapılan seçimi de tayin ettiği söylenebilir. Bu kapsamda millet ifadesini kullananların muhafazakâr diskura; ulus kelimesini tercih edenlerin ise cumhuriyetçi söyleme yakın oldukları kabaca öne sürülebilir.

Bütün bu öznel mülahazaların ve tanımlamaların yanında ulus, hâlihazırda cari olan meşru düzen nezdinde de kurucu bir vasfa sahiptir. Bu bağlamda ulusun devletle olan birlikteliği ve kurucu ilişkisi, aynı zamanda vatandaşlık kavramına da yakından bakmayı gerektirir. Zira ulus, maddî-manevî müşterek ve temsillerin ötesinde, siyasal ontoloji açısından da *aynı yasama erkinin temsil ettiği, aynı yasaya bağlı olarak yaşayan bireyler birliği* olarak karşılık bulmaktadır (Sosoe, 2017: 929). Buradaki yasaya bağlılık durumu, doğrudan modern özne tarifine mündemiçtir ve kamusal tanınma rejiminin hem hukukî hem de politik karakterlerinden birini ortaya koyar.²⁹

İnsan yığınları olmadan bir devletin varlığı kabil değildir. Bu çerçevede (modern) devletin insan unsuruna -yani vatandaşlara- yüklediği anlam bir arada olan, rıza gösteren, merkezî otoriteyi tanıyan ve kendisine yüklenen hak ve sorumlulukların bilincini taşıyan bir muhteviyat silsilesinden müteşekkildir. Aslında bu konu sözleşme kuramlarına kadar geri götürülebilir ama burada mühim olan ulusun tarifinde ön plana çıkartılan ortak dil, din, tarih, kültür ve benzeri unsurların, devlet-vatandaş ilişkisinin hukukî düzleminde karşılık bulmamasıdır. Söz konusu form, Ayşe Kadioğlu'nun da (2008: 26-28) belirttiği üzere yalnızca haklar ve sorumluluklar ekseninde ifade bulan bir vatandaşlık tarifidir. Bunun yanında vatandaş kavramı ulusal kimlikle yahut milliyet ile eş anlamlı bir olgu olarak da

²⁹Bu noktada aydınlanma dönemiyle beraber çeperde kalan coğrafyalarda yaşanan modernleşme tecrübesinde birtakım farklılıklar olduğunu hemen satır arasında belirtmek gerekir. Bilindiği gibi Türkiye'deki uluslaşma tartışmalarında her ne kadar çeviri ve dil ile alakalı bazı anlam ikilikleri ile yüzleşmek zaruri olsa da; aydınlanma paradigmasının ve birey düşüncesinin, tebaadan yurttaşa geçiş aşamalarındaki kesif belirleyiciliğini teslim etmek gerekir.

algılanmaktadır (Kadioğlu, 2008: 21; Pierson, 2015: 178-179).³⁰ Her ne kadar vatandaşlık statüsüne, teknik ve steril kavramlarla bezeli prosedürel bir form verilmeye çalışılsa da, ulus-devletler çağında birey ile devlet arasındaki irtibatın sadece hukukî olarak kurgulanmadığı ortadadır. Vatandaşlık olgusunun, ulusal kimlikle eş anlamlı olarak kullanılmasının kökleri Fransız İhtilali'ne kadar uzanmaktadır; çünkü bu dönemde ulus olgusu egemenliğin kaynağı olarak sahneye çıkmıştır (Brubaker, 1992: 39).³¹ Heater bu noktada (1990: 238) halk egemenliği ile milliyetçilik kavramlarının eş zamanlı olarak ortaya çıkmasını tarihî bir kaza olarak nitelendirir ve ulusal egemenlik olgusunun aydınlanmanın kozmopolitliğini yok ettiğini ileri sürer. Ayrıca ona göre, ulus, halk egemenliği ilkesinin mutlak olmadığını ortaya çıkardığı gibi; aynı zamanda bu olguyu kısıtlamıştır.

1.2. MODERNİTENİN SİYAM İKİZLERİ: ULUS-DEVLET VE ULUŞÇULUK

Uluşçuluk, ulusa dair mazinin görkemli repliklerle tasvirinden ibaret olmayıp aynı zamanda aktüel bir ontolojinin konusudur. Dolayısıyla uluşçuluk sadece bir düşünce akımı, bir ideoloji, bir fikir tasarımı olarak kalmamış; bir pratik olarak da sahne almıştır. Söz konusu pratik, zaman içerisinde ulus-devlet rutini hâline gelmiştir. Bu rutinin arka planında ise yüzyılları aşkın bir modernite birikimi vardır. Gerek ululaşma süreçleri gerekse ulus-devletin temsil ettiği politik spektrum modernite ile yakından iltisaklıdır. Bu yüzden modernitenin değiştirdiği paradigmalara genel hatlarıyla bakmak ve tüm bunların uluşçulukla olan etkileşimlerinden bahsetmek gereklidir.

Marcel Gauchet (2013: 31-35) Machiavelli, Hobbes ve Hegel ile mücessem olan, onlarla sembolleşen üç siyasal devrimden bahseder. Buna göre, Machiavelli ile özdeşleştirilen birinci dalga, siyasetin her türlü aşkın öğe ve metafizik unsurlardan arındırılan, kendinden başka ereği olmayan siyasetin ortaya çıkışıdır. Siyasetin

³⁰Vatandaşlık hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz: Aybay, R. ve Özbek, N. (2015). *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

³¹Emmanuel-Joseph Sieyès'in Üçüncü Sınıf Nedir başlıklı risalesi söz konusu egemenlik anlayışının en sarih özetlerinden biridir. Sieyès'in bu eserine ve fikirlerine tezin üçüncü bölümünde detaylıca değinilmiştir.

teolojik determinizmden ve ahlakî öğretilerden sıyrılıp yeniden tanımlanması, 16. yüzyılın din devrimine paralel gelişen bir etkinliktir. Machiavelli'nin magnum opusları olan Prens ve Söylevler'in kaleme alınışları 1513 ve 1519 yılları arasındadır. Martin Luther'in Wittenberg'de tezleri ilan etmesinin tarihi ise 1517'dir. Reform hareketiyle birlikte siyasetin doğasındaki bu değişimin eş zamanlı olarak ortaya çıkması, modern devlete giden yolda bir sıçrama niteliğindedir (Köker, 2008: 92). Zira iktidarın kaynağının ilahî olandan, dünyevî olana geçişinin emarelerine ilk defa bu dönemde rastlanmıştır.

Hobbes'un ismiyle anılan ikinci siyasal devrim hukukî mecrada yaşanmıştır. Hobbes hem çağının bilimsel gelişmelerinden hem de yaşadığı dönemin siyasal ve sosyal kakafonisinden hayli etkilenmiş; fikirlerini de bu minvalde oluşturmuş bir düşünürdür. İngiliz filozof, objektif doğal hukuk ekolünde *ius naturale* tabirinde bir arada bulunan doğal hak ve doğa yasasını tefrik eder. Bu ayırım, modern hak anlayışına dair de kuvvetli bir iz barındırır. Hobbes'a göre (2018: 115), hak, yapmak yahut yapmamak özgürlüğünden ibarettir; hukuk ise bunlardan birini tespit ve ilzam eder. Daha açık ifade etmek gerekirse doğal hak özgürlük bahşederken, doğa yasası toplum düzeni için bunlara sınırlar koyar. Hobbes'un bu tasnifindeki mihmandarları ise akıl ve bireydir. Böylelikle tıpkı siyaset gibi hukuk da yeni bir membaya kavuşur ve aşkın bir formdan içkin bir yapıya doğru evrilmeye başlar.

Gauchet'in değindiği üçüncü devrim ise Hegel'in adıyla müsemmadır. 1800'lerde, insan bilinci için yeni bir gerçeklik düzenin ortaya çıkar: tarih. Hegel'den önce yaşanan siyasal ve hukukî gelişmeler, orta çağ paradigmasından kopuşu ima etmesine rağmen, bir noktada eski düşünce ile süreklilik içerisindedirler. O da siyasal olanın bariz üstünlüğe dair ön kabulün devam etmesidir. Ne modern doğal hukuk ne de toplumu suni bir unsur olarak telakki eden bireyci sözleşme geleneği siyasal olanın üstünlüğünden vazgeçmiştir (Gauchet, 2013: 35). Esasen Hegel de siyasallığın düzenleyici anlamda aslî unsur olduğunu savunan entelektüel evrene dâhildir; fakat bu anlayışı tersine çevirme potansiyelini barındıran araçları ortaya çıkaran isim de yine odur. Bu kısmı açmakta fayda var. 19. yüzyılda yeni olan, bütün dünya tarihinin *ilerleme* kavramıyla açıklanmaya çalışılmasıdır.

Alman İdealizmi'nin şahikası olarak görülen Hegel de bütün tarihi, diyalektik akıl anlayışı temelinde hakikatin ve ussalın özdeşliği ilkesine göre kendi amacını mutlak bir biçimde gerçekleştirme olarak ele alır. Hegelyen diyalektiğin son aşaması olan *Mutlak Tin* (Absoluter Geist) aklın idealleştirilmesi yahut tanrılaştırılmasıdır. Dolayısıyla aile, sivil toplum ve devlet Tin'in kendisini gerçekleştirme enstrümanlarıdır ve Tin'in nesnelleşmesinin farklı uğraklarıdır (Yalvaç, 2009: 14).

16. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyıla kadar uzanan bu üç siyasal devrim sürecinde, önce siyasetin doğası dünyevîleşmiş ve iktidarın kaynağı değişmiş; sonra hukukî nitelik akılla donanmış; nihayetinde de bütün bunlar (ulus) devletin varlığında sabitlenmiştir. Bu yüzden ulus-devletleşme vetiresi, yalnızca iktisadî ve toplumsal dönüşümlerle açıklanamamalı, meselenin felsefî arka planı da gözetilmelidir. Ne var ki mezkur felsefî-siyasî dönüşümler, toplumsal ve iktisadî gelişmelerden bağımsız olarak yorumlanamaz. Yukarıda özetlenen felsefî ve siyasî dönüşümler, belli toplumsal ve iktisadî fay hatlarının kırılmasından sonra meydana gelmişlerdir. İşte modernite ile ilgili değerlendirmelerin hemen hemen hepsinde karşılaşılan kavramlardan birisi olan feodalite, bu kapsamdaki en önemli fay hattıdır. Nitekim kırılmasının akabinde de modernitenin ve bu olgunun ayrılmaz bir parçası olan ulus-devletin önü açılmıştır.

Feodalite çağında bugün ulus-devletlerin yaptığı tarzda siyasal hayatı kontrol eden bir otorite bulunmuyordu.³² Siyasal iktidarın adem-i merkezileştiği ve parçalı güç ve nüfuz ilişkilerinin bulunduğu bu dönemde insanlar arasındaki rabitalar da çok yönlüydü; rant, menfaat ve sadakat hiyerarşik kurumlar yerine karmaşık yapıların garantörlüğünde idi. Toplumsal ve siyasal münasebetler kurumsal bir zemine değil, kişisel güvene dayanmaktaydı (Poggi, 2014a: 37). Orta çağ Avrupa'sı Şehirlerin, lortların, kralların, prenslerin, imparatorların, papaların, piskoposların, burjuva tüccarların ve zanaatkarların birbirini kesen dînî ve laik yetki alanlarından müteşekkildi (Axtmann, 2004: 260). Mikro ilişkilerin gönüllülük

³²Feodal yapı hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz: Bloch, M. (2005). Feodal Toplum. (çev. M.A. Kılıçbay). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

esasıyla sürdüğü, makro planda muğlaklıktan mülhem katıksız bir anaforun cari olduğu bu düzende hukuk örf ve âdetlere göre şekilleniyor; iktidar ise bölünebiliyor, devredilebiliyordu. Ekonominin hakimiyeti ise tarımdaydı ve herhangi bir fazla birbiriyle rekabet eden iddiaların konusu olmaktaydı (Held, 1995: 33).

Modern devletin soy kütüğünü araştıran tarihçi Gianfranco Poggi'ye göre (2014b: 51), feodal nizamın uzun süre canlı kalması mümkün değildi; çünkü adı geçen dönemde okuma-yazma oranının yaygın olmaması ve yolların güvensiz ve yetersiz olması yüzünden vassallık anlaşmasının tarafları arasındaki iletişim zamanında kurulamıyordu. Dahası tek hayatî ekonomi kaynağının tarımsal artık ürün olduğu bir vasatta bu üründen istifade imtiyazını elde etmiş hiçbir birey, ne bu ayrıcalığını bırakmayı ne de askerî gücünü ve sosyal statüsünü kaybetmeyi göze alabilirdi. Bu yüzden bağlı olduğu sözleşmeyi rahatlıkla ihlal edebilirdi (Poggi, 2014b: 52).

Kurumsal ve sistematik bir mantolamadan yoksun olan feodalitenin bina ettiği toplumsal düzen zamanla bozulmaya yüz tutmuştur. Dînî hizipleşme ve nizaların artması ve iktisadî değeri yaratan unsur olan serfin daha çok kazanmaya başlayarak hür köylü statüsüne erişmesi feodal yapının sütunlarını sarsmıştır (Öksüz, 2011: 88). Bunlara ek olarak, bir yandan feodal toplum örgütlenmesinde köylülerin piyasaya mal aktarabilecek bir düzeyde üretim kabiliyetine kavuşması, diğer yandan manor düzeni ellerinde tutan senyörlerin piyasalarda satılan mallara talep eğilimlerinin artması ticaret ve kent yaşamının canlanmasına sebebiyet vermiştir. Bu da modern topluma geçişin ya da orta çağın bitişinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Ağaoğulları & Köker, 1991: 165).

Feodalitenin ardından ise modern devlet biçiminin farklı versiyonları olan mutlakıyetçi devletler ile ulus-devletlerin ortaya çıkışına müncer olacak bir süreç başlamıştır.³³ Perry Anderson (1974: 19), ulus-devletlerin selefi olan mutlakıyetçi

---

³³Mutlakıyetçi devletlerin geleneksel döneme mi, yoksa modern döneme mi ait olduğu konusunda literatürde bir ihtilaf bulunmaktadır; ancak son kertede iktidarın merkezileşmesi kriteri göz önünde bulundurulduğunda bu devletlerin modern devlet formunun erken örneklerinden birini temsil ettiği söylenebilir.

devletleri “*köy düzeyinde seyreltilmiş, ulusal düzeyde ise yoğunlaştırılmış*” yapılar olarak tasvir eder. Bu da mutlakıyetçi devlet biçiminin, eski ve yeninin karışımı melez bir form olarak sunulmasına imkân vermektedir.³⁴ Mutlakıyetçi devletlerle birlikte görülen beş “kurumsal yenilik” vardır: sürekli bir ordu; merkezî bir bürokrasi; tüm devleti kapsayan sistematik bir vergi rejimi; resmi bir diplomatik yapı ve açılan büyükelçilikler; ticaretin ve ekonomik gelişmenin sağlanmasına yönelik devlet politikaları (Anderson, 1974: 19). Kuşkusuz bu yenilikler ulus-devlete giden yolun taşlarını döşeyecektir. Ancak bürokratik mevkilerin devredilebilmesi, paralı askerliğin devam etmesi, ekonomik büyümenin coğrafi büyüme ile yorumlanması gibi hususlar mutlakıyetçi devletlerin eskiyle olan irtibatının tamamen bitmediği anlamına gelmekteydi.

Mutlakıyetçi devlet yapılarında özellikle 18. yüzyıl sonlarına doğru meydana gelen aşınma, devletin meşruiyetinin zayıflamasına sebep olmuştur. Bu meydana burjuvazinin ekonomik menfaatlerinin mutlak monarşilerin yapısıyla uyuşmaması, toplumsal eşitsizliklerin giderek alenileşmesi, İngiliz Parlamentosu’nun bir önceki yüzyılda elde ettiği kazanımların diğer ülkelere emsal teşkil etmesi ve aydınlanma düşüncesi gibi hususlar monarşileri iyiden iyiye tartışılır kılmıştı. Basım kapitalizminin yaygınlaşması ve matbu neşriyat sayısının istikrarlı bir biçimde artması, yeni fikirlerin halkta da makes bulmasını olanaklı hâle getirmişti.³⁵ Tarihler 5 Mayıs 1789’u gösterdiğinde ise monarşileri emekliliğe sevk edecek devrim Fransa’da gerçekleşmiş; ulus-devlet ile birlikte ulusçuluk akımı da inkişaf etmiştir.

Bu ara bölümün başında Gauchet’e atıfla bahsedilen ve Machiavelli, Hobbes, Hegel ile özdeşleştirilen üç büyük siyasal devrim; bir anlamda da feodalite, mutlakıyet ve ulus-devlet uğraklarının felsefî arenadaki temsilidir. Teolojik hizipleşme ve çekişmelerin ayyuka çıktığı feodal dönemde Machiavelli siyasetin

³⁴Poggi’nin *ständestaat* adını verdiği, Türkçeye zümre devleti olarak çevrilen; feodalizm ile mutlak monarşiler arasında bir nevi geçiş dönemini temsil eden bir yapı vardır. Bazı geniş toprak parçaları üzerinde hükümdarlar, kamusal meselelerde birtakım nüfuzlu kişilerle işbirliği yapmaktaydı (Poggi, 2014b: 56).

³⁵Örneğin 1745 Fransa’sında halkın ulaşım okuyabildiği süreli yayın sayısı 45 iken, bu sayı 1785 yılında 82’ye ulaşmıştı (Censer, 1994: 7).

üzerindeki dînî-ahlakî tortuları zımparalamış; Hobbes mutlakıyetçi düzene hukukî bir nitelik kazandırmış; Hegel ise ulus-devletin, tarihin bir amacı olarak sunulmasına ve böylelikle de vaftiz edilmesine katkı sağlamıştır.

Ulus-devlet ifadesi özünde bir terkiptir. Bu kavramsal terkihi incelemenin en iyi yolu, onu oluşturan unsurları birbirinden ayırmaktır ve asıl zorluk ulus ibaresinin tanımlanmasındadır (Birch, 2007: 14). Ulus ile devlet olgularından oluşan bu modern kompozisyonun anlamlı bir bütün olabilmesi için ulusa atfedilen ve ulustan beklenen birtakım vasıf ve ödevlerin varlıkları elzemdir. İlk olarak ulusa atfedilen vasıflardan söz edildiğinde, ulusu, devletle irtibatlandıran bazı türdeşlik anlatılarına rastlanmaktadır. Ortak dil, tarih, din ve kültür bunlar arasında en revaçta olanlarıdır. Devlet meşruiyetinin zembereğini ulusun dil, tarih, din ve kültür homojenliği üzerinden kurar. Charles Tilly'nin (1975: 28) de belirttiği gibi bu sayede ortak sadakatin teşvik edilmesi ve idarî düzenlemelerin büyük nüfuslara yayılması daha kolay hâle gelir. Ulus kumpanyasının kaim olabilmesi için, ulusa atfedilen homojenlik unsurları -dil, tarih, din, kültür ve benzeri- ontolojik bir aksiyom olarak hayata geçirilir. Gerçekten de 1789'dan başlayarak birçok devlet kendilerine bağlı toplulukları homojenleştirmeye ve ulusal bağlılıklarını tesis etmeye yönelik normatif endoktrinasyon programlarını uygulamaya koymuşlar; bu minvalde de dil, iletişim, eğitim, sanat ve siyasî inanç yoluyla tek tip ulusal kültür geliştirmeye çalışmışlardır (Tilly, 1995: 54). Örneğin, ulusu, devletin yarattığı Fransa'da devlet dili standartlaştı, eğitim merkezîleşti ve askerliğin de bu amaca hizmet etmesi sağlandı (Schulz, 2005: 157-60).

Ulustan beklenen ödevler konusu ise özünde yurttaşlığa dair içerik ihtiva etse de, bu mesele esastan ulusal egemenlik bahsiyle ilgilidir. Ulus-devletle birlikte artık egemenliğin öznesi retorik düzeyde de olsa halktır. Egemenliğin taşıyıcısının halk olarak kodifiye edilmesi, halk kelimesinin -retorik açıdan- politik elit statüsüne yükselmesini beraberinde getirmiştir (Greenfeld: 2017: 24). Yine Dieckhoff ve Jaffrelot'un (2005: 123) vurguladıkları gibi ulus, aynı hükümdara boyun eğmesiyle tanımlanan bir güruhun aksine; o, hanedan yahut askerî tarihten bağımsız olarak tasavvur edilmiş; hükümdardan önce var olmuştur. Dolayısıyla meşru egemenlik ona mündemiçtir. Soyut düzlemde ulusun temellük alanı içerisinde olduğu

varsayılan egemenlik, somut anlamda ise tamamen (ulus)-devlet aygıtının tasarrufundadır. Devlet bu egemenlik hakkını ise vatandaşlarının rızasını alarak kullanır; bunun yegâne yolu da -asgarî demokratik standartların işlediği devletlerde- seçimlerdir. Bir yurttaşlık hakkı yahut ödevi olarak oy kullanmak, ulusal egemenliğin en yalın, hatta tek dışavurumudur. Ulus-devlet, Fransız Devrimi'nden sonra evrensel nitelik kazanan özgürlük, adalet ve eşitlik ilkelerini, bir yurttaşlar cemaatine özgü biçimlere dönüştüren kamusal faillik mekanizmasıdır. Hâliyle buradaki yurttaşlık, Adrian Oldfield'in (2008: 98) dediği gibi bir statü değil, bir zihniyet olarak yerleşen bir pratik veya bir eylemdir. Renan'ın meşhur *gündelik plebisit* metaforunu anımsatan bu tanım, yurttaşın kamusal anlamda her daim faal ve sorumlu olacağı bir bağlama işaret eder. Askerlik yapma, vergi verme, kanunlara riayet etme, seçme ve seçilme hakkını kullanma gibi ödevler aracılığıyla (ulus)-devlet, ulusuyla hemhal olur.

Ulus-devlet ile birlikte sahneye eş zamanlı olarak çıkan ulusçuluğun tarihî tekamülünü yalnızca kavramsal düzlemde incelemenin birtakım riskleri bulunmaktadır. Öncelikle ulusçuluğa dair yapılan kavramsal soy kütük okuması, bu düşüncenin anlamının değiştiği, dönüştüğü ya da yeni perspektiflere hayat verdiği noktalarda kesintiye uğrayabilmektedir. Öte yandan soyutlama yoluyla yalnızca kavramların izini süren böyle bir çabanın, bazı tarihî olay ve olguları ıskalması muhtemeldir. Bu yüzden ulusçuluğun uzun metrajlı gelişimi ele alınırken, tarihî değişim süreçlerini de göz önünde bulundurmaya yerinde olacaktır.

Edward Hallett Carr (2019: 13- 40), ulusçuluğun gelişimini başlıca üç döneme ayırarak incelemiştir. Carr'a göre, ilk dönem -çalışmada daha önce belirtildiği gibi- feodalitenin yıkılışına müteakip Avrupa'da cereyan eden başlıca gelişmelere ve bunlardan sonraki süreçlere ilişkindir.³⁶

Carr'ın üçlü tasnifindeki ikinci dönem ise 19. yüzyıldır (Carr, 2019: 19). Fransız İhtilali bir anlamda insanlığın yasak elmayı ısırarak, ulusçuluğun dünyasına

³⁶Carr'ın bu çalışması yazıldığı tarihsel koşullar bakımından hayli ilgi çekicidir. İlk kez 1945 yılında yayımlanan eser, milliyetçiliği toplumsal hayatta gerçekleşen dönüşümlerle açıklaması bakımından yazıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda ufuk açıcı bir niteliktedir.

Heideggerci terminolojiyle fırlatıldığı andır. Egemenliğin -kısmen- devri ve bu sayede de mutlak iktidarın sınırlandırılmasının ilk örnekleri İngiltere’de görülse de; ulusun siyasal özne, ulusçuluğun ise siyasal akım olarak maksimum etkiye kavuşması Fransız İhtilali’nden sonra gerçekleşmiştir (Greenfeld, 2017: 34; Hobsbawm, 2017: 133). Uluslaşma fenomeni, bu dönemden önce de Avrupalı devletleri etkileyen bir akım olmasına rağmen, mutlak iktidarların egemenlik alanları tehdit etmekten uzaktı. Fransız İhtilali ile birlikte ise ulus, hiçbir tenzilin rütbesini sökemeceği bir mertebeye yerleşti ve mutlak monarşileri sınırlarını etkileyen, değiştiren hatta onları yıkan bir kudret kazandı. Üstelik ulusçuluğun bu vasfı yalnızca askerî alandan ibaret olmayıp yaşamın tüm boyutlarını kuşatacak bir nitelikteydi. Carr’ın ifadesiyle (2019: 21) *“Napoleon, birçok bakımdan, ilk ‘popüler’ diktatördü. Friedrich’ten Napoleon’a geçiş, entelektüel alanda Gibbon’dan Burke’e, ya da Goethe ve Lessing’ten Herder ve Schiller’e geçişle paralel gelişti.”*

Bu dönemdeki milliyetçilik, önceki yüzyıldaki muadilinden farklı olarak, uluslararası dayanışmayı sağlayacak olan birtakım -kısmen- evrensel standartları haizdi. Mutlak monarşilere karşı oluşan toplumsal örgütlenmenin ve muhalefetin bir nevi paydası hâline gelen milliyetçilik, bireycilik ve demokrasinin doğal bir sonucu olarak görülmüş ve bir anlamda giderek demokratikleşmiştir. Nitekim ulusların hakları da büyük oranda insan haklarından türetilip ona bağımlı kılınmıştır. Buna göre, her millet kendini yabancı denetim ve emperyalizmden kurtarmalı, meşruiyetini kendi halkından alan özgür ve millî devletini kurarak kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmalıydı. Herhangi bir ulusun, diğer uluslarının egemenlik haklarını tanımaması, kendi öz karakterini reddetmesi anlamını taşıyordu. Seyahat ve ticaret alanlardaki serbestiyet, göç, rekabetin sağlanması ve silahlarda indirim yapılması gibi uluslararası ihtilafların çözümü ancak böyle bir ortamda mümkün olabilirdi. 19. yüzyıl milliyetçiliğinin taşıyıcısı olan yönetici orta sınıflar için mülkiyet hakları da insan hakları kadar kutsaldı.

Napoleon Savaşları’nın kargaşasından doğan ve 1914’te biten ikinci dönem, modern uluslararası ilişkilerin, en barışçıl istikamette seyrettiği bir tarihî kesittir. Yazara göre, bu dönemde milliyetçilik ile enternasyonalizm arasında bir denge

mevcuttur. Carr bu dönemi, savaşı monarşilerin çalkantılı birinci dönemi ile savaşı ulusların daha çalkantılı üçüncü dönemi arasında kalmış bir *tatlı tembellik* ara dönemi olarak tanımlar. Ulusal duygu düzenli ve barışçıl uluslararası ilişkiler çerçevesinde yayılma göstermiştir. Bu durum bir bakıma ulusal siyasal birimi geliştirmek ve yerel ekonomiler kümelenmesinin yerine tek bir ulusal ekonomi yerleştirmek için siyasal güç ile ekonomik gücün uzlaşmaya varmış olması olarak okunabilir. Bu bağlamda, ulusal güçler var olan siyasal birimlerin birleşmesi ya da parçalanması yoluyla ulusun devlet kurma hakkını dayatmada 19. yüzyılda daha başarılı olmuştur (Carr 2019: 20 - 23)

Ulusçuluğun, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki karakteristik dönüşümü, Hobsbawm (2017) tarafından üç farklı ayırım noktasında ele alınmaktadır.

... Birincisi, önceden gördüğümüz gibi liberal çağdaki milliyetçiliğin temelinde yer alan “eşik ilkesi” terk edilmişti. Bundan böyle kendisine “millet” sayan her halk topluluğu, son analizde kendi topraklarında ayrı bir egemen bağımsız devlet kurma hakkı anlamına gelen kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunu iddia ediyordu ikinci olarak ve bu “tarihsel olmayan” milletlerin çoğalmasının sonucunda, etnik köken ile değil, potansiyel millet olmanın merkezi, giderek belirleyici hatta tek kriteri haline gelmişti. Ama bunun yanında, sayıları gün geçtikçe artan ve iddialı hale gelen devlet dışı milli hareketlerden ziyade, yerleşik ulus devletler için iki milli duyguları etkileyen üçüncü bir değişiklik de söz konusuydu: millet ve bayrağın hızla politik sağa doğru kayması üçüncü değişimi kesinlikle temsil etmiyordu.

İdeolojik olarak içerik eklememesinin hatta değişimin sonuçlarından biri olarak 19. yüzyıl başlarında ulusçuluk Avrupa dışı coğrafyalarda da etkisini hızla göstermeye başlamıştır. Buna göre Gürcüler, Yahudiler, Baltık halkları, Arnavutlar, Makedonlar, Basklılar, Hırvatlar, Galliler, Katalanlar ve Araplar arasında yükselen bir ulus olma bilinci, etnik köken ve dil birliği gibi özellikler üzerinde sürmektedir.

20. yüzyıl başlarında meydana gelen ve dünya tarihini sonuçları itibarı ile radikal biçimde etkileyen Birinci Dünya Savaşı, Avrupa’da bulunan çok uluslu imparatorlukların yıkılması ile sonuçlanmıştır. 1917’de Sovyet Devrimi’nin gerçekleşmesi ile beraber de ulusçuluk düşüncesi artık sosyalizm ile açık bir mücadele içine girmiş ve bu nedenle de ulusçuluk ve/veya milliyetçilik sağ ideolojiler ile organik bir bağ içerisinde tanımlanmaya başlamıştır. Hem ideolojik hem de ulusların kendi geleceğini tayin etme yönündeki ideal hedefin yerinde

artık faşizmin büyüyüp gelişeceği bir zemin hâline gelmeye başlamıştır (Hobsbawm, 2017: 187). İkinci Dünya Savaşı sürecine gelindiğinde ise ulusçuluğun sembolik, söylem ve ideolojik boyutlarında kendi kaderini tayin eden amacının terk edildiğini ve ırkçılığa evirilen bir formu ile siyaset sahnesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ulusçuluk, Fransız İhtilali ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle son bulmuştur ancak; yapısı eskisi kadar değer yüklü değildir. Amaç, araç ve öz değişimine uğrayarak bugün hâlâ devlet, kimlik ve parti politikalarında etkili olmakta, zaman zaman Üçüncü Dünya ülkelerinde de emperyalizm karşıtı ideolojilerin ve toplumsal hareketlerin itici gücü olmaya devam etmektedir. Yaklaşık iki yüzyıllık serüveni ele alındığında ulusçuluk/milliyetçilik, genellikle ikili bir karaktere sahip olması ile canlılığını hâlâ devam ettirmektedir.

Ulusların, kendi geleceklerini belirlemesi, mutlak monarşilerden modern ulus-devlet çatısı altında kendi ulusal kimlikleri ile bir meşru zemin ve alan oluşturma tecrübesi siyaset bilimi literatürü açısından oldukça yoğun ve kapsamlı çalışmaların konusu olmaya devam etmektedir. Bu açıdan hem pratik hem de teorik çalışmalar daha da kapsamlı ve disiplinler arası araştırmalara da konu olmaktadır. Bu bağlamda ulus olma koşulunun yalnızca modern dönemle sınırlı olmadığını bir kere daha belirtmek gerekse de ulus-devlet, yapısı ve araçları gereği, sürekli bir yeniden yapılanma ve yeniden inşa süreçlerinin hem öznesi hem de nesnesidir. Ulusçuluk işte bu inşa süreçlerinde, bir ulusun başlangıcının olmadığını, sonu olmayacağını, sabit, verili ama aynı zamanda dinamik olarak devamlı momentini ulus-devlet ile sağlamaktadır (Balibar, 2007: 111). Şimdiye kadar olan bütün kavramsal açıklamalar ışığında, ulusların kendiliğinden, organik ya da verili ve sabit bir toplumsal kategori olmadığını altı bir kere daha çizilmiştir. Dolayısıyla ulusların, kendi geleceklerini tayin edebilmelerinin meşru zeminini oluşturan ulus-devlet süreçlerine ve bu sürecin tarihsel gelişim evrelerine bakmak faydalı olacaktır.

1.2.1. Ulusçuluk Kuramları

Ulus kavramının tanımlanmasına yönelik ve ulusçuluğun tarihsel gelişimine ilişkin birçok farklı teori ve görüş öne sürülmektedir. Öncelikli olarak ulusçuluğun ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili her ne kadar çok yoğun bir tartışma silsilesi devam etse de bu konuyla ilgili esas olarak üç farklı yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bahse konu olan bu üç yaklaşım, ulusçuluk fikri vasıtasıyla ulus-devlet inşa edilmesine dayanan görüşler ve devletlerin ulusçuluğu bir araç olarak kullanmaları sonucunda ulusların inşa edildiğine ilişkin görüşler arasında şekillenmektedir. Literatürde bu çalışmada ele alınacak şekliyle ulusçuluk teorilerinin sınıflandırmasının dışında kategoriler bulunuyor olsa da genel anlamda benimsenen üç kuram Primordiyalist, Modernist ve Etno-Sembolcü yaklaşımlardır. Bunun yanında bu yaklaşımların geçişkenlik noktalarının olduğuna ve bazı yazarları tek bir kategori altında değerlendirmenin zorluğuna dikkat çekmek gerekir. Örneğin, ulusların eski çağlardan köken aldığını ileri süren bir görüş, ulusu aynı zamanda farklı koşulların etkileriyle oluşmuş yapılar olarak da görebilmekte; ulusa toplumsal ve siyasal topluluklar olarak bakan yaklaşımlar ise ulusun bazı mutlak unsurları ihtiva ettiğini kabul edebilmektedir.

Ulusçuluğa ilişkin geliştirilen ilk kuram, *Primordiyalist Yaklaşım* ya da *İlkçi Yaklaşım* olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşıma göre, uluslar, doğal olarak eski çağlardan itibaren mevcuttur; yaklaşımın adı gereği, *başlangıçtan beri var olan* ya da *ilk yaratılan* anlamını taşımaktadır. Primordiyalist Yaklaşım için zaman zaman *özcü* yaklaşım da kullanılmaktadır. Temelde modernist yaklaşımların ele almakta olduğu ideolojik olarak devletin yaratıldığı ya da ulusçuluk ideolojisinin ulusları inşa ettiği görüşüne zıt bir şekilde uluslar, eski çağlardan itibaren kendiliğinden, doğal ve organik olarak vardır. Bu görüşe göre uluslar, çok eski çağlardan itibaren var olmakla beraber, değişmemiş ve bu halde de sabit, verili bir forma sahiptir (Gökalp, 2007: 281). Ayrıca varoluşu gereği mitolojik ve tarihsel bazı özelliklere de sahiptir. Her ne kadar köken olarak aynı kaynağı, etnisiteyi, dili ya da dini temel alırsa alsın, ilkçi yaklaşımlarda organik, kendiliğinden, sabit özellikleri bir ulusun değişmez özellikleri arasında yer almaktadır. İşte bu yaklaşım farklı özelliklere sahip olmasının

neticesinde kendi içinde *doğalcı*, *biyolojik* ve de *kültürel* olarak üç farklı akıma ayrılmıştır (Özkırımlı, 2016: 82).

Doğalcı-İlkçi Yaklaşım milliyetçilik teorileri içerisindeki en aşırı karaktere sahip olan yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Buna göre, bir ulusun temelini oluşturan etnik kimlikler doğal bir olgu olmakla beraber insanların dünyaya geldiği andan itibaren hangi etnik kimliğin unsuru olacağı ve hangi etnik topluluğun parçası olacağı bellidir. Bu durumda etnik kimlikler ile beraber uluslar özdeş temelli olarak kabul edilir. Aile bağları, akrabalık ve benzeri gibi doğal bir kendiliğindenlik misyonu atfedilen ulus ve/veya millet olgusu, farklı milletlerin oluşmasını da doğal bir düzenin oluşması gerekliliğine atıfla açıklamaktadır. Ayrıca bu yaklaşıma göre milletlerin belirli bir doğal alanı ve sınırı vardır; misyon ve kadere de sahiptir. İnsanlığın temel niteliği de milliyetçilik olarak açıklanmaktadır (Aktaran Özkırımlı, 2016: 83; Akıncı, 2019: 414). Ulusçuluk düşüncesinin ilk gelişim nüveleri ve ulus kavramının ortaya çıkmasında etkili olan Primordiyalist görüşe göre doğalcı eğilim, genellikle eğitim sistemlerinde ve tarihsel anlatım dilinde sıklıkla kendisine yer edinmiştir. Genel olarak ele alınan niteliğinde ise ulusların birbirlerinden ayrılan belirgin özellikleri vardır ve bu özellikler sayesinde uluslar kendi kaderlerini gerçekleştirmektedir.

Biyolojik-İlkçi Yaklaşım uyarınca, etnik bağılıkların kökenlerini genetik aktarım ve içgüdüsel özelliklerinde aramaktadır. Bu iki temel çıkış noktası, insanların kendi doğasına ve genetik özelliklerine yatkın olan insanlar ile çoğaldıkları ve bu duygular ile bir arada olmayı istedikleri görüşüdür. *Kültürel-İlkçi Yaklaşım* ele alındığında ise Özkırımlı (2016) geniş bir araştırma sonucunda bu özellikleri üç temel niteliğe indirgemmiştir:

- İlk olma niteliği taşıyan birincil bağılıklar verilidir. Herhangi bir şeyden türememişlerdir, bahse konu olan bağılıklar tinsel ve doğaldır, kaynakları yoktur.
- İlk olma özelliği taşıyan duygular anlatılamaz, kelimelerle ifade edilemez ancak zorlayıcıdır. Topluluğun üyesi olan kişi zorunlu olarak kendisini o topluluğa bağlı hisseder, bağı kendisi kutsaldır.
- İlkçi bağılılık özünde duygu ve heyecandır, kişisel bir durum söz konusu değildir (Özkırımlı, 2016: 88-89).

İlkçi yaklaşımlarda görüldüğü üzere, ulusçuluğun daha çok sabit, verili, değişmez ve zorlayıcı bir bağlılıkla meydana gelen karakteri söz konusudur. Biyolojik yaklaşım etnik köken vurgusu ile akraba hasım ilişkisine dayanan bir karakter çizerken, kültürel yaklaşım uluslaşma durumunu bir duygulanım ve bağlılık hissiyatı olarak inanç ekseninde açıklamaktadır. Kültürel yaklaşımın ulusların inşa süreçlerine vermiş olduğu katkı bir tarafa temele aldığı ayırıcı ve tanımlayıcı özelliklerde dil, din, ortak geçmiş ve kültür gibi öğeler, sorgulanamaz şekilde ilkçi bir şekilde vardır ve bu ilkçi olma durumu toplumun üyesi olan bireyler tarafından inanç ile kuvvetlenmektedir. Bütün bu özelliklerine yönelik olarak ise ilkçi yaklaşımlar için beş ekseninde gelişen eleştirel ayrışma noktası karşımıza çıkmaktadır. Etnik kimliğin ve onu oluşturan öğelerin değişmezliği, etnik ve millî kimliklerin kökenleri konusu, etnik ve millî kimliklerin diğer kimlikler ile olan ilişkiselliği, millî bağlılıkların duygusal tarafı ile beraber ulusların yaşlı konuları temel eleştirel yaklaşımların gelişmesine yönelik sağlam bir çıkış zemini oluşturmaktadır.

Smith (2017: 17), modernist yaklaşımın önemli üç ayrıştırıcı varsayımda bulunduğunu söyler. İlki, ulusların, basit manada onları inceleyen kişilerin ya da bir "öz"ü olmayan tutarsız yapılanmaların üretimleri olmayıp tam manasıyla sosyolojik bileşenler olduğu düşüncesidir. Uluslar, farklı nüfusların, belirli bir alanın, belirli bir kurumlar ve görevler bileşiminin ve birbiriyle örtüşen ancak biricikliğini koruyan kültürlerin bir araya gelmesiyle oluşan yapılardır. İkinci varsayım, ulusların, ulusçuluklar gibi tarihsel olarak gömülü olduklarıdır. Ulusçulukların belirli bir nüfusu dışarıdan izole edip birbirine bağlayan bazı unsurlara gereksinim duyduğu kabul edilir. Bu manada en çok başvurulan unsurlardan biri ortak dil olmuştur. Bununla beraber, ortak bir toprağa bağlılık dâhil, ulusun unsurlarından her biri, birkaçı veya hepsi bu bağları oluşturmak için kullanılabilir. Üçüncü yaklaşım ise ulusları bir eylem ve amaç sahibi topluluklar ve bu toplulukların içerisindeki bireyler ve grupların yenilikçi bir yaratımı olarak değerlendirir. Bu şekilde "ulus-kurma", toplumsal ve siyasal modernleşme projesine içkin bir olgu olarak karşımıza çıkar. Diğer taraftan ulusçuluk ise, ulus adına fedakarlığın ve dinamik kolektif çabaların ideolojisi olarak görülür (2017: 19).

Modernist yaklaşım, ilkçi yaklaşımın etkilerinin azalmaya başlaması ile araştırma alanında belirmeye başlamıştır. Modernist yaklaşım, ulusçuluğu bir siyasal ideoloji olarak ele alır ve olgunun ortaya çıkışını 19. yüzyıla dayandırır. Bu yaklaşımlarda modernitenin belirli ve genellenebilir koşullar altında ortaya çıktığı ve aynı koşulların bir taraftan da ulusçuluğun ortaya çıkışında etkili olduğu ileri sürülür. Hem zamansal hem de araştırma bağlamında radikal farklılıkları olan bu iki yaklaşımın temel ayrışma noktası, ulusçuluk düşüncesinin ulusları yarattığı görüşüdür. Bu yaklaşımın temsilcileri arasında Gellner, Anderson, Hobsbawm, Bhabba, Balibar, Breuilly, Brass, Hroch gibi kuramcılar yer almaktadır (Akıncı, 2019: 415). Özellikle ulusların ortaya çıkma süreçlerinde modernleşme olgusu, sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme gibi süreçler belirleyici olmaktadır. Özellikle bu konuda Gellner (1992) tarafından detaylı bir şekilde açıklanan ulusların ortaya çıkış serüveninde, ilkçi yaklaşımların kültürel formunda ele alındığı gibi bir irade söz konusu değildir. Ancak geniş toplulukların kendilerini ulus olarak tanımlama bilinci, eğitimin yaygın bir üst kimliğin unsurları arasına girmesi ile paralellik taşımaktadır. Bu aşamada;

Uluslar, ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabilirler... “Ulusçuluk çağı” şu veya bu ulusun uyanışı ve kendini siyasal olarak kabul ettirişinden ibaret değildir. Daha ziyade, genel toplumsal koşullar sadece seçkin azınlıklara değil bütün halka malolan standartlaşmış, türdeş, merkezin desteklediği üst kültürlerin oluşmasına elverdiğinde, iyi tanımlanmış bir eğitim sisteminin denetlediği ve bütünleşmiş kültürler insanların memnuniyetle ve çoğu kez şevkle özdeşleştikleri hemen hemen tek birimi oluştururlar (Gellner, 1992: 104).

Modernist yaklaşım bağlamında, uluslar ulusçuluk tarafından inşa edilen ve bu konuda dönemin gerekliliklerini tam anlamı ile karşılayabilen tersine mühendislik gibi bir mantıkla işlemektedir. Özellikle ulus-devletlerin kurulma aşamasında, devletin iktidar araçlarını uygulaması gereken ve kendiliğinden istekli olan topluma bu bilincin çok geçmişte, kökene dayalı, hatta varoluşsal bir bağlamda ulus varlığının olduğunu kanıtlayan ya da *ifade eden* örüntüler, çok sayıdaki kültürel birikimden özenle seçilmektedir. Bu yaklaşımın önemli temsilcileri arasında bulunan Gellner (1992: 105) tarafından belirtilen şekilde ölü diller yeniden canlandırılır, gelenek³⁷ icat edilir, geleneksel ve eski âdetler yeniden

³⁷Gelenek, Antik Yunan felsefesinde olduğu gibi modern hukuk ve siyaset teorisi açısından da önemli bir kavramdır. Gelenek kavramının kökeni olarak karşımıza çıkan *nomos*, (νομος) töre, âdet, anayasa,

yaşatılmaya başlanır, semboller üzerinden tarihsel anlatılar kurgulanır, marşlar yazılır, anıtlar inşa edilir. Kısacası geçmişe yönelik bir ulus inşasını gerçekleştirmek için gerekli ve popüler olan her türlü unsur, yaratılır ya da yeniden yaşatılmaya başlanır. Modernist yaklaşımın bir diğer önemli temsilcilerinden olan Anderson (1995), bir ideoloji olarak ulusun hayal edilmiş olduğu ve üstelik yapay bir ideoloji olan ulusçuluk tarafından inşa edildiğini belirtir (Anderson, 2011: 20):

Ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur- kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir... *Hayal edilmiştir* çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder...Ulus *sınırlı* olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez... Ulus *egemen* olarak hayal edilir, çünkü kavram Aydınlanma ve Devrim'in ilahi olarak buyrulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştur.

Modernist yaklaşımlar özelinde ulus ve ulusçuluk konusunu geniş anlamı ile ele almak oldukça zorlayıcı bir araştırma yöntemi oluşturmak anlamına gelebilir. Çünkü bu yaklaşım içerisinde kültürel, siyasal, gelenek, iktisadi ve eğitim konularına odaklanıp uluslaşma süreçleri ile ulusçuluk-ulus ilişkisini ele alan birçok araştırma bulunur. Şüphesiz ki bu çalışmaların bir kısmı ulusçuluk konusunu yalnızca tek bir perspektif ile ele almaya çalıştığı için indirgemeci olarak değerlendirilmiş, bir kısmı ise yeteri kadar kapsayıcı çalışmaların ortaya konulamamasından dolayı eklektik olarak değerlendirme yapmanın yerinde olacağı fikrinin savunulmasına zemin hazırlamıştır. Hangi açıdan olursa olsun modernist yaklaşımlar ilkçi yaklaşımlardan hatırı sayılır bir farklılıkla ele alınmış ve tamamen iktisadî, siyasal, kültürel dönüşümlerin odağında olabildiğince kapsamlı olarak değerlendirmelere konu olmuştur.

Etno-Sembolcü Yaklaşım ise primordiyalist yaklaşım ile modernist yaklaşım arasında, ancak modernist yaklaşıma daha yakın bir yerde konumlandırılmaktadır. Buna göre Etno-Sembolcü Yaklaşım için uluslar ilksel,

---

keyfi otoriterin buyruk niteliğindeki yasası anlamlarında da kullanılmaktadır (Peters, 2004: 242). Kavramın kökeninden gelen ve insanların yaşam tarzlarına sirayet etmiş olan kutsal yaşayış biçimlerinin yanında, geleneğin uluslar ve ulusçuluk düşüncesince kullanışı da bu bağlamda geleneklerin kurucu pozisyonu kapsamında ele alınabilmektedir.

kendiliğinden, organik, verili ve sabit topluluklar olmadığı gibi aynı zamanda inşa süreçlerine konu olan ve kurgulanmış bir topluluk da değildir. Buna göre ulusları ortaya çıkaran ortak tarih ve kültür bağlamı, doğrudan ulusçuluğu ortaya çıkartmaktadır (Mermer Üzümlü, 2019: 327). Bu yaklaşımın en önde gelen temsilcilerinden olan Smith'in çalışmalarına göre ise etnik topluluklar ile uluslar arasında bir bağ vardır, günümüzün modern uluslarını anlamak için geçmiş dönemlerdeki etnik toplulukların incelenmesi, anlaşılması gereklidir. Etnik olarak aynı geçmişi paylaşan toplumlar ise uluslaşma süreçlerini bu anlamda başarı ile gerçekleştirmişlerdir (Smith, 2017: 30). Buna göre

Aslında her milliyetçilik değişen derecelerde ve farklı biçimlerde sivil ve etnik unsurlar barındırır içinde. Kimi zaman sivil ve teritoryal unsurlar hâkimdir, kimi zaman da etnik ve yerli unsurların öne çıktığı görülür (Smith, 2017: 30).

Genel olarak etno-sembolcü yaklaşım, milliyetçilik çalışmalarında etnik geçmiş ve kültüre ağırlık veren kuramcılar tarafından kullanılmaktadır (Özkırımlı, 2016: 203). Modernist kuramcılara kıyasla etno-sembolcü düşünceler, uluslar için daha geniş araştırma aralığına odaklanır. Buna göre modern uluslar, modern olarak belirlenmeden önce, modern öncesi etnik topluluklardan temel almaktadır. Bu yaklaşım içerisinde yer alan kuramcılarının büyük bir kısmı, birbirleri ile örtüşen görüşlere sahiptir. Temele alınan konu etnik ve kültürel kimlikler olduğu için, ulusçuluk araştırmalarında bu iki konuya ihtimam gösterilmektedir. Bugün hâlâ millî birlik ve beraberliğini korumaya devam eden, belki de edecek olan toplulukların ve toplumların büyük bir kısmı geçmiş dönemlerde oldukça radikal etkilere maruz kalmış olsalar da bu etkilerin ve mücadelelerin üstesinden gelmişlerdir. Bu nedenle günümüzdeki ulusların etnik kökenleri ve kültürel mirasları köklü bir geçmişe dayanmaktadır (Mermer Üzümlü, 2019: 327). Ulusçuluk buna göre etno-sembolcüler için modern bir ideoloji olsa da yalnızca modern etkilerin, akımların ve ideolojilerin ele alınarak açıklanması ile yetinilebilecek bir olgu olarak ele alınmaz. Mamafih milliyetçiliği içeren ve aynı zamanda ulusların kökenlerine dair yapılacak olan çalışmalarda salt etkili ve belirleyici olan etnik köken ve kültür öğeleri dikkate alınmalıdır. Uzun bir tarihsel dönem kesit olarak ele alınmalı ve ayrıca bu tarihsel okuma ve araştırmaya da etnisite düzleminde yaklaşılmalıdır.

1.3. ULUS İNŞASI VE İNŞA SÜRECİNİN DİNAMİKLERİ

Modern anlamda ulus kavramı bugün kullanılan anlamına kavuşmadan önce, bir ideoloji ve hatta sistemli bir pratik olarak ulusçuluk kavramının, ulus kavramını inşa ettiğini de söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü toplumlar kendilerinin bir ulus oldukları bilincine ancak ideolojinin içerisinde, öznel bir özdeşleşme duygusu ile baktıklarında, bir üst ve homojen kimlikte bütünlük anlamı yakaladıklarında kendilerinin organik ya da inşa edilmiş bir topluluğun parçası olduklarına yönelik bir zemine kavuşabilirler. Bu şekilde gelişen bir açıklama Smith, Gellner, Hobsbawm, Anderson, Miroslav Hroch gibi önemli siyaset teorisyenleri tarafından yapılan çalışmalar ile de desteklenen bir durumdur.

Anlam ayırımından sıyrıldığında, ulus; zaman, mekân, oluş içeren bir varlık sergilemektedir. Sınırları belirlenmiş bir alan üzerinde -ülke- ortak dili, geçmişi, geleceği, değerleri, kültürü paylaşan insanların oluşturdukları topluluktur. Peki nasıl olur da sadece belirli bir kısmını tanıyabildiği hâlde bir millete veya ulusa mensup olan birey, geri kalan ulusun diğer bireylerini tanıyormuşçasına veya onlarla kardeşlik bağı varmışçasına davranabilmektedir? Bu sorunsal büyük çoğunlukla bir ulusun olabilmesi için o ulusa mensup olan insanların ortaklaştırılma aşamalarından geçmeleri ile mümkün olmuştur. Ortak dilin kullanılması, okuryazarlığın artması, kapitalizmle birlikte ortak dili kullanan basın-yayın organlarının yaygınlaşması, ortak eğitimin uygulanması gibi uygulamalarla insanların paylaştıkları düşüncelerin ortaklaştırılması söz konusu olmuştur. Bu noktada Gellner'in de ifade ettiği gibi ulusları meydana getiren şey uluslaşmanın kendisi olmaktadır; ulus, ulusçuluğun nedeni değil sonucudur (Gellner, 1992: 8). Modern bir olgu olarak karşımıza çıkan ulusçuluğa feodal toplumlarda rastlanması güçtür. Ancak kapitalist aşamaya geçmiş toplumlarda ulusçuluk, bu toplumların kendi nesnel koşullarından kaynaklanan bir süreç olarak ortaya çıkar. Uluslaşmayı ve ulusçuluğu anlamak bu sürecin dayattığı dilin, kültürün ve eğitimin merkezden tek tipleştirilmesinin tahlil edilmesi ile mümkündür. Ulus-devletlerin varlıklarını korumak ve devam ettirebilmek için hükmettikleri insanların rızalarına ihtiyaçları vardır. Bu noktada ulusçuluğun kapitalist aşamaya geçmiş toplumlarda insanları bir arada tutmaya yarayan bir tutkal görevi gördüğünü

söylemek mümkündür. Çünkü kapitalizm ile birlikte insanların bireycilik duyguları gelişmiş ve herkes kendi kaderini gerçekleştirme yolunda ilerlerken bu insanları bir arada tutmanın imkânı uluslaşma süreci ile mümkün olmuştur.

Milletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkmalarına dair pek çok farklı görüş yer almaktadır. Bu görüşlerden bazıları milletleri ve milliyetçiliği doğal ve kendiliğinden ortaya çıkan olgular olarak ele alırken, diğer görüşler ise milletlerin icat edilmesine dikkat çekmiş, milletleri milliyetçilik süreci ile ele almışlardır. İlk yaklaşıma göre milletler doğaldır ve milliyetçiliği yaratmıştır, toplumların ortaya çıkması ile çeşitli unsurlar da ortaya çıkmıştır ve özü itibarı ile değişmemiştir. Ancak ikinci görüşe göre milliyetçilik düşüncesi milletleri oluşturmuştur ve bu bağlamda ikisinin de icat edilmişliğinden söz etmek mümkündür. Aynı zamanda devlet denilen olgu da ulusun var olmasından çok daha önce var olan ve farklı siyasal koşullara bağlı bir şekilde kendiliğinden gelişmiş olan bir siyasal olgu olarak karşımıza çıkar (Gellner, 1992: 27-28).

Tarihsel süreçte ulusçuluk ele alındığında bireylerin kendilerini bir ulus çatısı altında birleşmiş bir bütün olarak görmeleri ve bir devlet altında egemenliklerini sağlamaları farklı yöntemler ve süreçler ile gerçekleşmiştir. Temelde üç farklı gruplandırma şeklinde gerçekleşen bu süreçlerde ele alınan bazı farklılıklar bulunmaktadır. Birinci grup, Aydınlanma tecrübesi ile ulus kavramının inşa edildiği Avrupa merkezli bir araştırma alanını temel alır. İkinci grup ise Amerika kıtasındaki gelişmeler üzerinden konuyu ele almaktadır. Son grup ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında çözülen mutlak monarşilerden gelen mikro toplulukların ulusçuluk ile şekillendirilmesini konu edinir. Her üç araştırma bağlamı da uluslaşma ve ulus-devlet inşa süreçlerinde kendine özgü karakterleri, nitelikleri ve tecrübeleri yansıtmaktadır (Anderson, 2011: 69-84; Erözden, 1996: 11-13; Aksoy ve Arslantaş, 2010: 32). Doğal olarak bu üç ayırım, bahse konu olan coğrafyaların güncel ulus, vatandaşlık ve siyasal pratiklerini de etkilemektedir. Hem coğrafi hem de tarihsel süreç açısından farklılıklar meydana gelmiş olsa da temel olarak ele alınan mesele, ulusun inşa edilebilmesi ve devamlılığının güvence altına alınmasıdır.

İnşa edilen ulus kavramı, tanımlayıcı başat niteliklerinin olmasının ve aslında *kurucu öteki* temsilini de tanımlamasının yanında, doğrudan bir devletleşme sürecini başlatmaz. Daha önce de bahsedildiği gibi ulus olmanın objektif perspektiflerinin yanında aynı zamanda bireyi kuşatan ve dâhil olduğu topluluğa duygusal olarak yaklaşmasını sağlayan bazı sübjektif öğelerin de yüklenmesi, bu öğelerin de bireylerde geçmişte, mevcutta ve gelecekte kimlik birliği ve bir anlam ortaya çıkartması gereklidir. Bu bağlamda ulusun her bir üyesini kuşatan bazı sembollerin, kimlik katmanlarının ve kolektif kimliklerin oluşturulması, alternatif alt grupların ya da mikro kimliklerin bir üst kimlik olan ulus çatısı altında hibritleşmesi, özdeşleşmesi ya da arka plana geçmesi sağlanır (Berger, 1958: 186). Benzer bir özdeşlik kurma, toplumsal bütünlük yaratma, topyekün siyasal özne üretme hedefine uygun olarak ulusçuluk, bir ulus inşasında şiddet sembolizmini de sıkça kullanmaktadır. Dolayısıyla devlet aygıtları ile beraber fiziki şiddet kullanma yetkisinin yanında aslında sembolik şiddet ve iktidar sistemlerinin temelleri de bu şekilde atılmaktadır. Calhoun'a (2007) göre, itaatkâr bir ulus yaratımı, başarılı bir inşa sürecinin sonucu olarak homojen ve sarsılmaz, hatta zaman zaman rasyonel temellere dayanmayan mitolojik temelleri bulunan bir öykünme ile de gerçekleşebilmektedir. İşte bu durumda devlet organları, fiziksel şiddet yerine eğitim sistemi, toplumsal kurumlar, dini destekler, etnik köktencilik, sembollerin anlamlandırılması ve yeniden üretilerek sürekli tekrarlanması gibi araçsal projeler ile ideal ve itaatkâr bir ulus yaratabilmektedir. Bu durumda "bugün ulus diye anladığımız, siyasî ve kültürel olarak bütünleşmiş topluluklar, büyük ölçüde bu tür devletlerin yükselişi sırasında ortaya çıktı" (2012: 92).

Ulus kavramının, ulusçuluk düşüncesi tarafından inşa edilmiş olması ya da bir birlik içindeki bir topluluğun hayal edilmiş olması, özünde bir kimlik meselesidir. Özellikle ulusçuluğun tarihsel gelişimine bakıldığında, mikro kimlikler düzeyinde etnik, din, dil ve kültür düzleminde kendisini farklı noktalarda tanımlayan toplulukları bir devlet çatısı altında birleştirmenin yegane yolu, öncelikle bunları homojen bir kimlik tanımında birleştirmektir. Bu aşamada ulusçuluğun, birlik altında yer alan her bir birey için siyasal özne olma amacını bir ulusun üyesi olmak ile, kendisini bütünü bir parçası olarak tanımlaması ile mümkün kıldığını

belirtmiştik. Kolektif bir kimliğin parçası olmak, objektif olarak ele alınabilecek toprak, dil, din gibi etmenlerin üzerine sübjektif olan irade, hatıra ve istek gibi unsurları da dâhil etmektedir. Bu durumda ulusçuluk düşüncesi insanlara kolektif kimlik tarafından sunulan siyasal bir amacın yanında *kim* oldukları sorusunun yanıtını da sunmaktadır (Heywood, 2011: 179). Ortak bir tarih, üyeler tarafından paylaşılan sosyal bağlar ile beraber kolektif bir dayanışmanın getirdiği geçmişten geleceğe doğru sürecek olan organik bir bir-aradalık duygusu işte bu şekilde ulusçuluk düşüncesi sayesinde empoze edilebilmektedir.

Ulus-devletin ve ulusçuluk düşüncesinin ulus fikrini inşa etme süreçleri elbette ki kısa ve pratik bir planın ürünü olarak hemen ortaya çıkmamıştır. Ulusçuluğun tarihsel gelişimi ele alındığında ilk olarak Avrupa'da dağılan imparatorluklardaki toplulukların devletleşme süreçlerinden başlayıp 1950'li yıllara kadar form değiştirerek ve zaman zaman sağ ideolojilere yaklaşarak devam ettiğini bir kere daha belirtmek gereklidir. Ancak bir topluluğun, demokratik bir halk olarak tanımlanmasından önce bir ulus olarak tanımlanmasının ya da kendisine ulus olarak bir kader birliği oluşturmasının bir yaratım süreci olduğunu belirtmek önemlidir. Çünkü kavramsal tartışmaların ilk adımından itibaren ortak dil, kültür, tarih ve siyasal hedeflerin ulusların geleceğini belirlemek bir tarafa mevcudiyetlerini ortaya koymalarında etkin bir konumda olması kaçınılmaz bir durumdur. Bahse konu olan bu unsurlar bir topluluğa aidiyet duygusu verirken bir ulusun üyesini diğer ulusların üyelerinden ayıran özellikleri de tanımlar. İşte bu kurucu kimlik katmanlarının hepsi bir şekilde kolektif kimliğin üretilmesinde, özdeş öznelerin yaratılmasında etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Her ne kadar ulusçuluk modern bir ideoloji olarak siyaset bilimi literatüründe kabul görse de, hâlâ popülist söylemler nezdinde yeni kimliklerin inşa edilme pratikleri, mikro kimliklerin etnik köken ya da kültürel köklerin devamı olduğu düşüncesi ve diğer benzer hedefler, tarihsel ortaklık duygusuna vurgu yapmaktadır. Ancak bu durumda ulusları inşa eden ulusçuluk düşüncesine yeniden bakmak gereklidir. Buna göre uluslar, devletleri ya da ulusçuluk düşüncesini kurmak bir tarafa, tam olarak devletler ve ulusçuluk düşüncesi tarafından inşa edilmiştir. Ulus altında yer

alan bütün kimlikler, ulus kimliğinde anlam bulmakta ve diğer uluslara karşı tek ve kolektif bir bütünlük ortaya koymaktadırlar.

Modern devletlerin en önemli başarısının, vatandaşların yönetimin kendilerini yönetmesine ortak bir rıza içerisinde olmaları ve devamında da sorumluluk ve haklar düzleminde birleşmeleri olarak düşünülebilir. Ancak bu durumun ilk kavrayışa gelmesinin hemen ardından önemli bir konu belirlemektedir. Hatta bu durum, Anderson'un (2011) ulus kavramının açıklamasında uzun uzadıya tartıştığı bir konu olarak da karşımıza çıkar. Anderson'a göre uluslar, "*hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder*" (2011: 20). Anderson, ulusların da ulusçuluklar gibi kültürel icatlar olduğunu düşünmektedir. Bu kültürel yapımlar farklı tarihsel güçlerin kesişim noktalarında kendiliğinden gelişen bir süreçle ortaya çıkmış, yine de meydana geldikten sonra sabit bir şekle bürünmüş ve "çok farklı toplumsal coğrafyalara, farklı bilinçlilik dereceleriyle aşılabilir, farklı siyasal ve ideolojik kümelenmeleri içerebilir ya da onlar tarafından içerilebilir" bir hâl almaya doğru evrilmişlerdir.

Bu konuda Anderson ile beraber Gellner ve Hobsbawm gibi önemli kuramcılar ulus inşa pratiklerinin muhtelif eksenlerini ele alırken, millî birliği kurmanın ve devamlılığını sağlamanın farklı boyutlarını detaylı bir şekilde değerlendirmişlerdir. İnşa pratiklerinde temel olarak istenen bir davranışın, düşüncenin ya da yaşam tarzının yerleşerek rutinleşmesi hedeflenir. Hatta zaman zaman bahse konu olan bu pratiklerin geçmişte ya da yazılı tarihsel bilgilerin çok öncesinde de var olduğu bilinci ön plana çıkartılmaktadır. İşte bu durum, *geleneğin icadı* olarak ele alınabilecek bir konudur. Gelenekler icat edilerek, geçmiş ile bugün arasında sıkı ve organik bir bağ kurarak, rutinleşme, formalleşme ve nihayetinde normalleşme hedeflenmektedir. Buna göre marşlar, anıtlar, bayraklar, ulusal kurtuluş bayramları geçmiş zaferlerin ya da anlam ifade eden duygusal referansların bugün yeniden yaşanması hatta toplumsal yaşama sabitlenmesi ile gerçekleşmektedir. Geçmişte yaşanan ve mitleştirilmeye uygun olan her unsur yeni türde bir gelenek inşası için elverişlidir ve bu unsurlar ulusal anlamda kutsal olarak kabul edilen bir araca

dönüştürülebilmektedir. Hobsbawm ve Ranger'e göre (2006), gelenekler yeni bir biçim ve türde inşa edilebilmektedir. Hemen her toplumda, sembolik pratikler, kendine özgü iletişim dili ya da kutsallık atfedilebilecek anlam yüklü olgular bulunmaktadır. Bu durumda eski ve yeni geleneklerin yeniden düzenlenmesi, ulusun üyelerine pratiklere sıkı sıkıya bağlılık vermesine ek olarak sadakat, görev, vatanseverlik gibi özel misyonlar da yüklemektedir (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 5-13).

Ulusların, ulusçuluk çağına ait olduğunu, bu yüzden de modern bir kavram olarak ele alınması gerektiğini belirten Gellner (1992) için ulus, farklı toplumsal ve siyasal koşullarda inşa edilmiştir. Buna bağlı olarak da ulusçuluk, toplumsal koşulların homojenleştiği ve kültürün standartlaştığı bir ortamda ortaya çıkmaktadır (Gökalp, 2007: 283). Kültürel ve kimlik dönüşümünün ötesinde ulusların inşa edilmesi pratiklerine yönelik kökten bir açıklama ya da araştırma getiren Anderson için ise mesele aslında ulusun varoluşunun icat edilmesi, hayal edilmesi meselesidir. Anderson'a göre, ulusun hayal edilmiş biçimi, onu diğer topluluklardan ayırır. O, ulusun öncelikle sınırlı olarak hayal edildiğini, yani, en büyük ulusların dahi ötelinde başka uluslardan olan insanların yaşadığı ve sonu olan sınırlara sahip olduğu ifade eder. Buna göre hiçbir ulus, kendini insanlık âleminin tümüyle örtüştüremeyeceğinden, uluslar, ancak bir uluslar birliğinin üyeleri olarak hayal edilir. Ulusun hayal edilmiş biçiminin bir diğer özelliği, ulusun egemen olarak hayal edilmesidir çünkü uluslar özgürlük üzerine bina edilirler ve özgürlüğe ulaşma hedefinde en önemli unsur egemen devlettir. Üçüncü olarak uluslar birer cemaat, topluluk olarak hayal edilirler çünkü ulusun içerisindeki sömürü ilişkileri ve eşitsizlikler hangi boyutta olursa olsun "derin ve yatay bir yoldaşlık olarak" tasarlanmaları, bu ilişkilerin gizlenebileceği ya da göz ardı edilebileceği yeni bir ilişki biçimine olanak tanır.

Bu durumda ulusçuluk bir üst kültür olarak alt kültürel anlama sahip olan topluluklara kolektif bir anlam kazandırması açısından kurucu özelliğe sahiptir. Vatandaşların, ulus-devlet çatısı altındaki sorumluluk ve haklardan oluşan hukukî statüsünün irade, istek, sadakat ve vatanseverlik gibi duygular ile ifade edilmesi ise yine bir kimlik politikası olarak ele alınabilir. Daha önce de birçok defa

bahsedildiği gibi kolektif bir kimlik bilincinde inşa edilen pratikler ve anlam bütünlüğü, vatandaşların hepsini kapsayacak şekilde standart bir ulusal eğitim programına dâhil olmaları, aynı askerlik düzeninde eğitim görmeleri, gereğinde profesyonel asker olmaları ve aynı hukuk kurallarına tabi olmaları ile mümkün olabilmektedir. *Tek devlet, tek millet ve tek dil* olarak bir ulus ve ulusçuluk tanımını ele alacak olursak, bu tanım aslında inşa pratiklerinin birçok detaylı planını gözler önüne sermektedir. Öncelikli olarak ulus birliğinin sağlanması için gerekli olan siyasî örgütlenme olarak devlet belirleyici otorite olarak karşımıza çıkar. Daha sonrasında inşa pratiklerinde önemli bir yeri olan ve gelenek icat etmede elverişli olarak kültürel standardizasyon aşamaları, standart eğitimin yaygınlaşması ve tek bir ulusal dil kullanımı, siyasî ve hukukî olarak vatandaşlık statüsünün kurgulanması ve nihayetinde refahın yeniden dağıtımını bir ulus inşası için gerekli olan aşamaları ifade edebilmektedir.

Söylem, sembol ve anlam inşasında hayat bulan uluslar, temelde kimlik olarak yeniden yapılandırılabilir bir bağlama ve içeriğe sahiptir. Bahse konu olduğu şekilde ve Hobsbawm ve Ranger'in işaret ettiği biçimde eski ve yeni gelenekler icat edilerek millî kimlikte olması istenilen her türlü bağlam yeniden inşa edilebilmektedir (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 13). Dolayısı ile bir mit anlatısı, zaten doğası gereği sabit değil değişken olan ulusun içeriğine dil, kültür, sembol ve sosyal pratikler ile rutin bir yer değiştirme kullanılarak yeniden inşa edilebilmektedir. Bu aşamada uluslar, iddia edildiği gibi kendine içkin olmanın ya da tarihe meydan okumanın çok ötesinde eksiktir ve özdeşleşme ihtiyacındadır. İşte bu eksiklik, dil ve pratiklerin sürekli kullanımında uluslara kim oldukları, nereden geldikleri ve kendilerini anlamlandırma pratikleri olarak sürekli bir inşa ve yeniden inşa süreçleri ile dinamikleşen bir olguyu karşımıza çıkarmaktadır. “Bir siyasî doktrin ve siyaset üslubu olmaktan çok bir kültür biçimi olan milliyetçilik, dolayısıyla bir ideoloji, bir dil, mitoloji, sembolizm ve bilinç biçimidir. Bu doğrultuda ulus da, anlamı bu kültür biçimi tarafından ön varsayılan bir kimlik tipidir” (Smith, 2017: 147). Smith'in inşa süreçlerinin bütün pratiklerini kapsayıcı biçimde tanımlaması, ulusçuluk inşasının pratik boyunu da bu şekilde gözler önüne sermektedir.

2. BÖLÜM

TÜRK ULUSÇULUĞUNUN DOĞUŞU

*“Diyar-ı küfrü gezdim beldeler, kâşaneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslamı, bütün viraneler gördüm.”*

Ziya Paşa

2.1. RÖTARLI VE APERİTİF BİR ULUSÇULUĞUN SEYRİ

1930-32 yılları arasında Avusturya'nın Ankara Büyükelçiliğinde müsteşarlık vazifesini yürüten, 1933'te ise Büyükelçi olan Norbert von Bischoff, ilk olarak Burhan Asaf Belge tarafından Türkçeye çevrilen *Ankara* başlıklı eserinde şöyle der (2014: 154):

“Pragmatik bir yapıya sahip olan Türk devriminin diğer bir özelliği de teorik veya ideolojik herhangi bir hazırlık devresi geçirmemiş olmasıdır. Tarih, Mustafa Kemal'e ve Türk ulusuna böyle bir hazırlık yapılması için vakit bırakmamıştır. Türk devrimine şekil veren Gazi, tasarladığı görüntüyü elde edebilmek için taşın özelliklerini dikkate alarak eserini yontmaya başlayan ve taşa var olanı ortaya çıkaran heykeltıraşa benzer; önündeki modelin şeklini pergel yardımıyla taşa zorla vermeye çalışan kimi heykeltıraşlara hiç benzemez. Mustafa Kemal ilk adımı atarken eserini her yönüyle tasarlamış değildi; bu eser onun yaratıcı ruhundan doğacak, olaylar ilerledikçe kesin şeklini alacak ve sonunda ortak bir yaşamın ritmiyle nabızı atan canlı bir varlık olarak ortaya çıkacaktı. Amaç belliydi: Bağımsız bir Türk devleti kurulacaktı. Ama bu amaca ulaşmak için izlenecek yol, yapılması gereken işler, göze alınacak zorluklar, bütün bunlar olayların seyri içinde belirlenecekti. Alınan her virajda devrimin önünde yeni bir yol görünecek, önder bu yolda da hiç yılmadan ilerleyecekti.”

Bischoff'tan alıntılanan yukarıdaki pasaj, hem Kemalist devrimin hayatı akidenin önüne koyan pragmatizmine hem de Türk milliyetçiliğinin geri kalmışlığına satır aralarında ayrı ayrı vurgu yapar. Bischoff'un bu tespitlerinde haksız olduğunu söylemek güçtür. Zira Türk ulusçuluğu, *milliyetçilikler çağı* olarak tanımlanan 19. yüzyılın ancak sonlarına doğru neşvünema bulabilmiştir. Söz konusu gecikmenin muhtelif sebepleri bulunmaktadır. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yapısının -hanedana rakip olabilecekleri kaygısıyla- Türk ailelere karşı gösterdiği negatif ayrımcılıktan bahsedilebilir. İmparatorluğun devlet idaresinde Türk unsurlar yerine ekseriyetle devşirmeleri tercih etmesi, sonradan Türk milliyetçiliğine mihmandarlık edebilecek nüfuzlu Türk ailelerin oluşmalarına engel

teşkil etmiştir (Oba, 1995: 33-34). İkinci bir neden olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun benimsediği teokratik düzenin, Türk kimliğine serpilecek hususi alanlar açmaması söylenebilir; çünkü Osmanlı toplumunun bir bölümünü oluşturan gayrimüslim tebaa, Müslüman ahali arasına serbestçe karışma hakkından mahrumdur. Vergi yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece devlet müdahalesiyle karşılaşmayan gayrimüslim tebaa, böylelikle kendi benliklerini muhafaza etme imkânı bulmakta idi. Ayrıca tedricî ve sürekli olarak bilinçlenmekteydiler (Lewis, 2018; Oba, 1995: 41; Akçam, 2009: 54). Müslüman statüsü altındaki Türkler ise millî benliklerine atıf yapan herhangi bir kurum yahut gündelik pratikten yoksundurlar. Türk milliyetçiliğinin tehirlî zuhuratındaki son neden olarak ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticarî faaliyetlerin büyük ölçüde gayrimüslimler eliyle yürütülmesi gösterilebilir. İmparatorluk hudutları içerisinde, Türk milliyetçiliğine müzahir olacak bir Türk burjuvazisi bulunmamaktadır (Akçura, 2017: 153).

Yukarıda özetlenen ayrımcılık, kısıtlılık ve yoksunlukların doğal bir sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçilik akımlarının mücavir alanına en son Türkler dâhil olmuştur. Diğer bir ifadeyle Türk milliyetçiliği, silsile-i meratip sırasına göre İmparatorluk'taki son halkadır. Osmanlı'nın merkezî otoritesine karşı ilk isyan bayrağını Sırp'lar ve Yunanlılar açmış; önce özerkliklerini, daha sonra da bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Yunanlılar ve Sırp'ların bu girişimi, 19. yüzyılın ortalarına doğru Makedonlar, Bulgarlar ve Ermeniler için de emsal teşkil etmiştir. Bütün bu milliyetçi isyanların dikkat çekici ortak özelliği, millî bilincini muhafaza etmiş bir köylü sınıfına ve ulusal burjuvaziye dayanmalarındır. Söz konusu hareketlerin önderliğini burjuvazi sınıfı üstlenmiştir (Georgeon, 2006: 2). 1800'lerin sonlarına doğru ise milliyetçiliğin dayanılmaz cazibesine kapılma sırası Müslüman halklara gelmiştir: Önce Arnavutlar, sonra Araplar ve Kürtler, en nihayetinde de Türkler milliyetçiliğin âna hükmedebilen fevrîliğinden ve zamana sirayet edebilen sürekliliğinden nasiplerini almışlardır.

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışında kuşkusuz birçok etmen bulunmaktadır. Bu etmenlerin bazıları dâhilî dinamikler kapsamına girer iken, bazılarında harici tazyiklerin etkileri vardır. Kemal Karpat (2015)'a göre, Türk milliyetçiliğinin

serencamını üç başlık altında kategorize ederek değerlendirmek mümkündür: Bunlar siyasî, iktisadî ve toplumsal nedenlerdir.

Türk milliyetçiliğinin meydana gelmesindeki siyasî saiklere bakıldığında; ilk olarak 1789 tarihli Fransız İhtilali'nin³⁸ özellikle Balkan coğrafyasındaki menfî etkileri ve bu etkilere karşı devletin geliştirdiği savunma mekanizmaları göze çarpar. Mısır seferinden hemen önce Adriyatik'te, Venedik'in mülkiyetinde bulunan Yedi Adalar'ı³⁹ işgal etmek isteyen Napolyon Bonaparte, adaları zapturapt altına almakla görevli General Antoine Gentili'ye şu talimatı verir (Aktaran Kuran, 1996: 738): "*Halk bağımsızlığa eğilim gösteriyorsa, yayımlayacağınız beyannamelerde Yunan'dan, Atina ve Isparta'dan söz ediniz*". Bu tarihi anekdot Fransız yayımlarının yalnızca askerî boyuttan ibaret olmayıp fikrî mecrada da ilerlediğini tasdik eder. Başka bir ifadeyle Fransız İhtilali'nden mülhem düşünceler, Fransız askerinin süngüsüyle ihraç edilmektedir. Her ne kadar Sultan II. Mahmud, "*Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hristiyanları kilisede, Musevileri de havrada tanımak isterim*" diyerek devrimin yakıcı etkilerini tavsatmak istese de cin şişeden çoktan çıkmıştır artık. Osmanlı İmparatorluğu'nun temsil ettiği merkezî otoritenin bağımsızlık sistemi, düvel-i muazzamadan gelen tasallutlara karşı savunmasızdır. İşte bu noktada içerdeki ayaklanmaların askerî güçle bastırılmayacağını anlayan devlet, kendi yapısal formasyonuna ilişkin köklü bir değişikliğin artık kaçınılmaz olduğunu kabul etti. Nitekim bu kabul 1839'da Tanzimat'ın,⁴⁰ 1856'da ise Islahat Fermanı'nın ilanıyla da devlet tarafından resmen tasdik edildi. İmparatorluk hudutları içerisindeki gayrimüslimlere müşfik bir dille çağrıda bulunan fermanlar, dînî kimliklere bakılmaksızın bütün Osmanlı tebaasının mal ve can emniyetlerinin yasal güvence altına alındığını müjdeliyordu. Hünkârın bu lütfü, 1840 tarihli Ceza

³⁸Fransız İhtilali'ne dair malumat edinmek isteyen devrin padişahı III. Selim, Reisülküttap Atıf Efendi'den bu konu hakkında bir layiha hazırlamasını ister. Atıf Efendi, hazırladığı raporda Voltaire ve Rousseau'yu zındık sıfatıyla tanımlarken, Fransız İhtilali'nden de fesat cümbüşü olarak bahseder. Belgede, Osmanlı İmparatorluğu açısından Fransa'da baş gösteren devrimin vahim sonuçlara sebebiyet verme potansiyelini taşıdığı alenen vurgulanmıştır (Lewis, 2018: 93).

³⁹Korfu, Zanta, Kefalonya, Ayamavra, İtake, Çuha ve Paksu adalarından müteşekkil bu Yedi Adalar'daki Fransız istilası, 1799'un Mart ayında Osmanlı-Rus filosunun çabalarıyla son bulmuştur. 21 Mart 1800'de ise Osmanlı ve Rus imparatorluklarının himayelerinde Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti isimli bir devlet, bir cumhuriyet kurulmuştur.

⁴⁰Çalışmanın bir sonraki bölümünde Tanzimat Fermanı'nın niteliğine ilişkin detaylı bir izah yapılmıştır.

Kanunname-i Hümayunu⁴¹ ile teyit edilip perçinlendi ve keyfî yapılan müsaderelelerin, infazların ortadan kaldırılması amaçlandı (Yaycioğlu, 2016: 229). Bu kanunu 1851 (ceza), 1858 (ceza), 1858 (arazi), 1861 (ticaret) ve 1863 (denizcilik) yıllarında yapılan kanunlar izledi ve Osmanlı hukuku modern bir içeriğe büründürülmeye çalışıldı. Maksat, Tanzimat ve Islahat Fermanlarında dile getirilen kapsayıcılık vurgusunun, hukukî olarak altının doldurulmasıydı. Böylelikle Osmanlılık fikri etrafında yeni bir kimlik tarifi yapılacak ve dâhilî hoşnutsuzluklara ket vurulabilecekti.⁴² Diğer bir ifadeyle Osmanlılık düşüncesi, tüm etnik grupların (ulusların), etnik kimliğe dayalı reflekslerinin üzerinde bir Osmanlılık hissiyatı yaratacak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları yönünde çabalamayı özendirecekti (Ateş, 1993: 74). Temel gayesi İttihad-ı Anasır (Urusların Birliği) olan Osmanlılık idealini, sistematik düzeyde olmasa bile Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler içerisindeki (Müslüman) münevverler benimsedi ancak bu ideal gayrimüslim aydınlarda makes bulmadı (Ateş, 1993: 73-74; Lewis, 2018: 481; Mardin, 1994: 151).

Fransız İhtilali'ne Osmanlılık ile mukabele etmeye çalışan ancak bu girişimi akim kalan İmparatorluk, bir yandan da Rusya'nın irredantist politikalarının yol açtığı risk ve tehditler ile uğraşmaktaydı (Armaoğlu, 1997: 252-257). Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecindeki ikinci siyasî saik de Çarlık Rusyası'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü gerek Panslavist politikalar gerekse Batı Türkistan'da sürdürdüğü emperyalist siyasettir (Köseoğlu, 2005: 221). İlk olarak 18. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan Panslavizm, Osmanlı, Prusya ve Avusturya içerisinde yaşayan Slavların müşterek bir edebiyat ve kültür tesis etmeleri amacını taşımaktaydı (Oba, 1995: 50). 19. yüzyılda Çarlık tarafından benimsenen bir devlet politikası hâline gelen Panslavizm'in en önemli hedefi,

---

⁴¹Niyazi Berkes'e göre, (2016: 222) şeriat hukukunu yenilemenin, modernleştirmenin ilk denemesi olarak yeni bir kanun yapma girişiminin ceza hukuku alanında başlamasının iki temel sebebi bulunmaktadır: "...eski Osmanlı uygulamasında şeriatın ukubat denilen ceza kurallarının kimileri hükümsüz kalmış, örneğin şeriat hukukundaki kısas ve diyet kuralları uygulanırlığını yitirmiş, fıkıhın hükümdara tanıdığı tazir hakkı sayesinde şeriat hukukunun tüzel kişi hakları, özel hukuk alanına kıyasla çok dar kalmıştı."

⁴²Kemal Karpat'a göre (2006: 428), 1830'lara kadar tek bir Osmanlı ulusu bile mevcut değildi. İmparatorluk her birinin kendi kimliği ve bu kimlik muvacehesinde kültürel, dînî özerkliğe sahip topluluklar demetinden müteşekkildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması ve bu sayede Türklerin Avrupa'dan silinmesi oldu. Amaç, büyük bir Slav imparatorluğu kurmaktı (Landau, 1999: 19).⁴³ Hatta kurulacak bu imparatorluğun başkenti olarak İstanbul tahayyül ediliyordu (Kohn, 1991: 140). Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 1699'da başlayan Rus ilerlemesi, 19. yüzyılın son çeyreğindeki 93 Harbi'ne kadar istikrarlı bir biçimde devam etmiştir. Bu süre zarfında 1475'ten beri Osmanlı egemenliği altında bulunan Kırım kaybedilmiş, Kafkaslar'daki bazı topraklar -Kars, Ardahan, Batum- Rusya'ya bırakılmak zorunda kalmıştır. Rus Çarlığı'nın yürüttüğü bu emperyalist politikaların, Türkler arasında millî bilincin oluşmasında yadsınamayacak bir rolü vardır. Özellikle Kırım'da mukim Türklerin, Rus baskılarından sonra Osmanlı İmparatorluğu'na iltica etmeleri⁴⁴ ve burada Türkçülük akımı etrafında örgütlenmeleri son derece önemlidir. Nitekim Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade gibi Türkçü aydınlar, Rusya'dan Osmanlı topraklarına gelerek yürüttükleri matbuat faaliyetleriyle Türk milliyetçiliği fikrinin toplumsallaşmasına büyük katkı vermişlerdir.

Diğer taraftan, coğrafi keşiflerin bir sonucu olarak ticaret yollarının değişimi ile ekonominin bozulmaya başlaması ve sanayi devrimi ile birlikte hem ekonomik hem de teknolojik gelişmelerde Batı'nın gerisinde kalınması, devleti daha da zor bir duruma sokmuştur. Sanayide geride kalınması, Osmanlı topraklarının Avrupa için bir ham madde pazarına dönmesine sebebiyet vermiş, bu durum Batı emperyalizminin karşısında bir duruş olarak millî bilincin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Akçura, konuyla ilgili olarak Osmanlı'nın bu geri kalmışlığı bertaraf edebilmesi için bir burjuvazi sınıfının kurulması gerekliliğini vurgulamıştır (Çakmak & Yücel, 2002: 119-120). Dönemin Türkçü düşünürleri Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi isimler "Millî İktisat" anlayışı ile Türk Yurdu gibi dergilerde Türklerden oluşan bir millî burjuvazi sınıfının oluşması gerektiğini; Avrupa'da

⁴³Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yürüttüğü genişleme politikası ilk olarak Çar I. Petro devrinde başlamış ve Çariçe II. Katerina döneminde hız kazanmıştır (Mccarthy, 2006: 27). İlk olarak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile büyük toprak kazanımları elde eden Rusya, bu tarihten sonra -Prut Savaşı hariç- Osmanlı'ya karşı daimî bir askerî üstünlük kurmuştur.

⁴⁴Rus işgali öncesi, yaklaşık 2 milyon olan Kırım Türkü sayısı, 1897'de 186 bine kadar gerilemiştir (Kırımoglu, 2004: 5).

milliyetçilik düşüncelerini genelde burjuvazi sınıflarının desteklediğini; bu nedenle Türk millî burjuvazi sınıfının oluşturularak geri kalmışlığa son verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Taştan, 2017: 105). Osmanlı'daki ekonomik geri kalmışlığın etkisi, Balkanlarda yaşayan azınlık halkları üzerinde de görülmüştür. Avrupa ile iç içe yaşayan halkların Batı'daki gelişmeleri görüp Osmanlı ile karşılaştırması, isyan çıkarma sebeplerinden biri olmuştur.

Etnik olarak Türk milleti, dünyanın her yerine dağılmıştır. Bunda şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş yüz ölçümüne sahip topraklarda hüküm sürmesinin etkisi vardır. Özellikle 19. yüzyılda başlayan ve Türkler üzerine yapılan araştırmalar, dünyada birçok yerdeki Türklerin millî hassasiyetlerinin oluşmasına katkı sağlamış ve bu bilinç Türk milliyetçiliğinin doğuşunda etkili olmuştur. Avrupa'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde Türkoloji çalışmaları çerçevesinde kültürel ve sosyal birliktelik, dil birliği, kimlik ve etnik köken konularında yapılan araştırmalar, Türk milliyetçiliğinin canlanmasına ve aidiyet oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu etki sadece millet üzerinde değil Türk aydınlar üzerinde de vuku bulmuş ve aydınlar da milliyetçilik tanımlamalarını bu unsurlar çerçevesinde şekillendirmişlerdir (Karakaş, 2000: 150-155).

2.2. OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Sadece sosyal bilimler literatüründe değil, gündelik hayatın neredeyse bütün veçhelerinde rastlanılan ve bulunduğu her yeri kuşatan bir etkiye sahip olan modernleşme kavramı, mekân-zamansal anlamda devletlerin, toplumların ve dahi bireylerin içinde bulunduğu dünyaya gönderme yapar. Bu kudretli tesirin arka planında ise modernleşme kavramının esas itibarıyla değişim ve dönüşüm süreçleriyle ilişkilendirilmesi, akli referans alması ve birtakım devrimlerle güçlenmesi, sabitlenmesi vardır. Modernleşmeyi diğer dünyevî gelişmelerden ayıran da dayandığı devrimsel süreçlerdir (Wagner, 2005: 11). Wagner'in kabulünden hareket edildiğinde modernleşme kavramının, devlet ve toplumların yaşadıkları krize

dair reçeteler sunan ve ülkelerin hayatta kalma ihtiyaçlarını şekillendiren bir niteliği olduğu da peşinen tasdik edilmelidir.⁴⁵

Modernleşme, 16. yüzyılda Avrupa'da zuhur eden kapitalist sistemin kontrolüne aldığı dünyada geçmişe ve geleneklere reddiye üzerine kurulan, sürekli yenilik öngören modern bir ideolojidir (Gellner, 2008). Bundan dolayıdır ki çok yönlü olup sınırları olmayan bir kavramdır. Modernleşme süreci edebiyattan sanata, teknolojiden kültüre, siyasetten kurumlara, ekonomiden ideolojiye her alanda etkili olmuştur. Bu etki durumu elbette siyasal sistemlere de tezahür etmiş ve modernleşmenin etkilediği ulus-devlet anlayışındaki değişim de hâlihazırda dönemin parçalı, çok-uluslu yapılarını etkilemiş, mevcut siyasal sistemde monarşi ile yönetilen birçok yapının da sonunu getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyıla başlayan, özellikle Avrupa'daki gelişmeler (Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler gibi) sonucunda, gerek ekonomik olarak gerekse yaşadığı kayıplar ve askerî başarısızlıklardan dolayı her geçen gün daha da kötüye gitmiştir. Karlofça Antlaşmasıyla tescillenen kötü gidiş için birçok faktörün etkili olduğu tespit edilmiş ve bu kötü durumdan çıkış seçenekleri üzerine düşünülmüştür. Bu kötüye gidişin temel sebebi olarak ise Batı'daki gelişmelerin gerisinde kalınmış olması ve yapılamayan reformlardan kaynaklandığı düşüncesi genel bir kanaat hâlinde ifade edilmiştir. Bu sebeple Üçüncü Selim devrinde modernleşmeye dönük birtakım ıslahat girişimleri başlamıştır. Bu denemelerde istenen anlamda bir başarı sağlanamamakla beraber, fikirsel olarak ıslahatların ve modernleşme çabalarının devleti içinde bulunduğu durumdan çıkaracağı düşüncesi bile devrim niteliğinde olmuştur.

---

⁴⁵Çok boyutlu yapısından dolayı modernleşmeye dair bir kavramsal çerçeve çizmek her ne kadar zor olsa da bu kavramın dört temel boyut üzerinde geliştiği belirtilmektedir. İlk boyut ekonomiye ilişkindir ve kapitalist üretim modeline dayalı bir endüstri toplumdur. İkinci boyut modernleşmenin bilgiye, sanata ve ahlaka dair yaklaşımıdır. Buradaki ana tema Batının ürettiği evrensel değer ve normların tüm dünyada karşılık bulması gerektiğidir. Üçüncü olarak modernleşme, geleneksel bağlardan koparak kendi aklı ve özgür iradesiyle kendi kararlarını alabilen bireylerin inkişafıdır. Modern bir toplum ancak geleneğin tahakkümünü aşmış bireylerle oluşabilir. Dördüncü ve son boyut ise ilk üç boyutun kurumsallaşması paralel olarak modern ve demokratik bir ulus devletin inşa edilmesini kapsar (Tekeli, 2012: 20-25).

17. yüzyılla birlikte özellikle Batı karşısında askeri ve teknolojik olarak kaybedilen üstünlük, hem yöneticiler nazarında hem de aydınlar tarafından daha çok dile getirilmeye başlanarak bu geri kalmışlığa son vermek adına arayışlara girilmiştir (Uçar, 2018: 81-108). Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu böyle iken 18. yüzyılla birlikte İngiltere'nin başını çektiği Batı'da sanayi devrimi gerçekleşmiş, teknolojik ve ekonomik olarak muazzam gelişmelere tanık olunmuştur. Özellikle kapitülasyon ve coğrafi keşiflerle birlikte ekonomik anlamda fazlasıyla zarar gören devlet ekonomisi, bu gelişmelerle birlikte artık Batı'da yaşananlara kayıtsız kalınamayacağını bir zorunluluk olarak açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Ortaylı'nın "En Uzun Yüzyıl" olarak ifade ettiği 19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının yoğun olduğu bir dönem olmuştur (Ortaylı, 2003). Özellikle Fransız İhtilali ile birlikte tüm dünyaya yayılan milliyetçilik, özgürlük ve vatanseverlik gibi kavramlar, çok-uluslu devletler için tehdit oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu söylemler azınlık tebaa için somut bir seçenek hâline gelmiş ve bunlar birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu ayrılışlar Osmanlı tebaasının daha homojen bir yapıya kavuşmasına sebep olmakla beraber Türkçülük ideolojisinin de bir kurtuluş olarak düşünölmeye başlandığı döneme kapı aralamıştır.

Balkanlardaki ayrılmalarla başlayan süreç, ekonomik ve askeri olarak Osmanlı siyaset ve düşünce adamlarının Batı'ya karşı koyabilmek adına modernleşme çerçevesinde Batılılaşma siyaseti yürütmenin gerekliliğine inanmalarını sağlamıştır. Bu yürütölmek istenen siyasetin merkezinde ise iki faktör var olmuştur: İlk olarak Batı'nın kurumları ve reformlarını uygulayarak Osmanlı Devlet yönetimini daha verimli bir hâle getirmek, ikinci olarak da bu reformlar ile Avrupalı devletlerin Osmanlı üzerindeki baskılarını bertaraf etme düşüncesidir (Ortaylı, 2009: 38). Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayan ve daha sonra ise aydınlanma ile devam eden süreç, siyasal alanda modern manada ulus-devlet anlayışını ortaya çıkaran bir tezahürü olmuştur. İngiltere ile başlayan süreç daha sonra başta Avrupa olmak üzere bütün Dünya'ya yayılmaya başlamış, modern dönem öncesi geleneksel anlamda siyasal ve toplumsal yapı değişikliğe uğramıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme teşebbüsleri ilk olarak askeri alanda olmuştur. Bunun en büyük nedenlerinden birisi de Batı'dan yayılan milliyetçilik ideolojisinin Osmanlı topraklarında fazlasıyla karşılık bulması ve bu isyanları bastırmakta başarılı olmak adına ilk olarak askerî alanda yenilenme gerekliliğinin tespit edilmesi idi. Ayrıca coğrafi keşifler ve sanayi devrimi ile birlikte ticaret yollarının değişmesi ve bu sorunların üstesinden gelebilmek adına da askeri ıslahatlar yapılmıştır (Demirel, 2016: 140-141). Askerî ıslahatlardan sonraki dönemde, Osmanlı Devleti III. Selim ile beraber yurtdışına büyükelçiler ve öğrenciler göndermeye başlayarak ve Batı formatında üniversiteler kurarak batılılaşma yönünde öncü olacak gençler yetiştirme amaçlamıştır. Burada yetişen gençler devletin durumunu ve buradan çıkış reçetesi üzerine yazıp çiziyorlardı (Örmeci, 2010: 96). Bunun yanında III. Selim, askeri okullara önem vermiş ve özellikle Fransa tecrübesinden istifade etmek adına Fransız subaylar ve öğretmenleri askeri okullarda görevlendirmiştir. Yine bu dönemde Avrupa'dan getirdiği kitapların dâhil olduğu bir kütüphane kurmuştur (Gümüsoğlu, 2014: 70).

Modernleşme hareketlerinin sembolü olarak nitelendirilen 1839 Tanzimat Fermanı, aynı zamanda vatandaş esaslı modern bir devlet oluşturma adına adımların atıldığı bir ferman olarak kabul edilmektedir. Ancak bu dönemde din dışı unsurlardan uzaklaşma çabaları, bu sefer de Müslüman olmayan vatandaşlar üzerinde ulusçuluk etkisinin artmasına sebebiyet vermiştir (Berkes, 2016: 227-229). Geleneksel liderlerin yönetimden uzaklaşması ve ruhban olmayan insanların yönetimde etkili olması ile birlikte uluslaşma süreçleri daha da hızlanmıştır. Özellikle emperyalist devletlerin desteğinin üzerine kilisenin de ayrılıkçı tutum sergilemesi, ideolojik üs haline gelmesine sebep olmuştur (Adıyeke, 1999).

1856 yılında eşit vatandaş düsturu üzerine hareket edilerek tüm tebaayı Osmanlı potasında eritip Devlete karşı aidiyet oluşmasını sağlamak ve Devletin sorunlarını çözerek yaşamasını devam ettirmek amacıyla Islahat Fermanı ilan edilmiştir (Demirel, 2016: 142). Bu doğrultuda iktidar dışı kişilerin ve grupların siyasette daha etkin olmaları ve modernleşme hareketlerinde ilerleme amaçlanmıştır (Tekeli, 2012: 20-23). Karpat'a göre 1839 ve 1856 yıllarında ilan edilen fermanlarla birlikte gayrimüslim tebaa içinde kapitalist gruplar ön plana çıkmış ve bu durum etnik ve dini

hislerin canlanmasına sebebiyet vererek millî bir kimlik oluşmasını sağlamıştır (Karpaz, 2014). Burada bir diğer etken ise Batılı devletler ve Rusya'nın, azınlık haklarını bahane ederek sürekli Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışması, bir taraftan baskı yaparak azınlıklarla ilgili haklar verilmesini teşvik ederken, diğer taraftan bu unsurların milliyetçi benliklerini oluşturarak özellikle Balkanlar'da kendi devletlerini kurmaları yönünde politikalar yürütmeleridir. Böylelikle hem Balkanları kontrol altına almak hem de Osmanlı'dan ayırarak 1299'da başlayan hikayenin sonunu getirmek için sürekli girişimlerde bulunmuşlardır (Gümüšođlu, 2014: 108-117).

Modernleşmenin getirisi olan modernist yaklaşımın milleti açıklama çalışmalarında iletişim araçlarındaki gelişmelerin etkisi çok önemli olmuştur. Özellikle matbaanın gelişmesi ile birlikte insanlara kendi kültürlerini tanıma ve yayılması noktasında yazın dili önem arz etmiştir. Günlük gazeteler ve yerel dildeki romanların yayılması, toplumda aktarımı ve yaygınlaşmasında etkili olmuş, toplumsal meseleler halk nezdinde konuşulup tartışılmaya başlanmıştır. Bu durum ortak bir dil bilinci ve sevgisini oluştururken, dil ortaklığının oluşmasını sağlayan romanların yaygınlaşması ile milliyetçilik duygularının oluşması ve yaygınlaşmasına sebep olunmuştur (Aydın, 2000: 72-74). Milliyetçiliğin, ekonomik büyümeyle eşdeğer şekilde Batı'da oluşarak bütün Dünya'ya buradan yayılmasında kapitalizmin bir yansıması olan sanayi devrimi ve matbaa gibi kitle iletişim araçlarının gelişmesinin etkisi olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid dönemi ile birlikte Osmanlı'da modernleşme göstergeleri daha çok nüfusun artması, şehirleşmenin çoğalması, ticaretin göreceli olarak gelişmesi ve matbaanın yaygınlaşması olarak nitelenebilir. Bir taraftan Avrupa ile ilişkiler geliştirilip her alanda bu etki hissedilir seviyeye çıkarken, diğer taraftan gelişen ekonomik ilişkiler sonucu Hristiyan bir tüccar burjuvazisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle bu seçkin sınıflar modern okulların kurulmasını sağlamış ve laik eğitim veren bu kurumlarla birlikte dinin eğitim üzerindeki etkisi kırılmıştır. Bu kırılma aynı zamanda eğitimin üst sınıftan orta sınıfa doğru yayılmasını sağlayarak bu yeni dünyevi anlayışın milliyetçiliğin gelişmesinde de etkili olduğu görülmüştür (Yıldırım, 2014: 238-240). Bu dönemde Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasının eğitim

sistemi, Müslüman vatandaşların alabileceği eğitimden çok daha iyi bir hale gelmiştir. Ayrıca gayrimüslim cemaatlerdeki sosyal sınıflarda da farklılık ortaya çıkmış, toplumsal sınıfta önceden din adamlarının üst sırada aldığı yeri tüccarlar almaya başlamıştır. Toplum içinde modern meslek olarak nitelendirilen bankacılık, dış ticaret ve Avrupa mallarının satışını da gayrimüslim tebaa yapmıştır (Karpaz, 2014).

Modernleşmenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki son evresi ise topraklarında bulunan azınlıkların milliyetçi dalgayla bağımsızlıklarına kavuşarak ayrılmaları ile sonuçlanmıştır. Türk milliyetçiliği anlayışı, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde Avrupa'da eğitim görmüş gençlerin öncülüğünü yaptığı Türk aydınlar tarafından ortaya atılan ve Türkçülük olarak adlandırılan bir hareket olarak filizlenmeye başlamıştır. Bu filizlenme döneminin önce fikirsel olarak sonra da Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Namık Kemal gibi düşünürlerle kuramsal olarak temellendirildiği görülmüştür.

Türk milliyetçiliğinin gerçek anlamda etkili olduğu dönem ise, Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerinin devletin toprak kayıpları ve dağılmasına çözüm bulamadığının anlaşıldığı zaman olmuştur. Bu dönemde İttihatçıların amaçladığı şey, öncelikle istibdat dönemi olarak adlandırılan Abdülhamid devrine son vermek ve Osmanlı Devleti'nin kalan topraklarını bir arada tutarak yönetilebilir bir devlet hâline getirmektir. Osmanlı Devleti'nin mevcut durumun içinden çıkılması amacıyla ortaya atılan Osmanlılık ve İslamcılık fikirlerinin çok geçerli görüşler olmadığı tecrübeyle anlaşıldığı için Türkçülük fikri İttihatçıların da etkisiyle öne çıkmaya başlamıştır. Bu akım hem siyasî hem de fikrî anlamda sağlam argümanlarla anlatılmaya çalışılmış ve altyapısı da şair ve yazarlarca desteklenmiştir. Bizatihi kurucu kadronun imparatorluğun yıkılmasından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar temel aldığı ideoloji de Türkçülük olmuştur (Karpaz, 2014). Türk milliyetçiliği, genel olarak yukarıda da ifade edildiği hatları ile 19. yüzyılda hayata geçirilmek istenen reform hareketleri ve devletin dağılma dönemindeki kayıpların çok olduğu süreçte zuhur etmeye başlamıştır. Bu dönemde Batı'da eğitim görmüş insanların öncülüğünde Türk tarihi ve edebiyatından da bu harekete destekler gelmiş ve 20. yüzyılın başlarında Türk milliyetçiliğinin yönünü tayin etmiştir (Göçek, 2009). Türk

milliyetçiliğinin diğer ideolojilere (Osmanlılık ve İslamcılık) nazaran göreceli olarak geç çıkmasından dolayı Türk kimliğinin ne olması ve nasıl olması ile ilgili fikirler ancak yirminci yüzyılın başlarında düşünölmeye başlanmıştır (Akçam, 2009: 53). Osmanlılarda özellikle Osmanlılık üst ideolojisi sürdürölürken altında ise İslamcılık politikası imparatorluk bünyesindeki Müslüman tebaayı bir arada tutmak ve birliktelik sağlamak için önemli görölmüştür. Bundan dolayıdır ki imparatorluk içinde etnik ayırım olacağı düşüncesi ile Türkçölük uzunca bir müddet rağbet görmemiştir. Bu ideoloji hem Türk olmayan Müslümanları hem de Hristiyanları dışlayacağından, İslamcılık son ana kadar hep kurtuluş reçetesi olarak görölmüştür. Bu kurtuluş reçetesinin artık çözüm olmayacağı konusunda genel kanaat oluştuğundan sonradır ki bu düşünce gün geçtikçe destek görerek yayılmıştır.

Hülasa, Türkçölük ideolojisi 1913'ten sonra İttihatçılarının çabalarıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî politikası haline gelmiştir. Davidson'a göre, gerek Hristiyan vatandaşların gerekse daha sonra Müslüman azınlıkların ayrılıkçı hareketleri Türklere Türk milliyetçiliğini tek çıkış yolu olarak bırakmıştır. Eric Jan Zürcher, Batı'nın Osmanlı Devleti'ne etkisinin üç alanda ortaya çıktığını savunmaktadır. Batı, ekonomik olarak kapitalizmin etkisine giren Osmanlı'yı siyasî olarak tahakkümü altına almış ve bunun neticesinde de milliyetçilik, liberalizm ve laiklik gibi ideolojiler Osmanlı'da etkisini göstermeye başlamıştır (Akın, 2002: 3-4).

2.3. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN REFAKATÇİLERİ: YUSUF AKÇURA VE ZİYA GÖKALP

Türk milliyetçiliği yukarıdaki bölümde de bahsedildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılında ortaya çıkmış ve bu dönemde kendine son bir çıkış yolu olabileceği ümidiyle yer bulmuştur. Türk siyasal hayatında hala etkili bir şekilde varlığını sürdüren bu ideoloji, ilk önce kültürel olarak, daha sonra siyasal bir düşünce olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde birçok aydın ve düşünür bu ideolojinin fikri altyapısını destekleyen çalışmalar yaparak belirleyici olmuş ve etkisini arttırmasına yardımcı olmuştur.

Genel olarak milliyetçilik, millî bir devlet amacı yürüten Cumhuriyetin kuruluşunda da temel düşüncelerden birini oluşturmuştur. Bu akım içerisinde Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyetin kuruluş sürecine şahitlik eden ve fikriyat altyapısına fazlasıyla katkısı bulunan aktörlerden Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'ın düşünceleri büyük önem arz etmektedir. Türk ulusçuluğunun doğuşunda önemli etkisi bulunan Akçura ve Gökalp'ın milliyetçiliğe bakış açısı ve anlayışlarını ortaya koymak, bizatihi Türk milliyetçiliğinin anlaşılması için elzemdir.

Türk ulusçuluğun doğuşu konusu özellikle cumhuriyet döneminde fazlasıyla ilgi çeken ve araştırılan bir alan olmuştur. Bu konuda Türk ulusçuluğun doğuşunu, Türklerin doğuşuyla paralel gören anlayışların yanında Türk milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili problemlerle ilk uğraşan kişi olan Akçura, Türk milliyetçiliğini Türk modernleşmesi ile birlikte ortaya çıkan bir unsur olarak ele almış ve modernleşme ekseninde açıklamıştır (Akçura, 2004: 172-175). Türk ulusçuluğu ideologlarının başında gelen Akçura, milliyetçilik konusunda çağdaşlarından daha üst seviyede bir yaklaşım sergilemiştir. Böyle olmasında Tatar kökenli bir Türk olması ve Kuzey Türklüğü tecrübelerinin etkisinin yanında İsmail Gaspıralı'nın eniştesi olması ve fikirlerinin üzerinde tesir etmesi, zihin dünyasını Türk milliyetçiliğinin meşgul etmesi ve konuyla ilgilenmesinde çok fazla etkisi olan faktörlerdendir (Çalen, 2019: 4). Akçura'nın konu ile ilgili başyapıtı olan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı çalışmasında Türklük siyasetinin doğuşunu hazırlayan gelişmeler ve etkenler üzerinde durmuştur. Daha sonra kaleme aldığı "Türklük" makalesi ve Türk Yurdu'nda yazdığı yazılarla konuyu hep diri tutmayı başarmış, nihai olarak da 1928 yılında "Türkçülüğün Tarihi" adlı eseri yayınlamıştır. Akçura, Fransa'da eğitim görmesinin akabinde Rusya'ya dönmüş ve burada meşhur "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesini yazmıştır. Çalışmasında ana hatlarıyla Osmanlılık fikrinden kastının bir Osmanlı ulusu meydana getirebilmek, İslamcılık eksenli bir siyasal devlet sistemi kurabilmek ve Türk ulusçuluğunun etkisinde Türk siyasal hayatı oluşturmaktan bahseder.

Osmanlılık fikri Akçura için büyük önem arz etmekle beraber milliyetçilik akımının hızlı bir şekilde yayıldığı ve etkili olduğu düşünüldüğünde Osmanlı gibi farklı azınlık grupları himayesinde bulunduran bir devlet için bu düşünceyi çok gerçekçi görmemiş ve Osmanlı milleti meydana getirebilmeyi imkansız olarak görmüştür. İslamcılık

fikriyatı ise Akçura'ya göre Osmanlıcılık fikrine nazaran daha tutarlı görünmektedir. Bizatihi, Abdülhamid döneminde devam ettirilen ve Müslümanları bira arada toplayarak bir İslam birliği oluşturma düşüncesi zaten hakim bir fikir olarak sürdürülmüştür. Ancak Akçura'ya göre bu fikir tutarlı olmakla birlikte gerçekleşmesi uzun dönemli ve meşakkatli bir uğraşın gerektirir. Çünkü özellikle Tanzimat ıslahatlarının toplum arasında hukuken ve siyasal olarak yaymak istediği eşitliğin olamayacağı ve bu durumun Osmanlı ulusları arasında çatışmaya yol açacağını düşünmektedir. Bu fikrin hayat bulabilmesi için ise öncelikle Kuran temelli bir anayasa ve resmi dil olarak Arapçanın kabul edilmesini önerir. Ayrıca devletlere Halifeye biat etmesi önerisinde bulunur. Bu fikrin hayat bulmasının uzun bir süreç olacağını düşündüğünden dolayı üzerinde çok durmamıştır.

Akçura'nın diğer ideolojilerin olabirliği ve tutarlığı konusunda yaklaşımı tıpkı Türkçülük ideolojisinde olduğu gibi objektif bir tutum olmuştur. Ancak yaşamı ve çevresinin etkisi bu ideolojiye olan inancında çok daha istekli olmasına sebebiyet vermiştir. Akçura, Türkçülük düşüncesinin başarılı olabilmesi için öncelikle Türklerin bir ulus bilincinde olması ve Türklük konusunda bilinçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Önce kendi tebaası daha sonra ise başka coğrafyalara yayılmış olan Türklerde Türklük bilincinin oluşturulmasını ön koşul görmektedir. Bunun da eğitim yoluyla olacağını savunur. Böylelikle daha önce Türkçülük kimliğinin oluşmadığı Türklerde bu bilinç oluşturulup Osmanlı'nın eski günlerdeki gibi ihtişamlı bir Türk Devletinin kurulmasına öncülük edebileceğini düşünmüştür (Akçura, 2004: 169-173).

Özetle, Akçura Osmanlı'nın daha önce Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerini benimsediğini ancak muvaffak olamadığını belirtmiştir. Fakat Türkçülük fikrinin Osmanlı'da hiçbir dönemde siyasal zemine oturtulamadığını ve denenmesi riskli olmakla birlikte elzem olduğunu belirtmiştir. Bunun içinde bir birlik kurmak isteniliyorsa bu birliği oluşturacak kişi veya grupların ortak bir değer ve bilinç etrafında olması gerekliliği üzerinde durmuştur. Çünkü amaçlanan hedefe gidebilmek için öncelikle ortak bir ülkü ve idealin olması gerekliliği üzerinde durmuştur. Türk ulusçuluğunun oluşumunu da ağırlıklı olarak modernleşme süreci içerisinde ele almış, modern bir olgu olduğunu düşünmüş ve böyle de

değerlendirmiştir. Bu eser Türkçülüğün adeta manifestosu niteliğine bürünmüş ve Türk milliyetçiliğinin de teorik olarak temel yapı taşlarından bir tanesi olarak o dönemden günümüze kadar etkisini hissettirmiştir.

Ziya Gökalp, Osmanlı'nın son zamanlarından Cumhuriyet dönemi ve sonrasında Türk milliyetçiliğinin karakteristik özelliklerini belirlemiş ve bu belirlemeler ışığında Türkçülük ideolojisinin en önemli ideologlarından birisi olmuştur. Gökalp'in kimlik tanımlaması Osmanlı ile sınırlı kalmayıp, cumhuriyet döneminde de Türk kimliği konusunda analizler yapmıştır (Köseoğlu, 2005). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerde içinde bulunduğu durum doğal olarak toplumu da derin bir şekilde etkilemiştir. 19. yüzyılla birlikte milliyetçilik fikirlerinin hızla yayılması, Osmanlı'da bulunan farklı etnik azınlıkların da bu fikirlerden etkilenip bağımsızlık girişimlerinde bulunmaları üzerine, Osmanlı çeşitli çıkış yolları denemiş ve devletin yıkılışına engel olmak adına aydınlar farklı fikir mülahazalarında bulunmuşlardır. Farklı fikirler tartışılmış olsa da genel olarak aydınların amacı Osmanlıyı düştüğü durumdan kurtarmak ve Batı'nın yeniliklerini alarak teknik açıdan çağdaş ve güçlü bir yapıya kavuşturmadır. Bu dönemin aydınlarından olan Ziya Gökalp de bu dönemin şartlarından etkilenerek fikir dünyasını şekillendirmiştir (Ünüvar, 2002, s. 30-32).

Gökalp'in fikir dünyası, Osmanlı'nın içinde bulunduğu atmosferden dolayı gerek Osmanlıcılık gerekse İslamcılık ideolojilerine meylenmişse de, O çıkış reçetesi olarak Türkçülük ideolojisine yoğunlaşmış ve bu konu ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Osmanlı'nın buhranlı dönemlerinden dolayı Gökalp eğitim hayatında ülkenin durumu ile ilgilenmiş ve o yıllardan itibaren birçok siyasal ve sosyal topluluğun içinde yer almıştır. Özellikle Selanik'e gittikten sonra Türk milliyetçiliği ülküsünü savunmaya başlamış ve önceki düşüncelerinde keskin bir değişim yaşamıştır (Gökalp, 2010: 31-32). Gökalp bu dönemde milliyetçiliğin önemli düşünürlerinden Akçura'nın fikirlerin etkilenir ve İstanbul'da Akçura'nın yayınladığı "Türk Yurdu" dergisinde çalışmaya ve yazmaya başlar. Hatta burada yazdığı yazıları daha sonra derleyerek "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak" adlı bir kitapta toplamıştır. Özellikle Osmanlı'nın büyük bir coğrafyada sürdürdüğü gücü ekonomik ve siyasî olarak gerilemeye başlamış ve bu sürecin çözümü noktasında çeşitli arayışlara girmiştir. Bundan dolayı dönemin siyasî atmosferi Gökalp'in fikirlerinde etki ve değişime sebebiyet vermiştir. İlk

zamanlar İslamcılık ideolojisine sarılan Gökalp zamanla Osmanlıcılık ve nihai olaraksa Türk ulusçuluğuna yönelmiştir, ancak milliyetçi ideolojiye yönelmekle beraber dini bir kenara bırakmamıştır. Çünkü Gökalp'ın milliyetçilik anlayışında milleti oluşturan ve bir arada tutan değerlerin başında dil, kültür ve din birliği gelmektedir (Gökalp, 2010: 12).

Gökalp'ın milliyetçilik anlayışını kavrayabilmek için öncelikle milleti nasıl tanımladığından yola çıkmak uygun olacaktır. Gökalp, milleti oluşturan bağın etnisiteden çok kültürde olduğunu belirtir. Bu milliyetçiliği kültürel milliyetçilik olarak da nitelendirenler vardır. Gökalp'ın özellikle kültür milliyetçiliğini savunmasında kendisinin Kürt olmasının etkisi yadsınamaz. Bu durumu örneklendirirken de özellikle millî savaşlarda Türk olmadığı halde kendisini kültür ve terbiye olarak Türk hissedip savaşları örnek vermekte ve bunların Türk olmadığını düşünmenin yanlış olduğunu belirtmektedir. Bizatihi kendisine Türk olmadığını söyleyen insanlara karşı da Diyarbakırlıların aslen Türk olduğunu ve Hanefi mezhebine mensup olduğunu, Diyarbakırlıların konuştuğu dilin ise Azeri Lehçesi olduğunu belirtmektedir (Aktaran Acet, 2014: 73-74).

Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde ele aldığı Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojilerinin arasından Türkçülük ideolojisinden yana tavır koymuştur. İslamcılık ideolojisine de dinin bağlayıcılığı noktasından dolayı açık kapı bırakmıştır. Ancak bu ideolojilerin birbiriyle çelişkili olduklarını belirtmiştir (Erdoğan, 2011: 69). Gökalp ise, bu düşüncelerdeki kavramları kendi Türkçülük ideolojisinde kullanmış ve bu ideolojilerin çelişmek yerine birbirlerini desteklediğini savunmuştur (Heyd, 2010: 63-64).

Özetle, Gökalp'ın milliyetçilik düşüncesinin sosyolojisinde daha çok tümünden gelim bir yöntemle ümmetçilikten millete ya da milliyetçiliğe geçme çabası görülmektedir. Gökalp'ın bu düşüncesi de zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Başlarda Osmanlıcılık fikrini savunurken dönemin şartları onu İslamcılığa, son olarak ta Türkçülüğe yönlendirmiştir. Aslında bakıldığı zaman kültürel bir milliyetçilik savı ile yola çıkmış, İttihat Terakki Cemiyet (İTC) dönemindeki temel argümanları 'Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak' eserinde kaleme almış ve bu ideolojilerin

birbirini destekler ideolojiler olduğunu savunmuşken, imparatorluğun çöküp dağılmasıyla birlikte Cumhuriyet dönemindeki eseri ise *Türkçülüğün Esasları* olmuştur. Bu eserde, imparatorluğun yıkılmasından sonra yeni kurulan devletin var olması ve bir bilinç oluşturmak adına neler yapılması gerektiği üzerine durmuştur. Böylelikle Gökalp yeni koşullara göre kendisini ve düşüncelerini uyarlamıştır.

Bakıldığı zaman Türk milliyetçiliği yaklaşımında en önemli iki figür Akçura ve Gökalp olmuştur. Bu iki ideoloğun milliyetçilik ile ilgili yaklaşımlarda bazı temel farklılıkları olduğu görülmektedir. Öncelikle Akçura etnik bir milliyetçiliği önemserken, Gökalp için kültürel milliyetçilik daha ön plandadır. Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'te birbirinin alternatifini olarak gördüğü Türklük ve İslam düşünceleri, Gökalp'ta birbirini tamamlayan düşünceler olarak görülmektedir. Öte yandan bu iki düşünürün milliyetçilik yaklaşımlarını belirleyen en önemli unsurlar, dönemin şartları ve doğumundan yaşadıkları çevreye kadar olan yaşam tecrübeleri olmuştur.

2.4. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE APERATİF UĞRAK: CUMHURİYET DÖNEMİ

Batı'da Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan ve yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri, ilk zamanlar Batı'nın problemi olarak görüldüğünden Osmanlı'yı rahatlatacağı düşünülmüştür. Daha sonra Avrupa'dan Osmanlı'ya sirayet etmesi ile birlikte, Osmanlı'nın çok uluslu yapıya sahip olmasından dolayı sıkıntılı bir sürece girilmiştir (Lewis, 2018: 180-183). Osmanlı ilk zamanlar bu milliyetçilik akımını önlemek ve devleti bir arada tutma adına Osmanlıcılık fikrini benimsemiştir. Milliyetçilik düşüncesi Müslüman olmayan halklar üzerinde etkili olup, bunun sonucunda bu halkların teker teker bağımsızlıklarına kavuşmasının ardından, Osmanlıcılık fikrinin başarılı olamamasından dolayı II. Abdülhamit ile birlikte İslamcılık düşüncesi uygulanmaya başlamıştır. Bu düşünce ile amaçlanan ilk şey, halifelik makamının gücüyle Müslüman halkı bir arada tutmaktır. İkinci amaç ise gayrimüslim nüfusu etkileyen milliyetçilik düşüncesinin Müslüman halk üzerinde bir etki bırakmasını engellemek ve diğer Müslüman devletlerin de desteğini almaktır (Akçura, 2015: 22-23). Ancak Batıdan doğup Doğuya doğru yayılan milliyetçilik düşüncesinin

Arnavutluk ile başlayıp Arap isyanları ile devam etmesi, İslamcılık düşüncesinin de istenilen başarıyı sağlayamadığını ortaya koymuştur. Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin istenildiği gibi başarı sağlayamaması sonucu, daha önce devleti böyleceği düşünülen Türkçülük akımının benimsenmesinde bir engel kalmadığı görülmüştür. Bilhassa Batı'da ilmi ve edebi altyapısını tamamlayan Türkçülük akımı Akçura'nın öncülüğünde siyasî alanda da kendini göstermeyi başarmıştır (Heyd, 2010: 126). Akçura, Özellikle 1904 yılında yayınladığı "Üç Tarz-ı .siyaset" makalesi ile ön plana çıkmıştır.

II. Meşrutiyete kadar siyasî bir düşünce olarak gelişemeyen Türkçülük, bundan sonra ilmi ve edebi olarak altyapısını tamamlayabilmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra oluşan daha özgür ortam ile birlikte ilmi ve edebi olarak olgunlaşan Türkçülük fikri, sivil toplum ve siyasal olarak ta kendini gösterebileceği bir alana kavuşmuştur. Cumhuriyetin ilanına kadar birçok Türkçü sivil toplum kuruluşu kurulmuş⁴⁶ ve faaliyet göstermiştir (Sefercioğlu, 2008).

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan bütün azınlıkların ayaklanmalar çıkararak ayrılıkçı hareketlerde bulunması sonucunda Türkler'deki ulus bilinci gelişmiş, özellikle I. Dünya Savaşı sonrası kurtuluş mücadelesinde milliyetçilik ideolojisi yeni kurulan devletin temel ideolojisi olmuştur (Sarınay, 2008: 258-259). Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlayan kurtuluş mücadelesinde muvaffak olunmasının akabinde Türk nüfusun yoğun olduğu bölgede Türkiye Cumhuriyeti ismiyle yeni bir devlet kurulmuştur. Osmanlının özellikle son döneminde kendilerini ifade etme alanı bulan Türk milliyetçiliğini savunan aydınlar, kendi perspektiflerinde bu durumu bir başarı olarak görmüştür. Türk milliyetçileri, Türk Devleti'nin kurulmasını yaklaşık çeyrek asırdır verdikleri mücadelenin bir meyvesi olarak görmüşler ve modern anlamda bir ulus-devlet esasına dayalı olarak kurulmasını da büyük bir başarı olarak değerlendirmişlerdir. Karpat'a göre ise Türk milliyetçiliğin başarısını şu dört etkene dayanmaktadır: Birinci olarak sağlam bir sosyal temelin var olması, ikinci olarak elde

⁴⁶Milliyetçi Sivil Toplum Kuruluşları: Türk Derneği(1908), Türk Yurdu Derneği(1911), Türk Ocağı(1912), Türk Gücü Derneği(1913), Türk Bilgi Derneği(1913), Millî Türk Talebe Birliği(1916) gibi derneklerdir.

edilen iktidarın sürekliliğini sağlayacak donanımda bir bürokratik gücün olması, üçüncü olarak bu bürokratik gücün akılcı ve laik olması, son olarak ise Osmanlı mirasını özümseyebilen tarihsel tecrübeleri aktarabilen Osmanlılık anlayışının olmasıdır (Karpat, 2017: 150).

Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk ve silah arkadaşları öncelikli olarak vatanın düşman işgalinden kurtarılması amacıyla hareket etmiş ve daha sonra ise millet egemenliğine dayalı ulus-devlet kurulmuştur. Cumhuriyet ile birlikte hızlı reform hareketlerinin uygulanması ve modernleşme çalışmaları başlatılmıştır. Atatürk bu reform hareketleri kapsamında yaptığı yeniliklerde Türk kimliğini ön planda tutmaya çalışmış ve Türk milliyetçiliği yeni kurulan devletin temel ideolojisi ve yönlendiricisi haline gelmiştir. Öyle ki 1924 anayasasının değiştirilen 2. maddesinde "Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi Laik ve Devrimcidir. Devlet dili Türkçedir. Başkent Ankara'dır." Olarak belirtilmiş ve milliyetçiliğe anayasada dahi yer verilmiştir (Gözler, 2010: 29).

Yeni kurulan devlet ile birlikte yaratılmak istenen Türk ulusunun inşa sürecine bakıldığı zaman, özellikle 1923 sonrası girilen faaliyetler devlet merkezli olduğu ve yukarıdan aşağıya bir özellik taşıdığı, aydınların sürece katılımının ise genellikle devletten bağımsız olmadan kamusal alanda gerçekleştiği çalışmalar gözlemlenmiştir. Türkiye'de yapılmak istenen ulus projesi devletin direkt veya dolaylı şekilde etkisi ile ele alınmıştır. Devlet, ulusun tanımlanması, var olan nüfusun da bu tanıma uyması, ulusal bilincin kitlelere kazandırılması, ve olası tehditlere karşı birlik ve beraberlik içinde mücadele edilmesini amaçlamıştır. Devlet kurumsallaştıkça ve etkisini arttırdıkça amaçladığı faaliyetleri gerçekleştirme gücü de artmıştır (Bora, 2016).

2.4.1. Kültürel ve Siyasal Olarak Türk Milliyetçiliğinin Örgütlenmesi

Türkçülük, II. Meşrutiyetten sonra Osmanlının ayakta kalması için uygulamaya konulan fikri yaklaşım olmanın yanında, yeni kurulan devletin de millet yaratımı ve ulus-devlet inşasında etkili ve belirleyici olan bir ideoloji olmuştur. Her ne kadar

imparatorluğun yıkılmasını önlemede başarılı olamasa da farklı çeşitlerde cumhuriyet sonrası Türk siyasî hayatında varlığını devam ettirmiştir.

İlk milliyetçilik çalışmalarında bilimsel olarak Batı'daki bilim adamlarının Türkoloji adı altında yaptıkları çalışmaların etkisi olmuştur. Osmanlı topraklarında etkisi ise Rusya'dan kaçıp Osmanlıya sığınan Kırım ve Tatar Türkleri sayesinde gelişmiştir (Bora, 2016: 38-39). Bizatihi Türkçülüğün kurucu ideologları olarak da belirtilen Akçura ve Gökalp'in da milliyetçilik yaklaşımı yine Anadolu dışında yaşanan tecrübelerin sergilenmesi sonucu oluşmuştur. 19. Yüzyılın sonunda başlayan Türkçülük ile ilgili faaliyetler, ilk zamanlar bireysel nitelik sergilerken 20. Yüzyılın başından itibaren örgütlü ve kurumsal olarak mücadelesini sürdürmüştür.

1908 yılında kurulan Türk Derneği, Türkçülük çalışmalarında kültürel anlamda örgütlenmenin ilk örneği olarak görülmektedir. Derneğin amacı siyasal milliyetçilikten çok kültürel anlamda Türk dili ile ilgili çalışmalarda bulunmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dışında kalan Türklerin ortak bir Türkçe etrafında birleşmelerini, bölgelerdeki Türkçe kelimeleri, gelenek ve görenekleri, şarkılar, hikayeler gibi türleri kayıt altına alıp millî bir kültür oluşturulması amaçlanmaktadır (Arai, 2008: 25). Dernek kültürel milliyetçilik amacıyla kurulmuş olsa da tüm Türklerin aynı dil etrafında birleşmeleri amacının olması ve dernek çalışmalarında İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup insanların da olması, siyasal anlamda Türkçülük güttüğü izlenimini de vermiştir. Dernek, aynı zamanda daha sonra kurulacak olan Türkçü derneklere ve sivil toplum kuruluşlarına da zemin hazırlamıştır (Üstel, 2004: 29-30).

1911 yılında Selanik'te bir edebiyat dergisi olarak yayımlanmaya başlayan Genç Kalemler Dergisi de kültürel anlamda Türkçülüğü savunan ve dilde sadeleşmeyi amaçlayan bir girişim olarak ortaya çıkmıştır. Ömer Seyfettin ve Ali Canip'in öncülüğünde çıkarılan dergi, edebiyat aracılığıyla halka Türklük bilincini aşılamaı amaçlamaktadır (Arai, 2008: 54). Özellikle Osmanlı'da kullanılan dilin Osmanlıca değil Türkçe olduğunu belirten yazarlar, dilde sadeleşmeye giderek Farsça ve Arapça kelimelerden arınma, yeni ve daha sade bir Türkçe oluşturma düşüncesi ile hareket etmişlerdir. Böylelikle halkın, aydınların ortaya koyduğu eserleri daha iyi anlayarak aralarında bir yakınlaşma geliştirmek ve birlikteliğin oluşmasının

sağlanması için dilin önemine ve gerekliliğine vurgu yapmışlardır (Üstel, 2004: 38). Derginin hitap ettiği kitleye bakıldığında Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Türkler olduğu ve Anadolu Türklüğünü esas aldığı görülmektedir (Arai, 2008: 55).

Türk ulusçuluğunun gelişmesinde önemli bir yer tutan örgütlenmelerden diğeri ise, Yusuf Akçura ve Mehmet Emin Yurdakul öncülüğünde 1911 yılında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti olmuştur (Oba, 1995: 29). Türklüğe faydalı olmak ve Türklük bilincini özellikle gençler arasında uyandırabilmek amacıyla ortaya çıkan dergi, Yusuf Akçura'nın belirlediği yayın politikaları ile yayımlanmıştır. Uzun bir süre yayın hayatına devam eden dergi, Dünyadaki bütün Türkleri hedefleyen yayınlar yapmıştır. Genç Kalemler dergisi gibi dilde sadeleşme ve yabancı kelimelerin dilden uzaklaştırılmasını, ayrıca yabacılara ait işyerlerinde Türkçe kelimelerin kullanılması zorunluluğunu savunmuştur. Türk Yurdu Dergisinde başta Akçura olmak üzere Gökalp ve Yurdakul gibi yazarların üzerinde yoğun olarak durdukları konu, Osmanlılık siyasetinin başarısızlığı ve Türk milliyetçiliği siyasetinin yürütülmesi gerekliliğidir (Arai, 2008: 98-99).

Türk milliyetçiliği alanında kurumsal olarak ortaya çıkan ilk sivil toplum kuruluşu olarak nitelendirilecek kuruluş, 1912 yılında kurulan Türk Ocakları olmuştur. Kurulduğu günden günümüze kadar dönemsel olarak kesintilere uğrasa da varlığını hâlen devam ettirebilen etkili bir kuruluştur. Ziya Gökalp'ın fikirsel olarak liderliğini yaptığı kuruluşun temel amacı Osmanlı halkının millî şuurunun oluşması, ulus devlet inşasında millî bir kimlik kazandırılması için faaliyetlerde bulunulması ve dilde millileşme politikaları yürütülmesidir (Gökalp, 2014). Türk milliyetçiliği, özellikle İslamcılarının reddettiği ve kavmiyetçilik olarak görüp dinde yerinin olmadığı düşüncesi nedeniyle halk nazarında yayılmakta zorlanmıştır. Türk ocaklarının kurulmasıyla birlikte milliyetçi fikir adamlarının toplandığı ve sistematik olarak daha düzenli ve etkili yayınların ve politikalarının üretildiği yer haline gelmiştir. İlk kurulduğu zaman gerek dönemin İslamcı ideolojisinin etkisi gerekse maddi zorluklardan dolayı pek rağbet gör(e)meyen bir kuruluş olmuştur. Daha sonra yazar ve aydınların katılımıyla birlikte Türk milliyetçiliğinin teorisini oluşturma adına çalışmalarda yoğunlaşmıştır. Bu aydınların genel kanaati ise Türklerin Osmanlı içerisinde millî duygularını yaşayamadığı ve bu duygulardan yoksun olmanın Türklerin her anlamda geri

kalmasına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayıdır ki ahlaktan hukuka, siyasetten iktisata, edebiyattan sanata kısacası toplumu ilgilendiren bütün alanlarda sosyal bir inkılap yapılması gerekliliği belirtilmiştir (Sarınay, 2008: 274). Böylelikle Türkler arasında millî bir şuur oluşturulup Dünyadaki Türkler de bir farkındalık yaratılarak kültürel anlamda bir birliktelik sağlanması düşüncesi vurgulamaktadır (Heyd, 2010). Bu kapsamda, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Hamdullah Suphi, Halide Edip Adivar, Yahya Kemal, Ali Canip gibi milliyetçi düşünürleri çatısının altında toplayan Türk Ocakları Derneği millî bir ulus inşası sürecinde etkili dernek ve kuruluşlardan biri olmuştur (Sarınay, 2008: 277).

Kültürel anlamda Türk ulusçuluğunun yayılması ve millî bir bilinç kazandırılması açısından dergi, dernek ve sivil toplum kuruluşları etkili bir şekilde mücadele etmişlerdir. Özellikle II. Meşrutiyetten sonra oluşan ortam bu mücadelenin örgütlü bir şekilde yapılmasına olanak sağlamıştır. Siyasal anlamda milliyetçilik ise İttihat ve Terakki Cemiyeti ile vücut bulmuş, bu durum ise gerek Osmanlı'nın son zamanlarında gerekse Cumhuriyetin kuruluşunda ve sonrasında milliyetçi fikirlerin hayata geçirilmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu özellikle III. Selim ile birlikte hayata geçirmek istediği reform ve Batılılaşma hareketleri doğrultusunda yurtdışına öğrenciler göndererek bu öğrencilerin buralarda aldıkları eğitimlerle Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan tıbbiye, harbiye ve mülkiye gibi eğitim kurumlarında Batılı anlamda eğitimler vermelerini amaçlamıştır. Bu gençler aynı zamanda Fransız İhtilali ile birlikte özgürlük ve milliyetçilik gibi düşüncelerin de etkisiyle Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için tartışmalar yaparak fikirler üretiyorlardı (Örmeci, 2010: 97). I. Meşrutiyetin ilanı ile bu gençler umutlansa da Abdülhamid'in meşrutiyeti ve meclisi feshetmesi ile beraber yeni arayışlara girilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşum süreci başlamıştır. Abdülhamid'in baskıcı bir yönetim sergilemesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti hızlı bir şekilde büyümüş ve Osmanlı'nın toprak kayıpları yaşaması ve savaşlarda başarısız olması ise İttihat ve Terakki Cemiyetine olan ilgiyi daha da arttırmıştır. İTC, fikirsel olarak devletin temel unsuru olarak gördüğü Türklük düşüncesi ve bunu da Türkler üzerinden kurma amacını dile getirmekten çekinmiş ve bu durumu daha çok vatan millet kavramları

üzerinden ifade etmiştir. Bunda temel amaç ise ülke bütünlüğünü sağlama ve Müslüman olsun gayrimüslim olsun birlikte hareket edebilmeyi gerçekleştirmektir (Semiz, 2014: 220). İttihatçıların amacı baskı yönetimine karşı meşrutiyeti ilan ettirmek ve devleti bulunduğu durumdan kurtararak dağılmasını önlemektir. Bunu yaparken de Türk milliyetçiliği fikrini açıktan açığa dillendirmek, gayrimüslim nüfusu ürkütüp desteğini almayı zorlaştıracığından milliyetçilik fikirleri çok fazla dillendirilmemiştir. Abdülhamid'in, Kanûn-ı Esasî'yi yürürlüğe koyup ikinci meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte dernekler ve örgütler üzerindeki baskı ve sansür kalkmış, özgürlük ortamının doğmasıyla yurt dışındaki birçok aydınının da ülkeye dönmesi sağlanmıştır (Örs, 2013: 699). Türk siyasal modernleşme sürecinde Batı ülkelerinin ulaştığı refah seviyesi ölçüt alınmış ve bu ölçütün tam anlamıyla hayata geçirilmesi için öncelikle siyasal modernleşmenin yaşanmış olması gerekliliğine önem verilmiştir. Bu süreçte etkili olacak kişiler ise bir önceki dönemde etkin olan, sivil ve asker bürokrasiden gelen isimlerden oluşmakta ve büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan pozitivism ve milliyetçilik görüşüne sadık kalan kişilerdir. Bu kadro, Cumhuriyetin kurulması sürecinde etkili olmuş ve Cumhuriyetin kurucu ideolojisinde ise Türk milliyetçiliği esas alınmıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra da Türk milliyetçiliği, İttihat Terakki Cemiyeti döneminde olduğu gibi ön planda olmuştur. Mustafa Kemal'in altı ilkesinden biri olan ve anayasada da yer alan milliyetçilik, bazı değişiklikler yaşamakla birlikte özünü korumuştur (Keskin, 1999: 117-118). Modern anlamda ulus-devletlerin en önemli sosyo-politik değerlerinden olan millet kavramının tanımı büyük önem arz etmektedir. Atatürk, bu dönemde millet kavramını kültür esasına dayalı olarak değerlendirmiştir. Kısa bir süre içinde dönemin şartları ile birlikte Türkçülük konusu hem siyasî hem de edebi olarak ivme kazanmıştır. Bu dönemde Türk Yurdu, Tevhid-i Efkar, Küçük Mecmua, Anadolu Mecmuası, Millî Mecmua, Atsız Mecmua, Azerbaycan Yurt Mecmuası gibi bir çok dergi yayınlarına başlamıştır. Böylelikle yeni bir devlet kurulmuş ve bu devletin halkını da bu doğrultuda millî şuur ile bilinçlendirme işlevi de edebi eserlerle yerine getirilmeye çalışılmıştır.

3. BÖLÜM

DİLDE SADELEŞME SÜRECİ

3.1. TANZİMAT'A DAİR

“... kani oldum ki eğer Avrupa'yı taklide müsaraat etmez isek, bizim için Asya'ya dönmek mecburiyetinden başka çare yoktur.”

Kaptan-ı Derya Halil Rifat Paşa

3 Kasım 1839'da, Gülhâne'de ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nu (Tanzimat Fermanı) kaleme alan, okuyan ve fermanın vazettiği yenilikleri uygulamak için yoğun mesai harcayan Mustafa Reşid Paşa, ömrünün sonlarına doğru pozitvizmin perestîşkâr düşünürü Auguste Comte'tan bir mektup alır. 4 Şubat 1853 tarihli bu mektubunda Comte, Osmanlı İmparatorluğu'nda cereyan eden yenilik çabalarını takdirle karşıladığını şu sözlerle ifade eder (Umran, 2009: 48-49):

Yenilikçi bir sultanın gayretli girişimini sağduyu ile beslemek suretiyle, yönetiminizin bunda önemli bir katkısı oldu... Batı'da olduğu kadar Doğu'da da beklenen düşünsel ve toplumsal bir yenilenmenin sistematik olarak şahsımıza sergilenmesi için gerçek bir filozofu ikna eden özel nedenler işte bunlardır.

Comte'un altını çizdiği bu fikrî ve toplumsal yenilenme, İnalçık'ın (2014: 32) ifadesiyle *“...sosyo-ekonomik esasları bozularak dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir imparatorluğun yeni esaslarla yeniden kurulma teşebbüsüdür.”* Bu teşebbüsün muhtevasını, merkezî devlet otoritesini yeniden tesis etmek, imparatorluğun eksenini Batı'ya doğru kaydırmak ve geri kalınmış her husus için topyekûn bir modernleşme seferberliği başlatmak şeklinde özetlemek mümkündür⁴⁷ (İnalçık, 2016: 240, Abadan, 2014: 60, Toksöz, 2014: 211). Diğer bir ifadeyle Tanzimat, iptidai esaslarının farkına varan bir imparatorluğun, asrî

⁴⁷Esasen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kurumsal yozlaşma ve dejenerasyon Tanzimat'a nazaran çok erken bir tarihte, Koçi Bey'in meşhur risalesinde de vurgulanmış; fakat bu bozulma, askerî mağlubiyetlerin artık rutinleştiği bir dönemde yöneticiler tarafından kabul edilmiştir.

olanı yakalama gayretidir.⁴⁸ Söz konusu gayret -yani Tanzimat- kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği yeni iktisadî, içtimaî ve hukukî kurumların tesisini amaçladığı gibi; aynı zamanda ulus-devlet biçimindeki siyasî örgütlenmeye geçişi de ima eder.

Mevcut yapının sosyoekonomik unsurlarının tadili, imparatorluğun yalnızca şeklen ve hukuken yeniden teşkilatlandırılması ile kısıtlı kalmamış, Tanzimat adıyla bilinen bu kapsamlı dönüşüm süreci, yöneten-yönetilen ilişkilerinin doğasına da sirayet etmekte gecikmemiştir.⁴⁹ Nitekim bu veçhesiyle Tanzimat, bir anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaasıyla kurguladığı bağ ve ilişkinin, modern bir ulus-devletin yurttaş-bireyiyle olan ilişkisine doğru dönüşümü olarak okunabilir (Kaynar ve Kalkan, 2019: 445). İşte bu dönüşümün sağlıklı ve suhuletle tamamlanabilmesi, Paris'te çıkan 9 Kasım 1839 tarihli Le Siècle gazetesine göre, konuşma dili ile yazı dilinin birbirine yaklaştırılmasına bağlıdır (Aktaran Siyavuşgil, 1940: 4-5). Tanzimat düşüncesinde makes bulan reform anlayışının bu yönü, dilde sadeleşme tartışmalarıyla son derece yakından ilgilidir.

Bu noktada bir derkenar düşmekte yarar var; Tanzimat Fermanı'nda ne dilin sadeleşeceği ne de konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumun kapanacağı yazılıdır. Hatta Tanzimat reformlarının amelî düzlemdeki en radikal tarafını oluşturan eğitim hususuna dair de tek bir ibare yoktur fermanda. Zira Hatt-ı Hümayun bir reformlar manzumesi değildir, bir zihniyetin manifestosudur. İlber Ortaylı'nın (2003: 28) da vurguladığı gibi bu zihniyetin köklerini II. Viyana bozgununa kadar geri götürmek mümkündür. Keza Osmanlı modernleşme

⁴⁸Tanzimat'ın kapsamına ve neleri amaçladığına ilişkin literatürde ortak bir kanaatin var olduğu rahatlıkla söylenebilir. En kaba tarifile Tanzimat'ın amacı Garplılaşmak, yani Batılılaşmaktır; ancak bu sürecin sonuçları, bugün bile hararetli bir tartışma alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Erol Güngör'ün hatırlattığı gibi, kimilerine göre, Tanzimatçılar yerli değerlerin yerine yabancı bir paradigmayı ikame etmişler ve hem toplumun hem de devletin kendine yabancılaşmasının önünü açmışlardır. Kimilerine göre ise Tanzimatçılar, nakıs ve kusurlu bir Batılılaşmayı temsil etmişlerdir. Bu yüzden uğraşları da akim kalmıştır (Güngör, 2019: 14).

⁴⁹Tanzimat'ın icap ettirdiği bu yenilikleri uygulamak başlangıçta hiç kolay olmamış; yer yer ayaklanmalar ve karşı koymalar vuku bulmuştur (Çadırcı, 2014: 199). Bebek İlahiyat Okulu ve Robert Kolej gibi iki önemli eğitim kurumunun teşekkül ettirilmesinde büyük pay sahibi olan ABD'li misyoner Cyrus Hamlin ise Tanzimat Fermanı'nın özellikle mutaassıp Müslüman ahalide büyük bir huzursuzluk yarattığını belirtmiştir (Hamlin, 1877: 47). Hatta bazı tekkeler, Hz. Muhammed'in, Tanzimat'ın ilanına tepki gösterdiğini ve "Şeriatı mı kaldırıyorunuz; böyle giderseniz ümmetim değilsiniz" dediğini iddia etmiştir (Kaynar, 2010: 187).

tecrübesinin ne zaman başladığıyla ilgili kronolojik bir hüküm vermenin zorluğu aşikârdır; fakat belirgin olan nokta, Osmanlı toplum ve devlet yapısının, *klasik* dönem (1302-1606)⁵⁰ olarak tarif edilen kuruluş ve yükseliş yıllarından farklılaşmaya, düşünce motiflerinin ise değişmeye başladığıdır. Gerek III. Selim devrinde yapılan ıslahatlar, gerek reformda bir müceddit sayılabilecek Sultan II. Mahmud'un ilga ve ihya ettikleri, bu dönüşüm yahut modernleşme serüvenindeki eşiklerdir. Tanzimat ise rotasını değiştirmek zorunda kalan bir devletin tabir caizse bu yeni seyahati için yaptığı resmî vize başvurusudur. Bu, bir anlamda imparatorluktan ulus-devletleşmeye doğru geçişin, yani malumun ilamıdır. Fransa'nın Güneş Kralı XIV. Louis'in "*Devlet, benim*" sözünde berraklaşan ve egemenliğin kullanımını tek bir kişinin tasarrufuna veren anlayış, yerini Emmanuel-Joseph Sieyès'in deyişiyle "*bir şeyler olmak*" isteyen üçüncü tabakanın hâkimiyetine bırakmaktadır. Buradaki üçüncü tabaka aslında ulusun bizatihi kendisidir. *Üçüncü Tabaka Nedir?*⁵¹ başlıklı risalesinde Sieyès, ulusa yabancı olan ayrıcalıklı tabakayı⁵² tanımladıktan sonra bir ulus tarifi yapar. Bu tanıma göre ulus; "ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı yasa koyucu tarafından temsil edilen bir ortaklar topluluğudur" (Sieyès, 2009: 559). Dikkat edildiği üzere Sieyès'in ulus tanımında bir aynılık motivasyonu ile tanımlanan ve sabitlenen ırk, dil, din, kültür yahut tarih gibi hususlara yer verilmemiştir.⁵³ Dolayısıyla Sieyèsçi ulusçuluğu *belleksiz* ve *prosedürel bir ulusçuluk* olarak değerlendirmek mümkündür.⁵⁴ Belleksizdir; çünkü Smith'in (2017: 42) modern ulusun özellikleri olarak takdim ettiği ortak mit, kültür, tarihî anılar yahut dayanışma duygusu gibi başlıkları taşımamaktadır. Prosedürelidir; zira Sieyès'e göre (2009: 559), bir ulusu ulus yapan şey ortak bir yasa ve ortak bir temsil organıdır. Hatta temsil, egemenliğin vekâleten üstlenildiği yer değil, bizatihi kendisi olmuştur. Ulus ve

⁵⁰Bu zaman aralığı, Halil İnalcık'ın *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* başlıklı eseri göz önünde bulundurularak tercih edilmiştir.

⁵¹Bu eserin orijinal ismi: *Qu'est-ce que le Tiers état?*

⁵²Sieyès'in ayrıcalıklı tabaka olarak değerlendirdiği grup asillerdir. Yazar, ulusun çıkarlarının hilafına hareket eden bu asilleri tanımlarken sık sık kilise, kılıç ve cübbe metaforuna başvurur (Sieyès, 2009: 563).

⁵³Esasen yer verilmemesi de doğaldır; çünkü Hobsbawm'ın (2017: 84) hatırlattığı gibi 1789'un Fransa'sında, Fransızca konuşma alışkanlığı yaygın değildi. Buna göre, Fransızların yüzde 50'si Fransızca'yı hiç konuşmuyor, nüfusun yalnızca yüzde 10-12'si bu dili doğru bir şekilde konuşuyordu.

⁵⁴Prosüdürel ulusçuluk kavramı, Robert Dahl'ın sunduğu prosedürel demokrasi tarifinden ilham alınarak ortaya atılmıştır.

ulusal irade de yasama organının teşekkülünün akabinde tezahür etmiştir ve ancak onunla birlikte var olmuştur (Ferry ve Renaut'dan Akt. Ağaoğulları, 2006: 202). Bu bağlamda, Sıeyèsçi ulusçuluğun prosedürel tarafının ortak yasaya mebni bölümü, Tanzimat Fermanı'nda geçen ve din ayrımı gözetmeksizin bütün tebaanın yasa önünde eşit olacağını ilan eden pasajla⁵⁵ kısmen ilişkilendirilebilir. Davison da (1963: 40) Tanzimat'ın millet bariyerlerini yıkıcı bir etkiyi haiz olduğunu ve böylelikle devlet-vatandaşlık gibi kavramların Batılı bir forma bürünmeye başladığını teyit eder. Davison'un vurguladığı gibi devlet kavramı bir değişimin eşliğindeydi; başta Fransız İhtilali olmak üzere 19. Yüzyılda yaşanan dönüşümler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki insanları din esasına göre hiyerarşik bir tasnife tabi tuttuğu Millet Sistemi'nin sosyo-politik anlamda kadük kalmasına yol açmıştı. Üstel'in (2008) özetlediği hâliyle *Vatandaş'ın İcadı* ile nihayete erecek bu yeni süreç, pre-kapitalist yapıdaki bir imparatorluk ve tebaası arasındaki interpasif ilişkinin yerine yurttaş ile doğrudan temasa geçebilen, onunla mülaki olabilen interaktif bir siyasî örgütlenmeyi gerektirmekteydi. Bunun adı da ulus-devlet idi. Hülasa, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Tanzimat'la beraber benimsediği bu yeni sürecin ismi bir anlamda ulus-devletleşmeye tekabül ediyordu. Yani bir tarafıyla *ulusun* diğer tarafıyla da *devletin* kapsamlı dönüşümünü gerektiriyordu; fakat bundan daha da önemlisi, *ulus-devlet* potasında eritilebilmesi için -diğer bütün unsurlarla birlikte- ulusun ve devletin aynı dili konuşmaları da elzemdi.

Agâh Sırrı Levend'in (1960: 11), Türkçe, Arapça ve Farsçadan müteşekkil bir lisan olarak tarif ettiği Osmanlı Türkçesi, gündelik hayatta konuşulan dilden epey farklıydı. Bu durum ise ne Tanzimat öncesinin idarecisinin ne de tebaasının nezdinde önemsenecek bir farklılıktı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bir ulus-devlete, Osmanlı tebaasının ise *yurttaş-bireye* doğru evrilmesini sağlayan süreç; devlet tarafından kullanılan resmî dilin, toplum diline yakınlaşması gerekliliğinin

⁵⁵Padişahın fermanında aynen şöyle buyurulmuştur (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2014: 15): "... *tebaayı saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i islâm ve milel-i sâ'ire bu müsâ'adât-ı şâhânemize bilâ istisnâ mazhar olmak üzere can ve ırz ve nâmûs ve mal mâddelerinden hükmi şer'i iktizasınca kâfe-i memalik-i mahrûsamız âhâlisine taraf-ı şâhânemizden emniyyet-i kâmile verilmiş...*" Bu ifadeye bakıldığında *ehl-i islâm* vurgusuyla Müslümanlara eşitlik bahsinde bir imtiyaz tanınmasa bile müstakil bir atıf yapıldığı görülmektedir ancak Hattın Fransız versiyonunda böyle bir ayrıma gidilmemiştir (Davidson, 1963: 40).

meydana gelmesine sebebiyet verdi. Devlet ve tebaanın aynı dili konuşmasının zarurî hâle gelmesi ise *dilde reform* tartışmalarının başlamasına vesile oldu.⁵⁶ Arapça ve Farsçanın nüfuzu altındaki devlet dili süslü, ağdalı ve girift yapısıyla, jargonuyla öne çıkıyor; bu da dilin adeta bir paravan gibi merkez ve çevreyi birbirinden ayırmasına zemin hazırlıyordu. Söz konusu dilsel paravan, henüz modernleşme sürecine girmemiş pre-kapitalist bir devlet için herhangi bir siyasî yahut içtimaî problem teşkil etmiyordu. Ne var ki modernleşme dinamiğinin Osmanlı topraklarına da uzanması ve Tanzimat'ın ilanıyla birlikte bunun devlet tarafından resmen teyit edilmesi, dilin artık bir paravan gibi değil, bir köprü misali işlev görmesini zorunlu kılıyordu. Zira modernleşmenin kabulü ile birtakım reform planlarını da beraberinde getiriyordu. Bu reformların toplumsal satha yayılmasının en önemli vasıtalarından biri de kuşkusuz dildi. Dil, ulus (çevre) ile devlet (merkez) arasında kurulan bu yeni mekanizmayı (ulus-devlet) çalıştıracak temel zembereklerden biri idi. Nitekim dilde reform tartışmalarının bilinçli ve hararetle bir şekilde ilk defa bu dönemde başlaması bir rastlantı değildir. Yusuf Ziya Öksüz'ün (2016: 14) ifadesiyle, “...Batı kültürüne yönelmiş olan bir İmparatorluk'ta, düşünce hayatının ilerlemesi ve millî eğitimin yayılması, ancak anlamı söyleyişe tercih etmeyen sade bir dilin kullanılmasıyla gerçekleşebilir...” idi.

Dilde sadeleşme ve bu kapsamda yapılabilecek reformlar özelindeki tartışmalar sıcaklığını muhafaza ederek Meşrutiyet devirlerine ve oradan da Cumhuriyet'e intikal etmiştir. Cumhuriyet elitleri, dilde sadeleşme düşüncesine dair geçmişin birikiminden istifade etmiş ama bu fikri salt dil sorununa indirgememeye de bilhassa özen göstermiştir. Erken Cumhuriyet kadroları, dilde reform fikrini, uluslaşma ve muasırlaşma ideallerine eklemleyerek değerlendirme yoluna gitmiştir. Diğer bir ifadeyle Cumhuriyet'in dilde reform düşüncesine yüklediği mânâ lengüistik

---

⁵⁶Türkçede sadeleşme fikrinin tarihsel kökleri aslında Tanzimat'tan da gerilere uzanmaktadır. Dilin - Arapça ve Farsça etkisiyle- giderek süslü ve ağdalı bir forma büründüğü dönemlerde kimi şair ve yazarlar bu duruma kayıtsız kalmamışlardır. Bu isimlerden biri de Âşık Paşa 'dır. *Garipname* başlıklı tasavvufî mesnevisinde Türkçeye gereken önemin gösterilmemesinden “Türk diline kimse bakmaz idi, Türklere hergiz gönül akmaz idi” diyerek şikâyet etmiştir (Levend, 1960: 8). Daha sonra 15. ve 16. asırlarda *Aydınlı Visalî*, *Tatavlı Mahremî* ve *Edirneli Nazmî* gibi şairler şiirlerini *Türkî-i basit*, yani *Basit Türkçe* adıyla Arapça ve Farsça kelime kullanmadan sade bir dille yazmışlardır (Şavkay, 2002: 26-27).

sınırları aşan bir niteliğe sahiptir. Dilde yenilik aynı zamanda bir zihniyet dönüşümünün istinat noktası, bir muasırlaşma paradigmasının manivelası ve ulus (devlet) inşası sürecinin katalizörüdür. İşte bu yüzden, Erken Cumhuriyet yıllarında devlet kurumu bütün enstrümanlarıyla birlikte dilde sadeleşmeye müzahir olacak ve 1932’de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC) öncülüğünde bu reformu gerçekleştirecektir.

3.2. TANZİMAT DÖNEMİ DİLDE SADELEŞME ÇABALARI

Tanzimat döneminin sembol ismi Reşid Paşa, yazı dilinin sadeleşmesine yönelik ilk adımları atanlardan biridir. Paşa, halkın eğitim seviyesini artıracak eserler ile eğitim ve öğretimde okutulacak ders kitaplarını hazırlamak için kurulan Encümen-i Daniş’in⁵⁷ kuruluşuna ilişkin 1 Haziran 1851 tarihli *Takvîm-i Vekâyî* gazetesinde yayımladığı beyannamede, bilim adamlarının eserlerinde ağdalı -günlük dilde nadir olarak kullanılan Arapça, Farsça terkiplerle yüklü- bir dil kullanmalarını eleştirmekte, halkın seviyesine inemeyen bu eserlerin halkı cahil bıraktığını vurgulamaktadır (Levend, 1960: 81). Reşid Paşa’ya göre, toplumun medenîleşmesi eğitimin havastan avama, geniş kitlelere yayılabilmesiyle mümkün olabilecektir (Kayaoğlu, 1998: 55-56). *Takvîm-i Vekâyî*’nin sade bir dili tercih etmesinin altında yatan en önemli sebeplerden biri de bu gazetenin esasında bir propaganda neşriyatı olmasıdır (Ölker, 2016: 22). Gazete, Sadrazam Reşid Paşa’nın teşvikiyle Sultan Mahmud tarafından “tebaa-i şâhânelerine” devletin yürüttüğü iç ve dış politikalar hakkında malumat verme maksadını taşımaktadır. Bu yönüyle, bir yandan padişahın önünde onun çalışmalarından bahsederken *ihtişamlı* ve *ağdalı* bir dil kullanmak; bir yandan da Osmanlı kamuoyunu biçimlendirmek, devletin mesajını halka iletmek maksadıyla *sade* bir dille yayın yapmak mecburiyetinde kalmıştır (Öksüz, 2016: 16).

⁵⁷Encümen-i Daniş’in kuruluşu ile Osmanlı Dönemi Türkçesi gramerlerinin yazılması kararı alınmıştır. Bu dönemde yöntem, biçim ve içerik bakımından birbirine benzer epey gramer yazılmıştır. Bunlardan en ünlüsü Encümen-i Daniş’in ilk eseri olarak kabul edilen Ahmet Cevdet ve Fuat Paşaların birlikte yazdıkları *Kavaid-i Osmaniyye’dir* (Korkmaz, 2014: 90).

Tanzimat döneminin Namık Kemal⁵⁸, Ziya Paşa, Ali Süavi ve Şemseddin Sami gibi fikir insanları da Türkçenin gerek edebiyat gerekse bilim cihetiyle yeni bir şekle girmesinin gerekli olduğunun altını çizmişlerdir. Onlara göre, mevcut dil yapısı, gündelik ihtiyaçlara cevap verecek nitelikten uzaktır. Tanzimat nesrinin en önemli isimlerinden olan Namık Kemal, *Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir* başlıklı makalesinde, yerli bir edebiyata sahip olmayan milletleri dilsiz insana benzetir (Kaplan vd., 1993: 185).⁵⁹ Vatan Şairi, Arapça ve Farsça terkiplerden müteşekkil, ağdalı bir yazım tarzının makbul sayıldığı divan edebiyatının yerli olmadığını vurgulayarak edebiyat dilinde halkın anlayabileceği sade bir dilin kullanılmasını tavsiye eder (1993: 185-186). Ayrıca yine aynı makalesinde Namık Kemal, Arapların mevcut vaziyetlerinin, örnek teşkil etmesi gerektiğini belirtir. Ona göre, devlet kurumları çöken ve bazı partileri İslam'dan uzaklaşan Arapların hala mevcudiyetlerini sürdürebilmelerinin yegâne sebebi kuvvetli dilleridir. Namık Kemal şöyle der (1993: 185):

“Şimdiki halde devlet ve marifetleri münkariz olmuş olan Arabın ahvâli bizim için bir ibret-i kâfiyedir ki, bazı fırkaları vahdet-i kelimelerinin rabtası olan diyânet-i İslâmiyyeyi dahi kaybetmişken, lisanları kuvvetiyle hâlâ kavmiyetlerini muhafaza etmektedirler.”

Namık Kemal için millî birliğin muhafaza edilip geliştirilmesinde dilin kendinden menkul bir kıymeti vardır (1993: 186):

“Edebiyatın râbîta-i millîyeye âid olan hizmetinden ise, o kadar mahrumuz ki lisân-ı Arab münteşir olduğu yerlerde Yunanî gibi zamanın kâffe-i meâsir-i ilmiyyesiyle kuvvet bulmuş bir lisânı galebe-i fesâhatla mahvetmişken, Türkçemiz henüz elifbası bile olmayan Arnavud ve Laz lisânlarını dahi unutturamamışdır. Münasebât-ı edebîyyenin fekdânı cihetiyle meselâ bir Buharalı Türkçe söylediği hâlde buradaki Türkler içinde Fransız kadar dilinden anlayacak aşinâ bulamaz.”

Namık Kemal burada Arapça ile Türkçeyi mukayese ederek, Arapçanın yaygın olduğu yerlerde, Yunanca gibi bir dönemin ilim ve sanat diline dahi üstünlük sağlayabildiğini öne sürmüştür. Arapçanın, söz konusu üstünlüğünün sebebi ise

⁵⁸Namık Kemal (1881: 292), Ebuzziya Tevfik'e yazdığı bir mektupta Yavuz Sultan Selim'in Farsça yazdığı şiirleri eleştirerek şöyle der: “*Bilmem ne hikmettir ki hilafeti İstanbul'a kadar getirmeye muktedir olan Sultan Selim edebiyatı kendi milletinin lisanına nakletmek istemedi. İhtimal ki hatırına gelmemiştir.*”

⁵⁹Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi'nin dilde sadeleşme konusunu içeren muhtelif yazılarına, Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve Birol Emil'in derledikleri *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876* isimli eser vasıtasıyla ulaşılmıştır.

duru ve açık bir yapısının olmasıdır. Türkçe ise böyle bir berraklıktan yoksun olduğu için alfabeleri bile olmayan Arnavutça ve Lazca gibi dillere nüfuz edememiştir. *Hürriyet*⁶⁰ gazetesinin 14 Haziran 1869 tarihli sayısında yazdığı makalede dil sadeliğindeki ehemmiyetin tekrar üzerinde durmuş; Osmanlı'nın ticaret ve zanaat hayatının iflas etmesinin nedenlerinden biri olarak milletin, devlet diline yabancı olmasını göstermiştir. Zira millet, tâbi olduğu hukukun dilini bilmemekte, daha doğrusu anlamamaktadır.

Bu dönemde dil ve edebiyat üzerine görüşlerini sıralayan isimlerden birisi de Ziya Paşa'dır. Ziya Paşa (1993: 44), Londra'da yayımlanan *Hürriyet* gazetesinde çıkan *Şiir ve İnşa* adlı makalesinde Osmanlı şiirini tenkit eder. Ona göre, dönemin şairleri, ait oldukları milletin bir dili yahut şiiri var mıdır sorusunu yanıtlamak yerine, Arap ve İran edebiyatına peyk olup mukallitlik yapmışlardır. Nihayetinde de mezkûr dillerin bir çeşit karışımından ibaret melez bir şiir türü ortaya koymuşlardır. Türkçenin ihmal edilmesinin affedilemez bir hata olduğunu söyleyen Ziya Paşa (1993: 46), Namık Kemal'den daha da ileri giderek Arapça ve Farsçanın sadece Türkçeyi değil, bir *millet* olarak düşünce dünyamızı da belirlediğini ifade etmiştir. Ziya Paşa'nın şu sözleri Tanzimat münevverinin dil bahsine yüklediği anlamı gösteren kayda değer bir örnektir (1993: 46):

“...beni âdem arasında medâr-ı teâtî-i efkar lisandır. Bir milletin lisânı kavâid-i mazbuta altında olmayıp her eline kalem alan kimsenin keyfine mutâbaat eder ve hâl-i tabîî'sinden çıkarsa ol millet beyinde vâsita-i muâmelât bozulmuş demek olur. Elyevm resmen ilân olunan fermânlar ve emîrnâmeler ahâd-ı nâs huzurunda okutuldukda bir şey istifâde edilir mi? Ya bu muharrerât yalnız kitâbette melekesi olanlara mı mahsûsdur, yoksa avâm-ı nâs devletin emrini anlamak için midir? Anadolu'da ve Rumeli'nde ahad-ı nastan her şahsa, devletin bir ticaret nizâmı var mıdır ve âşârın suret-i müzâyede ve ihalesine ve tevzî-i vergiye ve şuna buna dair fermanlar ve emir-nâmeler var mıdır, sorulsun, görülür ki, biçârelerin birinden haberi yoktur.”

Yukarıda alıntılan pasajın devamında Ziya Paşa, Tanzimat reformlarının ne denli başarılı olup olmadığını sorgulamaya girişir. Ona göre, ahali, Tanzimat ile hayatına giren reformların dilini bilmemektedir. Bu yüzden de devlet ile millet arasında -dilini yapısı değişmediği sürece- bertaraf edilemeyecek bir iletişim

⁶⁰Namık Kemal'in *Hürriyet* gazetesinde yayımladığı söz konusu yazısına, 2019 yılında Vakıfbank Kültür Yayınları'ndan çıkan iki ciltlik *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi* başlıklı eser vasıtasıyla ulaşılmıştır.

kopukluğu vardır. Başka memleketlerde yazı ve imlâ bilen katip olabilmesi işten bile değil iken, Osmanlı'da bu sıfatı kazanabilmek hayli güçtür ve ancak şu şöyle mümkün olabilir (1993: 48; Öksüz, 2016: 20):

- Önce Türkçe imlâ bilinmelidir; en zoru da budur.
- İkinci olarak Arapça ve Farsça imlâyı bilmek gerekir.
- Üçüncü olarak ise herhangi bir devlet dairesinde bir süre çalışılmalıdır.⁶¹

Tıpkı Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Ali Süavi ve Şemseddin Sami de dilde sadeleşme konusuyla ilgilenen ve bu minvalde çaba gösteren isimlerdendir. Ali Süavi (1993: 580), Londra'da çıkardığı *Muhbir* gazetesinin ilk sayısına (1 Ocak 1866) yazdığı önsözde, İstanbul ağzının temel alınması gerektiğini savunarak ağdalı ve anlaşılması zor tabirlerin yerine, herkes tarafından bilinen sözcüklerin kullanılmasını tavsiye eder. Paris'te çıkardığı *Ulûm* gazetesinin ilk sayısında da (1869) bu ısrarını sürdürür. Bununla birlikte Ali Süavi, bilimsel terimlerin yabancı dillerden alınmasında herhangi bir beis bulunmadığını, yabancı dillerden Türkçeye geçen bu kelimelerin tasfiyesinden ziyade Türkçenin gramer yapısına intibak ettirilmesinin daha doğru bir yöntem olacağını öne sürer (Öksüz, 2016: 23). Ali Süavi'ye (1993: 514) göre, dünyadaki bütün lisanların gelişimi bu istikamette cereyan etmiştir.⁶² Öte yandan Ali Süavi, Osmanlıca isminde bir dilin olamayacağı görüşündedir. Osmanlı kelimesinin yeni bulunan politik bir tabir olduğunu, *Lisân ve Hatt-ı Türkî* başlıklı makalesinin pek çok yerinde tekrarlamıştır. Tanzimat aydınları içerisinde dil meselesini, ulusçuluk bağlamında ele alan en başat figürlerden biridir. “*Türk sözcüğünün Türkçe konuşan Müslümanlar*” manasını taşıdığını belirten Ali Süavi, Türklüğü, Türkçe konuşma şartına bağlamış ve böylelikle dil ile ulusal kimlik arasında bir rabıta kurmuştu (Ülken, 1994: 86). Üstelik Ali Süavi, Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı Ebu Hanife'nin, Kuran'ı Arapçadan başka dillerde okumanın caiz olduğunu kabul

⁶¹Ziya Paşa'nın bu sözleri Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî yazışmalarda kullandığı dilin karmaşık ve zor yapısını gözler önüne sermektedir.

⁶²Ali Süavi bu konudaki görüşlerini, yine *Ulûm* gazetesinde neşrettiği *Kamûsu'l Ulûm ve'l maarif* adlı ansiklopedinin dilinden bahsederken de tekrarlamıştır.

etmesine⁶³ dayanarak ibadet dilinin de Türkçeleştirilmesini, namaz surelerinin Türkçeye çevrilebileceğini iddia etmiştir (1993: 516):

“Zira İmam-ı Azam Ebu Hanife değil midir ki Arap olmayanlar için Kur’an’ı kendi lisanına tercüme ile namazda bu tercümeyle okumağa fetva verdi... Arabî’yi bilcümle İslâm’a umûm lisanı ve ulûm yapmağa çalışan sır Kur’an ve din kazıyyesi olmayıp elbette başka bir şeydir...”

Ali Süavi’nin başlattığı imparatorluk sınırları içerisindeki dilin adının ne olduğu tartışmasına kesinlik ve açıklık kazandıran isim Şemseddin Sami olmuştur. *Hafta* dergisinde yazdığı *Lisan-ı Türki (Osmani)* başlıklı yazısında İmparatorluk sınırları içerisinde konuşulan dilin nasıl adlandırılacağını tartışır (1969, 152):

“Söylediğimiz lisan ne lisanıdır ve nereden çıkmıştır? Osmanlı lisanı tabirini pek de doğru görmüyoruz; çünkü bu unvan selâtin-i Osmanîye’nin birincisi fatih-i meşhurun nam-ı âflerine nispetle müşarü’n-ileyhin tesis etmiş oldukları bir devletin unvanıdır; halbuki lisan ve cinsiyet müşarü’n-ileyhin zuhurundan ve bu devletin teessüsünden eskidir. Asıl bu lisanla mütekellim olan kavmin ismi “Türk” ve söyledikleri lisanın ismi dahi “lisan-ı Türki”dir. Cühelâ-yı avam indinde mezmum addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine itlak edilmek istenilen bu isim, intisabiyle iftihar olunacak bir büyük ümmetin ismidir. “Osmanlı” ile “Türk” isimleri beynindeki nispet, tıpkı “Avusturyalı” ile “Alman” isimleri beynindeki nispet gibidir.”

Günümüz Türkçesine nazaran son derece ağdalı bir üslupla yazılan bu satırlarda Şemseddin Sami, *Osmanlı* unvanının dilimize verilecek bir isim olamayacağını; çünkü Türk dilinin ve milletinin Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucusu Osman Gazi’den önce de var olduğunu açıklıkla ortaya koymuştur. Ona göre, bu dil ile konuşan kavmin ismi Türk’tür, dolayısıyla dili de Türkçedir (2012: 199)⁶⁴ Ayrıca Şemseddin Sami, bir dilin kusursuzluğunun, genişliğinin ve zenginliğinin belirlenmesindeki aslî kriterin, kendi kelimelerini mümkün mertebe fazla kullanması olarak görür. Diğer bir ifadeyle bir dil, yabancı kökenli sözcüklerden ne ölçüde beri ise o kadar kusursuz, geniş ve zengindir (2012: 201). Öte yandan Şemseddin Sami’nin (2012: 201) yine aynı makalede söylediği “...Bizce metruk ve meçhul olan kelimeleri uyandırarak onları kabul ve istimale çalışmaktığımız iktiza eder” tembihi, Cumhuriyet’in dil reformu için tatbik ettiği yönetime işaret

⁶³Söz konusu fetva, Hanefî fakihlerden Ahmed es Serahsî’nin el-Mebsût adlı eserinde geçmektedir.

⁶⁴Şemseddin Sami’nin dil konusundaki görüşlerine, onun süreli yayınlarda çıkmış bazı yazılarını derleyen Agâh Sırrı Levend’in, 1969 yılında Ankara Üniversitesi Basımevi tarafından neşredilen *Şemsettin Sami* başlıklı eseri yoluyla ulaşılmıştır. Ayrıca Yüksel Topaloğlu’nun, 2012 yılında, Ötüken Yayınları’ndan çıkan *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarında Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları* isimli çalışması da bu konuda istifade edilen kaynaklardır.

etmesi açısından önem taşımaktadır (Şavkay, 2002: 30). Şavkay (2002: 30) da Şemseddin Sami'nin dilin doğal akışına müdahale edilebileceği, bunun bir irade meselesi olduğu şeklindeki düşüncesinin, Atatürk döneminde başlatılan dil reformu girişimleriyle paralelliğine dikkat çekmektedir. Gerçekten de Şemseddin Sami'nin bu makalesindeki fikirleri, dil meselesinin sonraki seyrini tayin eden bir keyfiyettir. Benzer görüşlerini, *Lisan ve Edebiyatımız* başlıklı makalesinde tekrarlayan Şemseddin Sami, Türkçenin dünyanın en latif lisanlarından biri olduğunu; Türklerin cengaverlikleriyle uyumlu bir dokusunun bulunduğunu; ancak bütün bu seçkin vasıflarının, Arapça ve Farsça tortular tarafından örtüldüğünü ileri sürer (1969: 163-165). Türkçeye dair bu nitelermeler, Türk Dil Kurultaylarında iddia edilen tezlerin genel muhtevalarıyla son derece uyumlu bir görüntü sunmaktadır.

Tanzimat döneminde Türkçenin sadeleşmesi için fikrî üretim yapanlar elbette Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Süavi ve Şemseddin Sami'den ibaret değillerdi. Yazı Makinası Ahmed Midhad Efendi, Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa ve Muallim Naci mahlasıyla bilinen Ömer Bey gibi isimler de lisanın daha yalın ve sade bir şekle bürünmesi için gayret gösterenler arasındaydı. Yenileşme devrinin mihmandarlarından olan Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa ile birlikte kaleme aldığı ve Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı hüviyetinde olan *Kavâid-i Osmanîyye*'de⁶⁵, İmparatorluk sınırları içerisindeki lisanı Türkçe, Arapça ve Farsçadan karma bir dil olarak tanımlıyor; Türkçenin bu ikisinden sonra geldiğini belirtiyordu. Adı geçen eserinde, dilin adını Osmanlıca şeklinde tarif edip Türkçeyi kıdem sırasında sona koymasına rağmen, zamanla Cevdet Paşa da sadelik fikrine kapılmıştı.⁶⁶ Hatta *Kısas-ı Enbiyâ* başlıklı eserinde, halk diline hayli yakın bir üslup ve anlatım benimsemişti (Tanpınar, 2018: 183). Bu noktada Türk dilinin sadeleşmesi için gazete ve dergilerin de önemli bir rol üstlendiğini söylemek gerekir. Gazete ve dergilerin halk tarafından satın alınıp okunabilmesi, okuyucunun öne sürülen görüş ve fikirlere ikna olabilmesi, ancak halkın günlük

⁶⁵Söz konusu esere Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nin açık erişim sayfası aracılığıyla ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: Ağustos 26, 2021, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1430>

⁶⁶Ahmet Hamdi Tanpınar (1988: 178) Cevdet Paşa'yı şu sözlerle tanımlar: "...Hülâsa edecek olursak Cevdet Paşa, velev ki eskinin tasfiyesi yolu ile olsun, yeni diyemezsek bile, sağlam bir tarih dili bulmuştur."

kullandığı sade bir dil kullanmakla mümkün olabilirdi. Bu durum, Ağâh Sırrı Levend'in (1960: 82-83) de belirttiği gibi gazetecilerin herkesin anlayabileceği bir Türkçeye yönelmesine sebep olacak ve *gazeteci lisanı* adı verilen yeni bir yazı dili oluşacaktı. Tanzimat dönemi yazarlarından İbrahim Şinasi de, 1860 yılında Ağâh Efendi ile beraber çıkardığı *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin ilk sayısına yazdığı önsözün son paragrafında, gazetede yazıların umum halkın anlamakta zorluk çekmeyeceği bir dille yazılacağını şu sözlerle duyurmuştur:

İmdi işbu gazete ahvâl-i dâhiliyye ve hâriciyyeden müntehab bazı havâdisi ve ma'ârif-i mütenevvi'a ile sâir mevadd-ı nâfi'aya dâir mebâhisi neşr ü beyâna vâsita olacağından nâşî, Tercümân-ı Ahvâl ünvanı ile tesmiye olunmak münasib görüldü. Ta'rîfe hâcet olmadığı üzre kelâm, ifâde-i merâm etmeğe mahsus bir mevhibe-i Kudret olduğu misullü, en güzel îcâd-ı akl-ı insânî olan kitâbet dahi kalemlerle tasvîr-i kelâm eylemek fenninden ibâretidir; bu itibâr-ı hakikate mebni, giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi makâm münâsebeti ile şimdiden ihtâr olunur.

Değil mi Tanrı'nın ihsânı akl ü kalb ü lisân
Bu lütfu etmelidir fikr ü şükr ü zikr insan

Şimdi, bu gazete iç ve dış durumlardan seçilmiş birtakım olayları ve çeşitli bilgilerle diğer faydalı maddelere yönelik konuları yayıma ve beyana araç olacağından dolayı, Tercüman-ı Ahvâl unvanı ile adlandırılması münasip görüldü. Tanıma gerek olmadığı üzere, söz maksadı ifade etmeye özgü bir Allah vergisi olduğu gibi, insan aklının en güzel icadı olan yazı dahi sözü, kalemlerle tasvir eylemek sanatından ibarettir; apaçık duran gerçeğe dayanarak, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede, işbu gazeteyi kaleme almak gerekli olduğu dahi yeri gelmişken şimdiden hatırlatılır.⁶⁷

Akıl, kalp ve dil, Tanrı'nın lütfu değil mi?
İnsan, bu lütfu düşünmeli, şükretmeli ve zikretmelidir.

Bu dönem sade bir kullanacağını halka taahhüt eden sadece Tercüman-ı Ahvâl⁶⁸ gazetesi değildir. *Mecmuafünûn*, *Muhbir*, *Sabah*, *Terakki*, *Basiret*, *Âfak* gibi muhtelif dergi ve gazeteler de açık ve anlaşılır bir dil kullanacaklarını okuyucularına taahhüt ederler. Sade dilden kasıt ise halkın gündelik telaffuzunu, matbuat diline yansıtmaktır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin para birimini Tercüman-ı Ahvâl *dolar* şeklinde yazarken, Basiret *talır* olarak yazmıştır (Ölker, 2016: 44). Bu noktada özel gazeteciliğin yaygınlaşmasının dilde sadeleşmeye etkisine yönelik bir hususun daha altının çizilmesi gerekir. Özel gazeteleri daha sade bir dil kullanmaya teşvik eden saiklerden birisi de klasik kar etme

⁶⁷Şinasi'den alıntılanan bu pasaj, tarafımdan günümüz Türkçesine uyarlanmıştır.

⁶⁸Tercüman-ı Ahvâl'in o dönem başlıca rakibi Cerîde-i Havâdis gazetesidir.

motivasyonudur. Bu gazeteler, devlet gazetelerinden farklı olarak ticarî bir kaygı taşımaları nedeniyle bu meyanda mümkün olan en geniş okuyucu kitlesine hitap edebilecek sade bir dile meyletmişlerdi. Sonuçta bu gazeteler için, daha geniş bir kesimin anlayabileceği bir gazete daha fazla satılabilecek bir gazete anlamına geliyordu. Gazetelerdeki sade dil temennileri, dönemin aydın zümresinin bu konuda ittifak ettiğini gösterse de, söz konusu gazetelerde yer alan yazıların kahir ekseriyetinde sade bir dile yahut anlatıma rastlanmaz (Levend, 1960: 142). Zira yüzyılların verdiği bir üslup aşinalığı, bir tarz alışkanlığı vardır.

İmparatorluk hudutları içerisindeki lisanın *Türkçe* mi yoksa *Osmanlıca* mı olarak isimlendirileceği; tedavüldeki dilin Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşan melez bir dil şeklinde addedilip addedilmeyeceği; Arapça ve Farsça kelimeler, terimler ve tamlamalardan bağımsız bir dil tasavvurunun kabil olup olmayacağı; eğer mümkün ise bu dilin nasıl sonuçlar vereceği gibi başlıklar döneminin temel tartışma konuları arasındadır.⁶⁹ Ancak sadeleşme ekseninde yapılan bu tartışmalara bakıldığında Tanzimatçıların çekingen ve kararsız bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir. Dilin sadeleşmeye ihtiyaç duyduğunu pek çok yazısında ifade eden Namık Kemal, Arapça ve Farsçanın dili zenginleştirdiğini söylemekten de geri durmamıştır. Ziya Paşa'nın *Şiir ve İnşa* başlıklı makalesinde dile getirdikleri ile *Harabat* isimli mukaddimesinde serdettikleri birbirini tekzip etmektedir. Bir taraftan dildeki yabancı unsurların tasfiyesinin nasıl tatbik edileceğine yönelik bir yöntem ortaya koyan Şemseddin Sami, diğer taraftan Türkçenin, Arapça ve Farsçadan tamamen ayrılamayacağını da belirtmiştir (Levend, 1960: 141). Dil Türkçülüğü noktasında döneminin en mümeyyiz figürü olan, Arapça-Farsça gramer kurallarının kullanılmasına şiddetle karşı çıkan ve *Türkçe* yerine *Osmanlıca* demenin yanlış olduğunu öne süren Ali Süavi, bunlara rağmen Osmanlı Türkçesi dilbilgisinin diğer dillere kıyasla kolay ve düzgün; telaffuzun ise ahenkli bir yapıda olduğunu ifade etmekte de bir sakınca görmemiştir (1993: 506). Esasen bu kafa karışıklığı kendini *din cihetiyle İslam, heyet-i içtimaiye cihetiyle Osmanlı ve kavmiyet cihetiyle Türk* olarak tarif eden

⁶⁹Tanzimat döneminin şair ve yazarları, dilin imlâsı ve alfabe konuları üzerinde de durmuş, Arapça ve Farsçadan geçmiş kelimelerin asıl imlâlarına uygun olarak mı yoksa Türkçede aldıkları telaffuza göre mi yazılacaklarını tartışmışlardır (Korkmaz, 1974: 28).

dönemin aydınının millî kimlik ve millî görünüşüne dair yaşadığı gelgitlerin dil mecrasındaki tezahürü olarak görülebilir (Kushner, 1998: 36).

Tanzimat ile başlayan dilde sadeleşme girişimleri, 1800'lü yılların sonlarına doğru birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun en önemli sebebi ise II. Abdülhamid döneminde benimsenen *Pan-İslâmizm* politikaları idi. Dil tartışmalarına yeni bir boyut kazandıran bu politikalar, Müslümanlar arasında simgesel bir önemi olan Arapçanın siyasî ve kültürel birliği sağlama noktasında Türkçeden çok daha etkili olabileceği anlayışına dayanmaktaydı (Sadoğlu, 2010: 87). Dilin aidiyet bilincini kuvvetlendiren bir unsur olduğunu bilen II. Abdülhamid, Arapçanın ortak dil olarak tanınmasının faydalı neticeler verebileceğini şu sözlerle dile getirmekteydi:

Arapça güzel lisanıdır, keşke eskiden resmî dil Arapça kabul olursa idi. Hayreddin Paşa'nın sadrazamlığı zamanında, Arapçanın resmî dil olmasını ben teklif ettim. O zaman Sait Paşa başkâtip idi, direndi. Sonra Türklük kalmaz dedi. O da boş laf idi. Neden kalmasın. Aksine Araplarla daha sıkı bağıntı olurdu (Aktaran Karal, 1985: 317-318).

Bu dönemde dilin sadeleşmesine karşı çıkan muhaliflerin başında Hacı İbrahim Efendi gelmekteydi. Arapçanın bazı önyargıların aksine öğrenilmesi çok kolay bir lisan olduğunu öne süren Hacı İbrahim Efendi, bu iddiasını ispatlamak için İstanbul'un Aksaray semtinde bir okul açmıştı. Ona göre, dilin adı Osmanlıca idi. Türkçe, Arapça ve Farsça, Osmanlıca bütününü oluşturan parçalardı (Kushner, 1998: 85-86). Hacı İbrahim Efendi, ırk bahsine atıf yapıp dilin Türkçe olduğunu ve tüm yabancı kökenli isim, fiil, sıfat ve tamlamaların dilden tasfiye edilmesi gerektiğini savunan anlayışı ise şu cümlelerle tenkit etmekteydi:

Biz davamızı, yani Osmanlı lisanının mevcut olduğunu daha nice delillerle ispat edebiliyoruz. Lakin "Biz Türküz bize Türki gerektir."⁷⁰ deyip Türklük iddiasında bulunanlar acaba aslen Türk olduklarını nasıl ispat edebiliyorlar? Türk değil, belki Kürttür veya Lazdır veya Gürcü'dür. Türklük iddiasında bulunanlar evvela soykütüklerinin Türk'e dayandığını an'ane ile ispat etsinler de daha sonra bu iddiada ısrar etsinler (Hacı İbrahim Efendi, Tercüman-ı Hakikat, 1882 aktaran; Kushner, 1998: 86).

⁷⁰Hacı İbrahim Efendi'nin burada kastettiği kişi Lastik Said olarak anılan Said Bey'dir. Hacı İbrahim Efendi ile girdiği dil tartışmalarında dilde Türkçülüğü savunan Said Bey'in Türkçe için yazdığı meşhur şiir şöyledir: *Arapça isteyen urbana gitsin, Acemce isteyen İran'a gitsin, Frengiler Frengistan'a gitsin, Ki biz Türk'üz bize Türki gerektir.* Hacı İbrahim Efendi'nin dil konusundaki görüşlerini aktaran kapsamlı bir çalışma için bkz: Musa Aksoy, *Gelenekçilerle Yenilikçilerin Türkçe-Osmanlıca ve Arapça Tartışması*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.

II. Abdülhamid döneminde Arapçanın Müslümanlarla yeni bir siyasî bütünleşmeyi teşkil edecek bir dil olarak belirmesi Türkçenin girdiği sadeleşme evresine ket vuramamıştır. Başta *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane* olmak üzere eğitim kurumlarında eğitim dilinin Türkçeye dönüştürülmesi, ders kitaplarının sadeleştirilmesi ve bilimsel terimlerin Türkçe karşılıklarını içeren sözlüklerin yazılması Türkçenin sadeleşmesine ve yaygınlaşmasına hizmet etmiştir. Ayrıca 1876'da ilan edilen Anayasanın 18. maddesinde devletin resmî dilinin Türkçe olduğu ve devlet memuru olacak kişilerin Türkçe bilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Böylelikle ilk defa Türkçenin İmparatorluktaki statüsü açıklanmıştır. Anayasa yürürlükten kaldırıldıktan sonra da resmî dilin Türkçe olduğu ilkesi korunmuştur.

3.3. MEŞRUTİYET'TE DİLDE SADELEŞME TARTIŞMALARI

Aralarındaki bazı nüanslara ve dil tartışmalarındaki fikrî ağırlık merkezlerini kısmen farklı başlıklara kaydırmalarına rağmen Tanzimat aydını için dil sorunu, temelde, halkın konuştuğu dil ile yazı dilini uyumlu bir hâle getirebilmekten ibaretti. Sadoğlu'nun da (2010: 65) dediği gibi, Tanzimat döneminde amaç, üst değişke durumundaki saray dilinden halk tarafından hiç anlaşılmayan Arapça ve Farsça sözcükleri temizleyerek ikisi arasındaki uçurumu ortadan kaldırabilmektir. I. ve II. Meşrutiyet dönemleri ise hem dili ağıdalı bir biçimde kullanan *Servet-i Fünûncuları* hem de dilde sadeleşme konusunda kalıcı atılımlar yapan *Yeni Lisan* hareketini içermesi bakımından Tanzimat'tan farklı bir noktada konumlanmaktadır.

Servet-i Fünûn adıyla bilinen edebi akımın temsilcileri nazımda ve nesirde Tanzimatçıların yolunu izlememişlerdir. Servet-i Fünûncular, Fransız edebiyatının ürünlerini referans alarak duygu ve düşünceleri bütün incelik ve derinlikleriyle takdim edebilecek bir dil ve üslup arayışındaydılar. Bu arayış onları, çoğunluğu kullanımdan düşmüş ve sadece sözlüklerde bulunabilecek, sözlüklerde var olan birtakım Arapça ve Farsça kelimeleri yeniden kullanma yoluna sevk etti. Eski düşünceleri yeni bir söyleyişle verebilmek amacıyla Arapça ve Farsça kelimelerden o güne kadar bilinmeyen yeni kelimeler ve tamlamalar

üretme yoluna gittiler. Bununla birlikte, Fransız edebiyatından aldıkları deyimleri Türkçeye tercüme ederek kendi eserlerinde kullanmayı ihmal etmediler. Nazımda Tevfik Fikret, nesirde ise Halid Ziya (Uşaklıgil) bu akıma meyyal dil ve üslup kullanan isimlerin başında gelmekteydi (Korkmaz, 1974: 29).⁷¹

Tevfik Fikret, Servet-i Fünûn⁷² dergisinin 422. sayısında neşredilen *Tasfiye-i Lisân* başlıklı yazısında dilin mevcut sorunlarının temelinde Arapça ve Farsça kelimelerin alınmasından ziyade Arapça ve Farsça dil kurallarının alınmasının olduğunu ifade etmiş; öz Türkçecilik arayışının dilin zenginliğine ket vuracağını öne sürmüştür.⁷³ Ona göre, dilde sadelik, Arapça ve Farsça kelimelerin tamamen dilden ihraç edilmesiyle tatbik edilemez. Servet-i Fünûn'un 283. Sayısında yazdığı *Musâhabe-i Edebiyye* isimli yazısında şöyle der: “*Lisanımızın yani Osmanlıcanın Arabî ve Farisî elfâz ü terâkibden istiğnası kabil değildir: Binaenaleyh sadeliği bu istiğnanın husûlünde aramak hiç doğru olmaz.*”

Hâlid Ziya ise derginin 916. sayısındaki *Servet-i Lehçe* başlıklı yazısında, “*Fakat lisan seviye-i irfan-ı halka inmez, seviye-i irfan-ı halk lisana yükseltilmeğe çalışılır.*” diyerek dilin halkın bilgi düzeyine inemeyeceğini, tersine halkın *irfan* seviyesini yükseltmeye çalışması gerektiğinin altını çiziyor; dolayısıyla dilimize yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin tasfiye edilemeyeceğini savunuyordu.⁷⁴ Burada bir parantez açarak Hâlid Ziya'nın dilde sadeleşme konusunda zikzaklı fikirlere sahip olduğu belirtilmelidir; çünkü *Maî ve Siyah* isimli romanında Ahmet Cemil'e söylediği şu sözlerde samimi olduğu düşünülmektedir (2020: 7):

⁷¹Hüseyin Cahit ve Ahmet Hikmet, diğer Servet-i Fünûnculara kıyasla daha sade bir dil kullanmışlardır. Ancak yine de bağlı buldukları ekolün benimsediği süslü üslubun etkisinden büsbütün kurtulamamışlardır (Korkmaz, 1974: 29).

⁷²Servet-i Fünûn dergisinin 1896 ile 1901 yılları arasındaki sayıları 2019 yılında dijital ortama aktarılmıştır. <http://www.servetifunundergisi.com/> Dergiden yapılan alıntılara bu web sayfası aracılığıyla ulaşılmıştır.

⁷³Aynı yazısında Tevfik Fikret, dilde sadeleştirme anlayışıyla hedef ittihaz edilen maksatlar arasında yeryüzündeki tüm Türk kavimlerini aynı çatı altında birleştirme gibi ulvi bir tahayyülün bulunduğunu ancak bunun bir hayal olduğunu öne sürmüştür.

⁷⁴Halid Ziya (1933: 334), Birinci Türk Dil Kurultayında sunduğu *Sarf, Nahiv, İmlâ Türkçenin Dört Garp Lisani İle Mukayesesi* başlıklı tezinde, “Müsaade buyurursanız ben Türkçeyi bu halinde anlatacağım. Yani bütün libaslardan sıyrarak çırılçıplak anlatacağım. Öz Türkçeyi alacağım ve onu müdafaa edeceğim...” diyerek daha önceki görüşlerinden bir anlamda rücû etmiştir.

“Dili cansız bir kütle haline getirmişler. Bakiler, Nedimler, o deha perisinin alınlarına tanrısal bir ışık koyduğu adamlar, bu dilden, bu cansız kütleden ne çıkarabileceklerinde hayrete düşmüşler, dili -üstünü örten süs ve yapmacık yükünün altında zayıf, sarı, artık görülemeyecek belki yok denebilecek bir hale gelen ruhu- Veysilerin, Nergisilerin eline vermişler, o güzel Türkçeye anlaşılmaz şeyler söylemişler. Bunu inkar etmek mümkün değil... Dört yüz sene emekle dilin üzerine yığılan bu kof şeyler işte sonunda zamanla yavaş yavaş sıyrılıp savruldu...”

Türettikleri yeni tamlamalar, benimsedikleri süslü üslup ve ifade tarzlarındaki özel kelimeler düşünüldüğünde, Servet-i Fünûncuların, Tanzimat’la birlikte mayalanmaya başlayan dilde sadeleşme düşüncesine bir yavaşlatma yaşattıkları söylenebilir; ancak bu durum, sadeleşme fenomeninin nüfuz alanını daraltan bir tesirden uzaktır. 1897 yılında Girit Adası yüzünden çıkan Türk-Yunan Savaşı sırasında Mehmet Emin’in hiçbir edebiyat akımına bağlı olmadan yalın bir Türkçe ve hece ölçüsüyle yazdığı şiirler, hem milliyetçilik hissiyatını kuvvetlendirmiş hem de dilde sadeleşme tezini müdafaa edenlere ilham kaynağı olmuştur (Korkmaz, 1974: 32).⁷⁵ Vurgulamak gerekir ki, bu devir yazarlarının hemen hemen hiçbirinde, devletin resmî ideolojileri olarak tanımlanabilecek Osmanlıcılık ve İslâmcılık akımlarının hilafına bir meydan okuma mevcut değildi. Onların milliyetçiliği daha ziyade kültürel bir forma dayanıyordu (Kushner, 1998: 130).

I. Meşrutiyet döneminin Servet-i Fünûn üslubunun edebi hayattaki ağırlığına karşı çıkan isimler, güçlenen milliyetçilik akımının etkisiyle sade Türkçeye dair düşüncelerini daha yüksek bir sesle dile getirme fırsatı buldular. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra 25 Aralık 1908’de kurulan *Türk Derneği* bu minval üzere hareket eden oluşumlardan biridir.⁷⁶ Dil meselesi ile ilgili görüşlerini 1909’da çıkardıkları *Türk Derneği Dergisi’nin* ilk sayısında yayınladıkları beyanname ile açıklayan dernek, özetle, bilim ve kültür dili olmaya aday, geniş kitlelere hitap eden, Osmanlıları aynı amaç etrafında toplayabilecek, sade bir dil hedefliyordu

⁷⁵Ahmed Midhat, Şemseddin Sami ve Necib Asım (Yazıksız) gibi isimler Servet-i Fünûn ekolünün ağdalı bir dil ile ürettikleri nazım ve nesirlerin dilde sadeleşme hareketini geriletliğini iddia etmişler ve ekolün mensuplarını sert bir biçimde eleştirmişlerdir. Ahmed Midhat, 1 Mart 1897 tarihli *Sabah* gazetesine yazdığı yazıda Servet-i Fünûncuları dekadancılıkla (düşkünlükle) itham etmiştir (Levend, 1960: 195).

⁷⁶Türk Derneği’nin kurucuları arasında Necib Asım, Ahmed Midhat, Ahmed Hikmet, Rıza Tevfik, Fuad Köseraif ve Yusuf Akçuraoğlu gibi isimler bulunmaktadır (Levend, 1960: 300; Öksüz, 2016: 60).

(Ercilasun, 2013: 89-90)⁷⁷ Bu hedefleri de şu ifadelerle açık bir biçimde deklare etmişlerdi (1911: 199-200):

“Osmanlılar’ın berat-ı hürriyet ve ittihâdı olan Kanun-ı Esasî’nin 16. maddesinde ‘tebaa-i Osmâniyyenin terbiyesi bir siyak-ı ittihâd ve intizâm üzerinde olmak için iktizâ eden esbâba teşebbüs olunacak’ ve 18. maddesinde ‘tebaa-i Osmâniyyenin hidemât-ı devlette istihdâm olunmak için devletin lisân-ı resmî olan Türkçeyi bilmeleri şarttır,’ deniliyor. Bir milletin saâdeti, kâffe-i efrâdını aynı tarik-i tekâmüle sevkle kendilerinde müşterek ve mukaddes bir vatanperverlik duygusu uyandırmak, aralarında dostluk hissini artırmak ve kimsenin kimseye tahakkümüne imkân bırakmamak ile artacağı cihetle birinci maddenin ehemmiyeti zâhirdir.”

Türk Derneği dergisinin ilk sayısında yayımlanan beyannameden alıntılanan bu kısımda, Türkçenin, anayasanın (Kanûn-ı Esasî) teminatı altında olduğu hususu hatırlatılıyordu. Ayrıca devam eden bölümde, “...lisânları ayrı fakat gönülleri ve duyguları beraber olan Osmanlı anâsırını aynı maksad-ı mukaddes üzere yetiştirmek...” ifadesiyle Türkçenin, devletin sınırları içerisindeki -anadilleri farklı olmalarına rağmen- bütün unsurların ortak paydası olduğu vurgulanıyordu. Beyanname’de daha sonra, Türkçenin aslında gayet kolay ve anlaşılır bir dil olduğuna dikkat çekiliyor; fakat bu yönünün şimdiye kadar keşfedilmediğinden dem vuruluyordu. Türk Derneği’nin de asıl kuruluş amacının, Türkçenin bu mahiyetini keşfetmek olduğu belirtiliyordu. Buna rağmen derneğin kurucularının her konuda ortak bir paydada buluştuğunu söylemek güçtür. Kurucular arasında dilde sadeleşmenin Arapça ve Farsça kelimelerin yazı dilinden aforoz edilmesini düşünenler olduğu gibi, bu iki dilden tamamen vazgeçmeyenler de vardı.⁷⁸ Nihayetinde Türk Derneği üyeleri arasında mutabakatın tesis edilememesi ve kamuoyunun da bu tür düşüncelere beklenen teveccühü göstermemesi gibi sebepler yüzünden dernek dağıldı. Derneği yeniden canlandırmak için özellikle derneğin kâtibi Celal Sahir (Erozan) tarafından yapılan girişimler de sonuçsuz kaldı (Levend, 1960: 302-303).

⁷⁷Halid Ziya ve Süleyman Nazif gibi isimler derneğin başlattığı sadeleşme çalışmalarına şiddetle karşı çıkmıştır. Türkçe üzerine sürdürülen tartışmalar 1911’de devrimcilerle evrimcilerin çatışmasına dönüşmüştür (Karal, 1985: 327).

⁷⁸Derneğin içindeki radikallerin en önemli temsilcisi Fuad Köseraiftir. Köseraif dilin bütün yabancı öğelerden arındırılarak yerlerine Türkçe karşılık bulunması taraftarıdır (Levend, 1960: 219).

Türk Derneği'nin dağılması dilde sadeleşme çabalarının sona erdiği anlamına gelmiyordu. Dilde sadeleşmeye yönelik Türk Derneği çatısı altında İstanbul'da başlayan çalışmalar, 1911'de Selanik'te kurulan *Genç Kalemler* dergisi çevresinde toplananlarla devam edecektir. Yayın hayatı *Hüsün ve Şiir* dergisinin adının Genç Kalemler olarak değiştirilmesiyle başlayan derginin ünlenişi ikinci cildinin çıkmasıyla birlikte başlar (Odabaşı, 2006: 53). Genç Kalemler dergisinin ikinci cildinin birinci sayısında yazdığı *Yeni Lisan* başlıklı yazısında Ömer Seyfettin⁷⁹, millî bir edebiyatın ancak millî bir dille doğacağını vurguluyor, Arapça ve Farsça kelimelerin tamamen tasfiye edilemeyeceğini ancak Türkçe imlâ kurallarının geçerli olması gerektiğine işaret ediyor, konuşma dili ile yazı dilinin birleşmesiyle edebiyatımızı ihya edeceğimizi belirtiyordu. Derginin üç önemli ismi Ömer Seyfettin, Ali Canip (Yöntem) ve Ziya Gökalp, *Yeni Lisan* başlıklı yazılarda genellikle bu konular hakkında tartışmışlardır. Türk Derneği'nden farklı olarak *millî edebiyat* deyimini üzerinde de duran Genç Kalemler topluluğu, dil meselesini ideolojik ve politik bir bağlama oturtarak ele almaya çalışılmıştı.⁸⁰

İkinci Meşrutiyet'in önde gelen dil akımlarından biri de Türkçecilerdir. Mehmet Emin Yurdakul, hece vezni ve duru bir Türkçe ile yazdığı şiirlerle bu akımın önemli temsilcilerindendi. Balkan Savaşları'nın mağlubiyetle neticelenmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı toprakları kaybetmesi, milliyetçilik hissiyatının gelişmesini hızlandırmıştır (Korkmaz, 1974: 37). *Türk Yurdu*, *Türk Sözü* ve *Halka Doğru* dergiler aracılığıyla milliyetçiliğin toplumsal tabanını genişleten Türkçeciler, Türkçenin Türk ulusunun dilini temsil etmesini ve kendi gramerini oluşturmasını savunmuşlardır. Bu noktada bir parantez açıp çalışmanın birinci bölümünde kasten değinilmeyen Marksist Çek tarihçi Miroslav Hroch'tan bahsetmekte fayda var. Hroch'a göre, herhangi bir millî hareketin başlangıcı ve başarılı bir şekilde bitişi arasında üç yapısal evre bulunmaktadır: katılımcıların niteliği, oynadıkları rol ve etnik grubun millî bilinçlenme düzeyine göre üç yapısal evre vardır. Birinci evrede (A Evresi), entelektüellerden oluşan bir grup daha çok etnik grubun dilini,

⁷⁹Ömer Seyfeddin, bir mektubunda Ali Canib Yöntem'e şöyle der: "Bunu yalnızca başaramam. Geliniz Cânib Bey, edebiyatta, lisânda bir ihtilâl vücuda getirelim. Ah büyük fikir, sa'y, sebât ister..."

⁸⁰Kushner'e göre, Selanik şehrinin bir Türkçülük merkezi haline gelmesinde Genç Kalemler hareketinin rolü büyüktür (1998: 132).

kültürel-toplumsal özelliklerini, tarihten gelen farklılıklarını keşfetmek ve bunları yaymakla iştigal etmektedirler. Bu evre, siyasî taleplerin dile getirilmesinden ziyade akademik ilginin olduğu aşamadır. Milliyetçilikle ilgilenenlerin bazıları ise bir millet oluşturabileceğinden bile şüphelidir. İkinci evre olan B Evresi'nde ise bir ulus yaratma projesine, yeni bir eylemci grubunun önderliğinde kitlesel destek aranmaya çalışılır. Millî bilinci uyandırma maksadıyla birtakım eylemler gerçekleştiren bu grup, başlangıçta yeteri kadar muvaffak olamaz ama öne sürdükleri düşüncelere verilen destek giderek yaygınlaşır. Millî karakter çoğunluk tarafından benimsenmeye, sahip çıkılmaya başladığında ise bir kitle hareketi oluşmuş, üçüncü evre olan C Evresi'ne geçilmiştir. C Evresi, ulus bilincinin geniş kitleler arasında yayıldığı ve ulusal hareketin ülkenin tümünde etkin bir örgütsel yapıya kavuştuğu dönemdir (Hroch, 2011: 51).

İşte Hroch'un bu tasnifine göre, A Evresi olarak adlandırılan akademik ilgi, tam da buraya kadar anlatılan hususları kapsamaktadır. Türk ulusçuluğu, seyri açısından Hroch'un A Evresi'nin kabaca 19. yüzyılın ortaları ile 1908'e kadar olan dönemi kapsadığı ileri sürülebilir. Bu tarihten sonra ise bilhassa Balkan Savaşları'nın, Osmanlı coğrafyasında yarattığı travmadan sonra Türk milliyetçiliğinin ve milliyetçilerinin çok hızlı bir şekilde B Evresi'ne intibak ettikleri söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Rumeli'nin kaybı, Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının mahvıyla neticelenmiştir.

Yeniden dilde sadeleşme konusuna dönülecek olursa, Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerini kapsayan 19. yüzyılda tartışmalar özetle dilin adının ne olduğu, imlâ kurallarının hangi gramer esaslarına göre düzenleneceği, dilin yabancı kökenli kelimelerden arındırılıp arındırılmayacağı, eğer arındırılacaksa bunun nasıl tatbik edileceği gibi hususlardan ibarettir. Tüm bu fikrî mülahazalar neticesinde dilde sadeleşme konusuna yönelik *natüralistler*, *mutediller* ve *radikaller* olarak adlandırılabilir üç temel yaklaşım ortaya çıkmıştır:

- a) *Natüralistler*: Dilin gelişiminin dış müdahalelerden azade bir şekilde doğal seyirinde ilerlemesi gerektiğini savunanlar,
- b) *Mutediller*: Gündelik dildeki yabancı kelimelerin -halkın kullanmasından dolayı- Türkçeleşmiş addedilebileceğinden hareketle sadeleşmeyi dilin yapısını bozmayacak yöntemlerle uygulamayı savunanlar,
- c) *Radikaller*: Dildeki bütün yabancı menşeli unsurların tasfiye edilmesini ve bunların yerlerine öz Türkçe karşılıklarının getirilmesini savunanlar.

Dilde sadeleşmenin yöntemine yönelik bu üç temel yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne düşünsel bir tereke olarak kalmıştır. Cumhuriyet'in uluslaşma politikalarının dil sahasındaki uygulayıcı kurumu *Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin* de bizzat devlet aygıtı tarafından desteklenmesiyle birlikte radikallerin temsil ettiği tasfiyeci görüş, bir müddet hegemonik kamp olarak kalmış ve dilde sadeleşme, dil milliyetçiliği noktasına gitmiştir. Esasen Cumhuriyet'in ilk yıllarında dil bahsi üzerinde yapılan polemiklerin temasını daha çok alfabedeki ve yazımdaki problemleri oluşturmuş, dilde sadeleşme konusu Harf Devrimi'nin uygulamaya konulmasından sonra rejimin gündemine girebilmiştir.⁸¹ Arap alfabesine kıyasla ünlü harflerin Türkçede önemli bir yer tutması, Arap harflerinin⁸² cehaletin kaynağı olduğu düşüncesi, Hüseyin Cahit (Yalçın), Kılıçzade Hakkı (Kılıçoğlu), Refet Avni (Aras), Abdullah Cevdet, Yunus Nadi (Abalioğlu) ve Falih Rıfkı (Atay) gibi isimlerin Latin alfabesini destekleyen yazılar yazması Harf Devrimi'nin yapılmasını meşru kılmaya çalışan başlıca argümanlardandı (Özerdim, 1998: 11-12 ve 18-19). Harf Devrimi'ne taraftar olan isimlerin yanında buna karşı olan isimler de vardı. Halid Ziya, Veled Çelebi (İzbudak), Ali Canip, Necib Asım gibi isimler Akşam gazetesinin 28 Mart 1926'da Latin harflerinin kabulüne ilişkin açtığı tartışmaya menfî kanaat bildiren

⁸¹Alfabe de bir değişiklik yapmaya yönelik girişimlerden biri de Enver Paşa'ya aittir. Harbiye Nazırı olduğu sıralarda Enver Paşa, ordunun kullanımına sunmak üzere *Huruf-u Munfasıla, Hatt-ı Cedid, Enver Paşa Yazısı* ya da *Ordu Elifbası* denilen ve Arap harflerinin ayrı ayrı yazılması yöntemine göre hazırlanan bir alfabenin uygulanması emrini vermiştir. Ancak bu alfabe bir müddet kullanıldıysa da, rutini bozduğu ve bu sebeple işleri geciktirdiği gerekçesiyle yürürlükten kaldırılmıştır (Levend, 1960: 360, Özerdim, 1998: 10, Lewis, 2007: 38).

⁸²Lewis'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun kullandığı alfabenin *Arap alfabesi* yerine *Arabi-Farisi* olarak tanımlanması daha doğrudur. Zira kullanılan alfabede Arap alfabesinde olmayan üç sesi temsil etmesi için Farsçadan alınan p, c ve j'yi de içermektedir (Lewis, 1999: 27).

isimlendendi (Levend, 1960: 396). Latin alfabesine geçme konusunda dönemin entelijansiyası arasındaki fikir ayrılıklarına rağmen Atatürk'ün Harf Devrimi'ni Cumhuriyetin ilanının öncesinde zihninde kararlaştırdığı iddia edilmektedir. Mazhar Müfit Kansu'nun *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* (2009: 131) başlıklı eserine göre, Atatürk 7 Temmuz 1919'u 8 Temmuz'a bağlayan gece ileride yapılacak işleri Kansu'ya not ettirir. Latin alfabesine geçiş de bu işlerden biridir. Halide Edip Adıvar'ın *Türkün Ateşle İmtihanı* başlıklı anılarında da, Atatürk, 1922 yılında Latin harflerinin kabulünün imkân dairesinde olduğunu söyler (Adıvar, 1998: 68).

20 Mayıs 1928 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edilen 1288 sayılı *uluslararası rakamların*⁸³ kabulüne ilişkin görüşmeler esnasında Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi, (Tümerkan) uluslararası harflerin kabulünde ne sakınca olduğunu sormuş; Maarif Vekili Mustafa Necati (Uğural) de kendisine cevaben hurufat meselesinde yapılacak reform için bir komisyonun kurulacağını, kendisinin müsterih olması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁴ Mustafa Necati'nin bahsettiği komisyonun ismi Dil Encümeni'dir. Üyeleri arasında Mustafa Necati, Mehmet Emin (Erişirgil), İhsan Sungu, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref (Ünaydın), Ragıp Hulusi (Özdem), Ahmet Cevat (Emre) ve İbrahim Grandi gibi isimlerin bulunduğu encümenin temel görevleri arasında Latin harflerinin Türkçeye uygunluğu konusunda raporlar hazırlamak ve bu geçiş sürecini yönetmektir. (Levend, 1960: 401, Atay, 2013: 507-508 ve Lewis, 2007: 10). Kabaca Dil Encümeni'nin, Harf Devrimi'nin teorik zemininin hazırlanmasından birincil derecede sorumlu kurum olduğu düşünülmüştür. Encümenin Latin alfabesine geçiş için Atatürk'e sunduğu rapor, Harf Devrimi'nin tam anlamıyla hayata geçirilmesinin asgari beş, azami ise on beş yıllık bir zaman diliminde gerçekleşeceğini öngörmektedir. Ancak, Atatürk

⁸³Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkındaki Kanun: 28.05.1928 tarih 900 sayılı Resmi Gazete

⁸⁴Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi (20.05.1928), 4. Cilt, 78. Birleşim, 204. Sayfa. Ayrıca bkz: Levend, 1960: 400.

için söz konusu süreler dahi çok uzundur; ve nitekim bu meselenin en geç üç ay içinde gerçekleştirilmesine karar verilir (Atay, 2013: 509).⁸⁵

Atatürk'ün 9 Ağustos 1928 akşamı Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından Sarayburnu Parkı'nda düzenlenen bir eğlencede yeni alfabeyi ilk kez halka tanıtır. Burada yaptığı konuşmadaki "*Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir*" ifadesi 'modern' dünyayla her mecrada bütünleşmeye verdiği önemi alenen göstermektedir. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 274). Bu konuşmadan yaklaşık üç ay sonra 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'de kabul edilen ve 3 Kasım 1928 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla yürürlüğe giren 1353 sayılı yasayla Latin harflerine dayalı yeni Türk alfabesi uygulamaya konulmuştur.

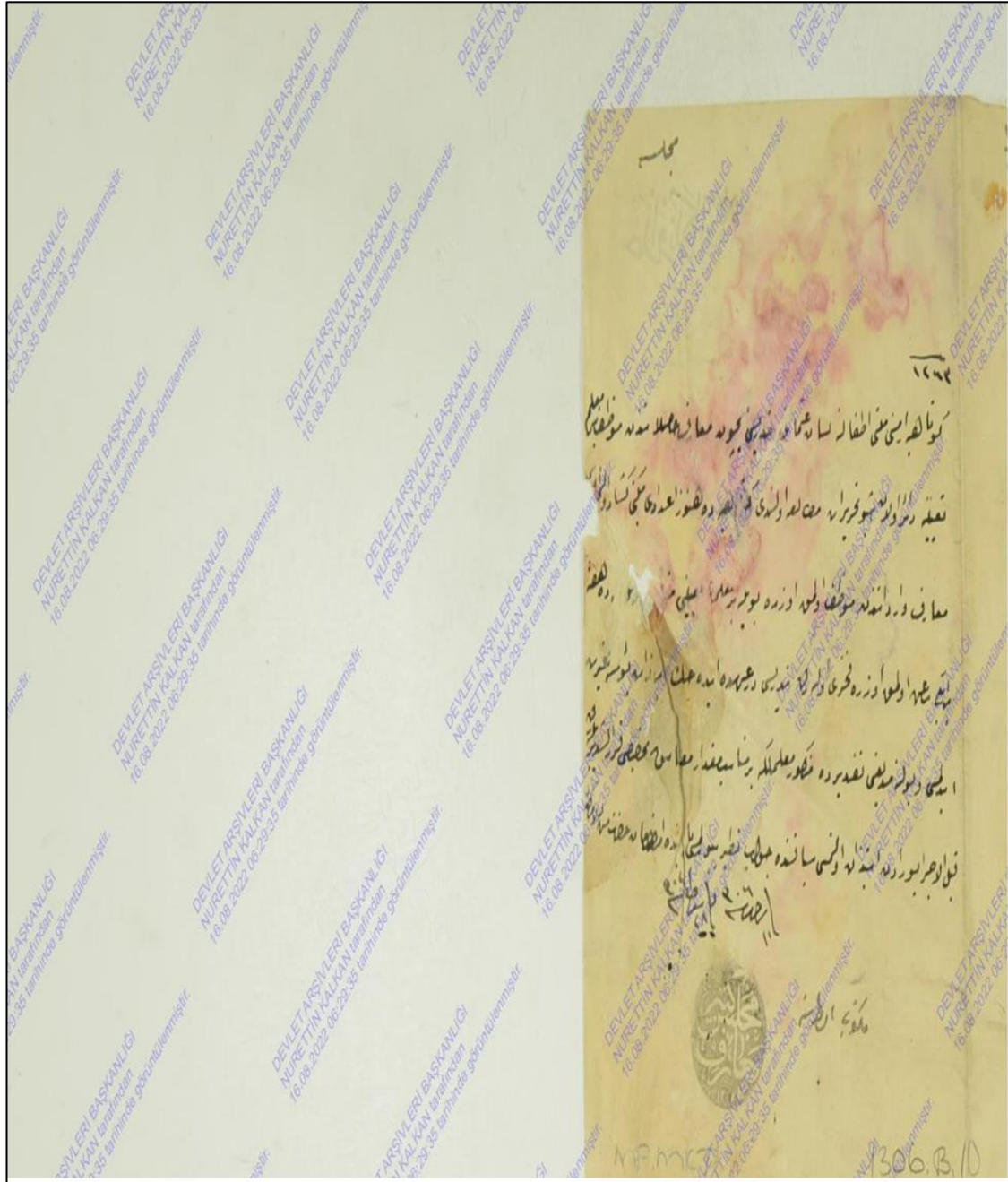
3.4. RESMÎ EVRAKLARDA TÜRKÇE HASSASİYETİ

Dilde sadeleşme süreciyle alakalı literatürde yapılan çalışmaların birçoğunda bu konu, muhtelif dönemlerin fikir adamlarına, basınına ve siyasî elitlerine referansla incelenmiştir. Tıpkı şimdiye kadar bu çalışmada da olduğu gibi. Ancak meselenin asıl aktörü ve muhatabı bizzat devlet aygıtıdır. İşte bu yüzden ağıdalı ve tebaasının idrak kabiliyetini aşan resmî diline çekidüzen vermek isteyen de devlettir. Devletin bunu yapmaktaki esas maksadı da hudutları içerisinde farklı unsurlarla bir dil birliği tesis etmek istemesidir. Zira devlet, Tanzimat'la birlikte tebaasına karşı bazı sorumluluklar almış; bunları da uygulamaya koyacağını çıkardığı muhtelif yasalarla teyit etmiştir. Ayrıca birey ve devlet arasındaki ilişkinin değişmesi, resmî dilin bilinmesini bir zaruret hâline getirmiştir. Devir, Osmanlı açısından yenilik devridir; fakat söz konusu yenilikleri anlayıp bunlara intibak edecek bir cemaat henüz mevcut değildir. Dolayısıyla devletin, Kanûn-ı Esâsi'nin 18. maddesinde Türkçeyi resmî dil olarak ilan etmesi ve bütün memurlar için zorunlu kılmasının anlamlı olabilmesi için, tebaanın da Türkçe ile asgarî düzeyde ilgili olması gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde T.C. Cumhurbaşkanlığı

⁸⁵Falih Rıfki Atay'ın Çankaya başlıklı eserine göre (2013: 509), Atatürk'ün, Harf Devrimi'nin bir önce uygulanmasına yönelik ısrarındaki sebebin, bu girişiminin Enver Paşa'nın alfabe denemesindeki gibi akim kalabileceği kaygısıdır.

Devlet Arşivleri Başkanlığından alınan ve 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkçe hassasiyetini gösteren bazı belgelere yer verilmiştir.

Şekil 1. 1 No.lu Belge

Orijinal Metin

Kütahya Ermeni milleti etfâlına lisân-ı Osmânî tedrisi için ma'ârif hasılatından muvazzaf bir mu'allim ta'yinine dâ'ir olan iş bu tahrîrât mütâla'a olundu

Kütahya'da henüz i'dâdî mektebi küşâd olunmamış [Silik] ma'ârif vâridâdından muvazzaf olmak üzere böyle bir ta'yîni [silik] de haftada bir iki sâ'at olmak üzere fahri olarak tedrisi deruhde edecek bir zât bu'se-i gayret edilmesi ve bulunamadığı takdîrde mezkûr mu'allimliğe bir münâsib mikdâr ma'âş tahsîsi kararlaştırılarak kable'l icrâ buradan istizân olunması sibâkında cevâb tastîr buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i menlehü'l emirindir.

Fî 11 Receb [1] 306 [13 Mart 1889] ve fî 28 Şubat [1] 304

Mektûb odasına

MF.MKT	1306	B	10
--------	------	---	----

Değerlendirme

Kütahya'da Ermeni çocuklarına Türkçe dersi verilmek için ücretinin milli eğitim kasasından ödenmek üzere bir öğretmenin görevlendirilmesine dair fikirler ileri sürülmüştür. Kütahya'da henüz lise dengi bir okul açılmamış olup, milli eğitim müdürlüğü gelirinden Türkçe dersi verilmesi için bir kişinin gönüllü olarak haftada bir iki saat vazifelendirilmesi ve eğer gönüllü biri yoksa uygun bir maaş karşılığında bir öğretmenin vazifelendirilmesi

Belgenin hangi kurumdan ve kimden çıktığı belli olmasa da milli eğitimden bir üst makama gönderilen bir belge olduğu anlaşılmaktadır.

Hicri: Fî 11 Receb [1] 306 Miladi: 13 Mart 1889⁸⁶

⁸⁶Burada bulunan hicri takvimin miladi takvime çevirisi Türk Tarih Kurumunda bulunan tarihi çevirme programı kullanılarak yapılmıştır.

طرابلس غرب وایسی عطفونو ما شافقونو طرطنه بالورد وکلیتاً جزیره اعطا جوبله تجرینه مانده نفس طرابلس بغایری البتر جوبله استعجاب ایر طرفه اشرف حضرت
 مایطی: دمه بر مکتب انسا اولونجه درونیزه برده جه اطفال مسکینه ترک و سانه لردوی دیکار اولونجه فونده منوع تعلیم اولونجه وایردوم مسکنی اهلان مرقوم ساهره بیکاری حاک
 سالفه اولونجه بیکاری سوزی وقرعوله جوبله ایتمک کده سهه ضایرید اهلایه تسویح مکتبه اولونجه منته بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب اولونجه صبری اولونجه عیله
 مذکور مکتبک انسا منوع فرام عام حساب تاجردی بی بیغ ودران جوبله حاکمه اولونجه منته بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب اولونجه صبری اولونجه عیله
 اقتضا ایله حاکم خواجه لایله معادیمه ایتله خصوصدی بایه و اشعار فقهیه اولونجه اهلان مرقوم ناک ساندی عرب اولونجه منته بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب
 سانه نکیه دمی انسا اولونجه منته بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب اولونجه صبری اولونجه عیله
 اولونجه منته بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب اولونجه صبری اولونجه عیله
 حاصل اولونجه منته بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب اولونجه صبری اولونجه عیله
 فونده منته بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب اولونجه صبری اولونجه عیله
 انسا وخواهر لایله اوجرد در بیک عورتیه لایله کلاما ماهه لایله سانه صافایه منفرد سانه لردوی کورینانه مایطی بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب
 اولونجه منته بقدر دهانایام مکتب انسا کدردی طالب اولونجه صبری اولونجه عیله

OSMANLI ARŞIVI		
A.} MKT		
91	52	

Şekil 2. 2 No.lu Belge

Orijinal Metin

Trablus-ı Garb vâlisî 'atufetlü paşa hazretleri tarafından bi'l-vürûd meclis-i 'âcizânemize i'tâ buyurulan tahrîrât me'âlinde nefis-i Trablus ile Bingâzi'de ellişer çocuk isti'âb eder taraf-ı eşref hazret-i mülûkânededen birer mekteb inşâ olunup derûnlarında bulunacak etfâl-i müslimîne Türkçe vesâ'ir lüzûmu derkâr olan fûnûn-ı mütenevi'a ta'lîm olunduğu ve ileride muhsenâtını ahâli-i merkûme müşâhade ettikleri hâlde sâlefû'z-zikir mekteblerin senevî vukû bulacak masârifâtının kendi hüsnü rızâlarıyla ahâlden tesvîyesi mümkün olacağından başka daha ziyâde mekteb inşâsına kendileri tâlib olacakları ol vecihle mezkûr mekteplerin inşâsına müsâ'ade-i merâhim 'âdde-i cenâb-ı tâcdârî buyurduğu ve erzânî buyurulduğu hâlde usûl-i mekâtibe vâkîf ve ta'lîm olunacak fûnûn-ı mütenevi'ayı 'ârif bir zâtın müdür-i mekâtib 'ünvânıyla iktizâ edecek hocalar ile ma'en dersa'âdetden irsâli husûsları beyân ve iş'âr kılınmış olup ahâli-i merkûmenin lisânları Arabî olduğundan bunlara Arabî okutulması lâzım gelmeyeceği misillü lisân-ı Türkçe dahi âşinâ olmadıklarından bunlara şimdilik Farisi ta'lîmi dahi iktizâ etmeyip ancak ta'rîfden müstağni olduğu üzere her bir ahâli ve teb'anın metbû'u oldukları devletin lisânını öğrendikleri hâlde emr u tenbiye dâir kendilere taraf-ı devletten gönderilecek evrâk-ı lâzıme bilâ vâsıta tefhîm eylemek misillü vesâ'ir gûne gerek metbû'u ve gerek tâbi'ice fevâ'id-i külliye hâsıl olacağına binâ'en hâzır kendi taraflarından istid'â vukû' bulmuş iken evvel-i emirde ahâli-i merkûme etfâlına lisân-i Türki ta'lîm olunup da ba'de iktizâ ettiği hâlde Arabî ve Farisî ile berâber fûnûn-ı mütenevi'a okutturulması eğerçi muhasenâtı müceb olup husûsan ileride vukû' bulacak mesârifâtının cânib-i ahâlden tesvîyesi mümkün olacağı inhâ kılınmış ise de şimdiki hâlde mezkûr mekteplerin inşâsına ve hocalarının üçer dörder bin guruşdan lâzım gelen mahiyeleriyle sâ'ir masârifât-ı müteferrikasına lüzûmu görünen mebâliğin tesviyesine mahallince bir gûne karşılık olup olmadığıнын ol emirde vâlî-i müşarûnileyh hazretleri tarafından isti'lâmıyla ba'de icrâ-yı îcâbına bakılması tezkir olunmuş ve tahrîrât-ı mezkûre lefen takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l emirindir fî 8 Mayıs [12]63 [20 Mayıs 1847]

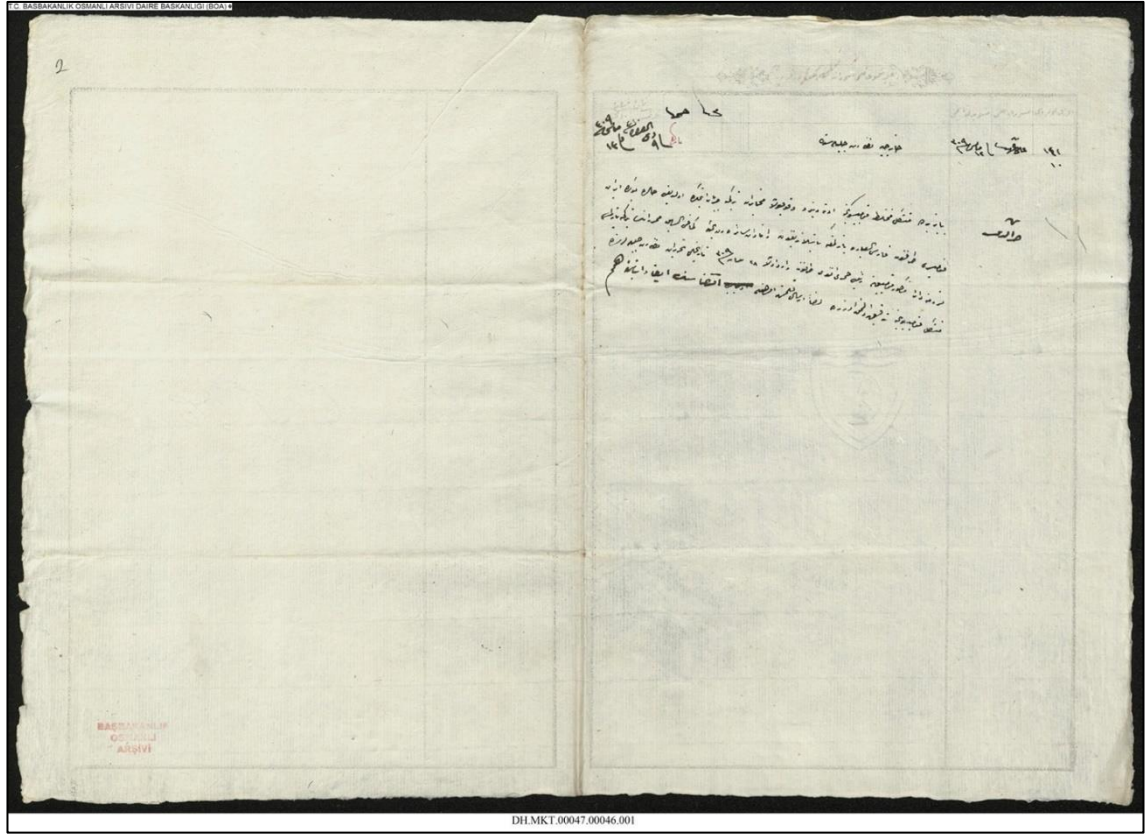
Değerlendirme

Trablusgarp ile Bingazi ahalisinin çocuklarına Türkçe öğretilmesine ve bu amaçla yapılacak mektep ile hoca tayinine dair Maarif-i Umumiye Meclisi'nin mazbatasıdır. Trablus-ı Garp valisi tarafından Bâb-ı Âlî'ye gönderilmiş olan bir belgedir. Trablus-ı Garp valisi Trablus ile Bingazi'de ellışer çocuğun eğitim görebilecekleri iki adet okul yapıp ve bu okullarda Türkçe dersiyile birlikte bazı fen derslerinin verilmesi talebinden bulunmuş olup bu okullarda ders verecek okul müdürü ve hocaların merkezden gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra bu okullarının bölge için güzellikleri halk tarafından anlaşılması üzerine ileride bu okulların senelik giderleri de yine buradaki halk tarafından karşılanacağı bildirilmiştir. Bölgenin dili zaten Arapça olması hasebiyle ve Farsçanın da burada gerekli olmamasından dolayı bağlı oldukları devletin dilini öğrenmeleri durumunda, yapılacak olan resmî haberleşmelerin de bu şekilde Türkçe yapılabileceği beyan edilmiştir. Bu okullarda ilk başlarda sadece Türkçe öğretilmesi ve ileride ihtiyaç duyulması durumunda Arapça ve Farsça da öğretilbileceği bildirilmektedir. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen okulların yapılması ve burada görevlendirilecek olan hocaların aylıklarının bölge halkından toplanılmasında herhangi bir problemin olup olmaması hakkında Bâb-ı Âlî izni talep edilmektedir.

Trablus-ı Garp Paşası tarafından Bâb-ı Âlî'ye gönderilmiş olan bir belgedir.

Hicri: fî 8 Mayıs [12]63 Miladi: 20 Mayıs 1847

A.JMKT	00091	00052	001
--------	-------	-------	-----

Şekil 3. 3 No.lu Belge

Orijinal Metin

141/10

12 Mayıs [1]309 hâriciye nezâret-i celîlesine

fi 9 zi'lka'de [1] 310 ve fi 13 Mayıs 309 [25 Mayıs 1893]

Bayezid'de müteşekkil muhtelit komisyonca öteden beri vukû' bulan muhâberât Türkçe ceryân etmekte olduğu hâlde bura İran komiseri tarafından Fârisü'l ibâre yazılmağa başlandığından ifâdât-ı sâ'ireden bahisle kemâ fî's-sâbık muharrerâtın Türkçe yazılması faraza? Dâir mezkûr komisyon re'isi Hamdi Efendi tarafından vârid olan 28 Nisan 309 (10 Mayıs 1893) târîhli tahrîrât-ı nezâret-i celîlelerinde müteşekkil komisyonca tedkîk olunmak üzere lefen irsâl kılınmış olmağla a'zâsının ibkâ ve esbâkına? himem

Değerlendirme

Beyazıt'ta çeşitli milletlerden meydana gelen bir komisyon yazışmaları eskiden beri hep Türkçe olarak yapıldığı halde İran komiseri tarafından Farsça cümleler yazılmaya başlandığı ve Komisyon başkanı Hamdi Efendi eskiden olduğu gibi tekrar Türkçe yazılması talebinde bulunmuştur.

Belge Komisyon Başkanı Hamdi Efendi tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.

Hicri: fi 9 zi'lka'de [1] 310 Miladi: 25 Mayıs 1893

DH.MKT

00047

00046

001

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

وزن برزق	مسردی اس	مسردی قاضی	صحت	تعیین تاریخ	عمد برزق									
۷۸	لعج	ایلی	صحة علی حضرت صدیق	۱۰ شوال ۱۰۲۵										
۷۸														
<p>عری لطفاً بود نام صفا مقصد و در بعضی مکاتیب نامک بعضی نامبل بود و در روزی در طبرستان صومالیه رفقاً بعضی حکمتی است استغاثه را در صاحب قضاة ای ابراهیم رحم به طرفت اعضا و نثاره عرض حال که در طبرستان مستعدی بود و در المقایمه نامبلت ایلیان و در بعضی غرضه ایچونه و در سید معاند تقاضای تماماً اجرتی و در بعضی ترابری ایچونه آری در معاند اجازت حاجت و در بعضی ترابری ایلیان و در بعضی مقاصد ایچونه سینه نماز ایلیان معاندت امور ایلیان مقایمه نامبل ترابری ایچونه ترابری ایچونه و در بعضی ترابری ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه قلمه و در ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه ایچونه طبعانه از سه سینه و برزق</p>														
<table border="1" style="margin: auto;"> <tr> <td colspan="3" style="text-align: center;">OSMANLI ARSIVI</td> </tr> <tr> <td colspan="3" style="text-align: center;">DH. MKT</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">1658</td> <td style="text-align: center;">52</td> <td></td> </tr> </table>						OSMANLI ARSIVI			DH. MKT			1658	52	
OSMANLI ARSIVI														
DH. MKT														
1658	52													

DH.MKT.01658.00052.001

Şekil 4. 4 No.lu Belge

Orijinal Metin

Evrâk numarası	Müsveddi ismi	Tesvîdi târihi	Huzûr-ı hazret-i sadâretpenâhiye	'âlf-i Hasan	[..]	Tebyiz târihi	'umûm numarası
278/28	[..]	31 Ağustos 305				Raif Beye Tebyiz	Fî 21 307 5 Eylül 305

Arapça elhakâyık nâmıyla çıkarmakta olduğu gazetenin hakâyık nâmıyla yevmi olarak Türkçe dahi tab' ve neşri için ruhsat i'tâsı istid'âsına dâir sâhib-i imtiyâz İbrahim Bey tarafından i'tâ olunan arzuhâl müsted'î-i mumaileyhin el-hakâyık nâmıyla neşr eylemekte olduğu gazete için vaktiyle mu'âmele-i nizâmiye tamamen icrâ kılınmış olduğundan Türkçesi için ayrıca mu'âmele icrâsına hâcet olmadığından neşr eylemekte olduğu el-hakâyık gazetesinde imtihân eylediği mesleğe nazaran mumaileyhin hakâyık nâmıyla Türkçe yevmi bir gazete neşr ve ihrâcında bir mahzûr görülemediğinden bahisle icrâ-yı îcâbı hakkında matbû'ât idâresinden verilen tezkire ile beraber arz u takdîm kılınmış sûret-i hâle nazaran emr u fermân

DH.MKT	01658	00052	001
--------	-------	-------	-----

Değerlendirme

Elhakayık adlı gazetenin sahibi olan İbrahim Bey yine bu gazetenin Türkçe basılması için izin talebinde bulunmuştur. Fakat Elhakayık adlı gazetenin basılması için ilk başlarda alınmış olan iznin bunun için de geçerli olduğu ve günlük basılacak olan Türkçe gazetenin basılıp dışarıya satılmasında herhangi bir sakıncanın olmadığı kendisine bildirilmiştir.

Hicri: Fî 21 [1] 307 Rûmi: 5 Eylül 305 Miladi: 17 Eylül 1889

Elhakayık Gazetesi sahibi İbrahim Efendiden Matbuat İdaresi'ne gönderilen dilekçeye cevap

Orijinal Metin

Yanya vâlisi hazretlerine cevâbnâme-i 'âlî

Konsoloshânelere gönderilecek evrâkın Türkçe yazdırılması emrinde ittihâz olunan ahvâle Rusya ve Fransa konsoloslarının henüz muhâlefette bulduklarına dâ'ir ahz olunan tahrîrât-ı behîye-i âsifâneleri mütâla'a güzâr-ı 'âcizi oldu. Nezd-i sâmi-i müşîrâ evvelce dahi himâyet-i Behiye-i iş'âr ve beyân olduğu vecihle hükümetin lisânı Türkçe olduğundan matbu'at ve muhâberâtın Türkçe icrâsı 'umûr-ı tabi'iyeden bulunduğu ve bunda vâsıta-i sefaretiyle celb-i muvâffıkına hâcet bir gûne olmadığına mebnî vukû' bulacak muhâberâtın yine Türkçe olarak konsoloslara gönderilmesi lâzım geleceği beyânıyla terkîm havalenin [...] ol bâbda emr u irâde hazret-i men lehü'l emirindir

---

 HR.MKT

00327

00070

001

Değerlendirme

Yanya valisinin göndermiş olduğu dilekçeye verilen cevap

Konsolosluklara gönderilecek olan resmî yazışmaların Türkçe yazdırılması emrine Rusya ve Fransa konsolosluklarının muhalefet ettikleri bildirilmiştir. Daha önce taraflara bildirildiği üzere devletin dilinin Türkçe olmasından dolayı yazışmaların da Türkçe olmasının doğal olduğu bildirilerek ve bundan sonra da konsolosluklarla yapılacak olan yazışmaların Türkçe olarak devam ettirilmesi bildirilmiştir.

Hicri 08.08.1276 Miladi: 1 Mart 1860

 HR.MKT

00327

00070

001

استاندارد معارفی در تربیتی جانب عالی

۱۳۳۸ هجری قمری تاریخ و ۱۳۷۵۰۰ شمسی تحریرات علیه لکینه هوایه
 لسان رسینک باکتر زده تورک معارفی طرقتنه تدبیری عقده قلیغ ایلیله تحریرات علیه لکینه
 هوایک تأخیری حمله ای بر سیه سته اولمیب جسدیلک ساقه سیده اولدیغی و بعدنا اداره دینه
 واقع اولمیب تعالیمات رتبیانه حرفاً مطارعات ایلیله بیک معروضه اتم . ۱۳۳۸ هجری قمری

لوزیده عتوه مطغی پاشاده ذکور مکتبی مدیری

دیلمتی دیمتادی

(دیلمتی دیمتادی)

۱۳۵۵

دورکتیم

تصا اده
دورکتیم

۱
۲
۱
۹۹

180	09			۱	۲	۱
-----	----	--	--	---	---	---

Şekil 6.6 No.lu Belge

Orijinal Metin

İstanbul Ma'ârif müdüriyeti cânib-i 'âlisine

Fî 13 Mayıs 339 târîh ve 16755 numaralı tahrîrât-ı 'aliyyelerine cevâbdır

Lisân-ı resminin mekteblerimizde Türk mu'allimleri tarafından tedrîsi hakkında tebliğ edilen tahrîrât-ı 'aliyyelerine cevâbın te'hîri husûsu hiçbir sebebe müstenid olmayıp kıbtilik sâikasıyla olduğu ve ba'de mâ idâreden vâki' olacak ta'lîmât ve tebliğâta sarfen mütâva'ât edileceği ma'rûzdur efendim

Fî 21 Mayıs 1339

Loncada 'atîk Mustafa Paşa'da zekûr mektebi müdürü Dimitri Dimitriyâdi

Takdîm fî 6 minhu

14553

180	09	4	21	1
-----	----	---	----	---

Değerlendirme

İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğüne gönderilmiş olan dilekçede okullardaki Türkçe derslerinin Türk hocalar tarafından verilmesi gerektiğine dair gönderilmiş olan yazıya cevabının geç kalmış olmasının hiçbir sebepten dolayı olmadığı bu tarz söylemlerin tamamen Kıptilerin (Çingene) yaygarası olduğu ve daha sonra gönderilen talimat ve tebligata cevap verilecektir.

Atik Mustafa Paşa Erkek Okulu Müdürü Dimitri Dimitriyadi'den İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğüne

180	09	4	21	1
-----	----	---	----	---

اورنگین نوری	سودی آسمی	استوری نایب	آیدین ولد بیچین	صالحه	رحمت	تیمور علی	عظیم نعمت
۱۵۰۰	۱۸	۱۹		سما		۲۰	۲۱
<p>انصافه ترکی اوله و نه اولوقده اولوه خدمت غلته سنک مطبوعه اولدوقده و سرباره نری صافم بوشی جوتله قعطله بیور اوله جقدنه بجد استغنی حاوی مذکور غلته صاحب ایازی ایله هکت خیر کوشنه تقدیم قلوب نظر عالی بیورونه تفراقت و او بیاره شفا و اولوه ا- اده سینه اوز سینه امانی و لیدی تیره قلوب قدره بر مطبوعه سانه س بیامه سله سایغ روت و مکنله سلفه صورتی تریایج بونوره س سلاک ضا جوبیده دوام ایولور مجبور غلته نری انقلطیو ویش ایلک اوزده و فلاحی مکنده بونور ایسه بونور بقدره و بیلک اوزده مذکور سانه س عیبه عایه سلفه اذکر غلته س صاحب ایمانینه تدبیر صفا کتبه بلس محضی و کلده تنظیم اوضانه بقطه لری کوشه ذکر اوضانه س سمانه س موقه تدبیر و عطیه سینه تربینه سوره اولور اوزده ولایت صدوقده ایلی بوز یل رض عطیه سینه اعطای مضمونه ااره سینه جایبار شرفتمه بیور ویش و قدره بیله بجه ایضی مقصدتوخ مایه نفه زده سینه سما کیفی قلیغی بیله س عاییره اجری ایجاب شرفور ایله کاشوروش تایخ و بیک بیور مودور س تکره سایه سدرتینا هج ااره دنبا بیوش و مصلحه لادوش سجه نفه س عایری س بوز رض در دست اجر بونور اولوقده بر وجه س ایضی مقصدتوخ هم علیه ولایتینا هج لری مودور بیور بونور</p> <p>بکاشوروش لری</p>							
OSMANLI ARŞIVI							
DH. MKT							
1591		28					

DH.MKT.01591.00028.001

Şekil 7. 7 No.lu Belge

Orijinal Metin

Evrâk numarası	Müsveddi ismi	Tesvîdi târîhi	Huzûr-ı hazret-i	'âlf-i	Saffet?	mergû b	Tebyiz târîhi	'umûm numarası
1500/18	Süleyman	19 kânûn-ı sâni 304	sadâretpenâhîye		Süleyman Beye		Fî 3 cemâziyel evvel sene 304 Ve fî 23 kânûn-ı sâni 304	

İzmir'de Türkçe olarak neşr olunmakta olan Hizmet Gazetesi'nin matba'ası olmadığından ve sermayeleri hitâm bulması ta'tile mecbûr olacaklarından bahisle isti'tâfı hâvî mezkûr gazete sâhib-i imtiyâzı ile hey'et-i tahrîriyesi tarafından takdîm kılınıp manzûr-ı 'âlfî buyurularak telgrafnâme ve ol bâbda şeref-sâdır olarak irâde-i seniye üzerine esmânı vilâyetçe tesviye kılınarak bir matba'a mâkinesi mübâya'asıyla menâfi'-i devlet ve memlekete muvâffık sûrette neşriyâtda bulunup meslek-rızâ-cûybda devam eyledikleri müddetçe gazetelerini anınla tab' ve temsîl etmek ve hilâfı harekette bulunurlar ise bi'l-istirdâd başkasına verilmek üzere mezkûr makinenin 'âriyeten sâlefü'z-zikir gazetesinin sâhib-i imtiyazına tevdî'i hakkında meclis-i mahsûs-ı vükelâdan tanzîm olunan mazbata lede'l-arz zikir olunan makinenin muvakkaten tevdî'i ve 'atiye-i seniye tertibinden tesviye olunmak üzere vilâyet sandığından iki yüz lira dahi 'atiye-i seniye itâsı husûsuna irâde-i seniye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müte'allik buyurulduğu vakte yine celîlece de ifâsı muktezâsı zımında mâliye nezâret-i celîlesine iş'âr-ı keyfiyet kılındığı beyân-ı 'âlfisiyle icrâ-yı îcâbı şeref-tevârüd eden 16 kânûn-ı sâni sene 304 târîh ve bin beş yüz numaralı tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhîde irâde ve izbâr buyurulmuş ve mu'âme-i lâzimesi muhâsebe nezâre-i 'âcizi muhasebesince der-dest-i icrâ bulunmuş olmakla berveci muharrer ifâsı muktezasına himmem-i 'aliye-i velâyet-penâhîleri masrûf buyurulmak bâbında baş muhâsebeye verildi

DH.MKT

01591

00028

001

Değerlendirme

İzmir'de Türkçe olarak basılan Hizmet Gazetesi'nin kendisine ait bir matbaası olmadığından ve hizmetlerine devam edecekleri sermayeleri olmamasından

dolayı kapatmaya mecbur kalacakları bildirilmiş bunun üzerine bu şekilde Türkçe hizmet veren bir gazetenin kapatılması uygun görülmemiş bunun için de hizmetlerinin aynı şekilde ve devlet lehinde yazılarına devam etmeleri için devlet tarafından kendilerine bir matbaa makinası verilmesi ve yıllık olarak da vilayet sandığından 200 lira bağış yapılması bildirilmiştir. Bununla birlikte yukarıda yazıldığı gibi gazetenin devlet lehinde yazılarına devam etmesi ve devlet aleyhinde yazması durumunda bu matbaanın onlardan alınıp başkasına verilmesi bildirilmiştir.

DH. MKT

01591

00028

001

طه ایلی عربی الہی محمد بن عبدالمطلب صلی اللہ علیہ وسلم
تقدیم خلفانہ عربیہ العبارہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم

مطالعہ عالی جلاہ ازی و طہ نقہدی جویشہ ایضاً طہ ایلی عربیہ العبارہ سائبر ایلی عربیہ العبارہ
دخی سادری عربیہ اولیٰ لغتہ و بویج برکوز مشوہ بوغرتیجی بوغرتیجی سائبر ایلی عربیہ العبارہ و اولیٰ لغتہ
عربتہ حفتہ حافیجہ مشرب جوری حفتہ بوغرتیجی بوغرتیجی سائبر ایلی عربیہ العبارہ و اولیٰ لغتہ
اولیٰ ایلی عربیہ العبارہ اولیٰ لغتہ حفتہ اولیٰ لغتہ حفتہ اولیٰ لغتہ حفتہ اولیٰ لغتہ حفتہ
مکانیزہ سربلیک ایلی عربیہ العبارہ حفتہ اولیٰ لغتہ حفتہ اولیٰ لغتہ حفتہ اولیٰ لغتہ حفتہ
معاصرہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ
ری الذکرہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ
حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ حفتہ حافیجہ

OSMANLI ARŞIVI		
MVL		
246	53	1

Şekil 8. 8 No.lu Belge

Orijinal Metin

Trablus-ı Garb eyâleti meclisinde terkîm ve hâk-pâ-yı 'ulyâ-yı vekâlet-penâhîlerine takdîm kılınan Arabîyü'l 'ibâre mazbatanın tercümesidir.

Muhât-ı 'ilm-i 'âlf-i cihân-ârâ-yı vekâlet-penâhîleri buyurulmuş olacağı vecihle Trablus-ı Garb eyâletinde sâkin bi'lcümle ahâlînin lisânları Arabî olduğu misillü elli senesine gelince değin vâlî bulunan zevâtın dahi lisânları Arabî olduğuna ve bu bâbda bir gûne müşevvik bulunmadığına mebnî bu cihetle Türkçe lisanıyla ülfet olunmamış ve elli târîhinde taraf-ı saltanat-ı seniyyeden vâlî nasb ve lüzûmu mikdâr-ı 'asâkir-i nizâmiye-i hazret-i mülûkâne tesrîb buyurulmuş cihetle bundan böyle lisân-ı Türkiyi tahsîl etmek ve okuyup yazmayı öğrenmek niyet-i hayriyesiyle vücûd-ı evlâdlarından olarak on iki yaşından on sekiz yaşına kadar olanlarının müsta'idcelerinden lüzûmu mikdâr etfâl tertîb ve biri Trablus derûnunda ve diğeri Münşiyeye'de olmak üzere mevcûd bulunan mekâtibden şimdilik iki mekteb küşâd olunarak bu tarafda ehliyetli olarak tedârik olunacak Türk hocalarından iki hocaya taraf-ı saltanat-ı seniyyeden şehriye üçer yüz guruş ma'âş tahsîs buyurularak bu dahi zât-ı şevket-semân hazret-i hilâfet-penâhînin ihyâsına muvaffak buyurulmakta oldukları bunca meberrât-ı şâhâneye 'ilâve buyurulması münâsib olacağı meclisçe lede'l-müzâkere tensîb kılınmış ve icrâ-yı îcâbı Mücerred emr u fermân hazret-i vekâlet-penâhîlerine menût ve vâbeste bir keyfiyet-i nâfi'adan bulunmuş olduğunun ifâdesi ma'ruzunda iş bu mazbata-i bendegânemiz terkîm ve hâk-pâ-yı 'uyûn-ârâ-yı vekâlet-penâhîlerine takdîm kılınmıştır. Ol bâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i menlehü'l emirindir.

MVL

00246

00053

001

Değerlendirme

Trablusgarp Eyaleti'nde bulunan halkın tümü Arapça konuştukları gibi o tarafa gönderilmiş olan valiler dahi Arapça konuşanlar arasından seçilerek gönderilmiştir. Bu usul ancak 1250 yıllarından sonra devlet tarafından ihtiyacı kadar vali ve asker gönderilmiş olmasından, ondan sonra Türkçe öğrenmek ve

Türkçe okuma yazmayı öğrenmek amacıyla onların çocuklarından olarak on ile on iki yaşları arasından ihtiyaç kadar toplanarak biri Trablus içinde diğeri de Münşiye'de olmak üzere var olan okullara ek olarak şimdilik iki okul daha yapılarak yine o tarafta bulunan Türk hocalardan iki tane hocaya aylık kişi başı üç yüzer kuruş maaş devlet tarafından verilmek şartıyla görevlendirilmesi talebinde bulunulmuştur. Ve bu talep Meclis tarafından uygun görülmüş ve gereğinin yapılması için emir ve iradenin padişah hazretlerinin olduğu bildirilmiştir.

Trablusgarp Meclisi tarafından Bâb-ı Âlî'ye gönderilmiştir.

MVL	00246	00053	001
-----	-------	-------	-----

Hicri: Fî 24 rebiü'l ahire [1]308 Rumi: fî 18 teşrîn-i sâni 306 Miladi: 4 Aralık 1890

Orijinal Metin

Umûr-ı nâfi'a müdüriyet-i umûmiyesi
 dersa'âdet su şirketi komiserliği
 aded 12/5
 su 34/92

Nâfi'a müdüriyet-i 'umûmiyesi cânib-i 'âlfisine şerefvârid olan 6 Şubat 331 târîhli ve sekiz 'umûm numaralı tezkire-i 'aliyeleri 'arîze-i cevabisidir. dersa'âdet Terkos su şirketinin ahâlî ile olan mu'âmmelâtında isti'mâl edecekleri evrâk metinlerinin tamâmen Türkçe olması nezâret-i celîlece takarrür ettiğinden ana göre şirketten celb olunan numuneler bi't-tashîh derhâl tab' olunmak üzere yine şirket müzakereye i'âde edilmesi üzerine şirketçe îcâbına teşebbüs olunarak mukaddemâ Türkçe tab' ettirilmiş bulunanlarla ma'ân mevki-i tadbîk ve icraya vaz' edildiği anlaşılmiş ve üzerlerine konulan su numaraları veçhile otuz üç kît'a evraka belîğ olan mezkûr numunelerden ikişer nüshası lefen 'arz u takdîm kılınmıştır. iş bu evrâk meyânında üç numara ile murakkam bulunan ve Boğaz içinde altı aylık husûsi abonelere 'âid olan mukâvelenâmeler bu nev' aboneler şirketçe lağv edilmiş olduğu vecihle Türkçe tab' ettirilmemiştir. Sabk eden iş'âr üzerine Türkçe matbû' evrâk ve cetvelin tebliğât-ı vâki'ada gösterilen mühlet zarfında mevki-i isti'mâle vaz' edildiği şirket müdüriyetinin 11 Şubat 331 târîhli ve 7873 numaralı tezkire-i cevâbisinde dahi te'yîden beyân edilmiş ve ma'a haze mu'âmelât ve muhâberât-ı hâriciye metinlerinde bir kelime bile ecnebi lisânı bulunmamasına dikkat edilmesi husûsu ayrıca şirkete tefhîm kılınmış olmakla ol bâbda emr u irâde efendim hazretlerindedir.

Fî 14 Şubat 331

[Terkos Su Şirketi: arşiv belge numarası olmadığı için yazılmamıştır]

Değerlendirme

Terkos su şirketinin halk ile olan sözleşmelerinde kullanacakları belgelerin bütünüyle Türkçe olmasına bakanlık tarafından söylenmiş olduğundan buna göre şirketten istenen örneklerin tashih edilerek hemen basılması için yine şirketle görüşülmesi ve geri verilmesi ile yine Türkçe olarak basılması için gerekli makamlara bildirilip haber verilmiştir. Üzerlerine konulan tesisat numaralarından dolayı otuz üç adet evrakla açıklanmış olan yukarıda bahsi geçen örneklerden ikişer adet nüshası içine konularak verilmiştir. Bu evraklardan 3 numara ile numaralandırılmış olanların hususi abonelere ait olduğu ve bu tür abonelerin geçersiz olduğu için şirket tarafından Türkçe olarak basılmadığı bildirilmiştir. Yazılmış olan yazı üzerine kendilerine gönderilmiş olan tebligat çerçevesinden evrak ve cetvellerin kendilerine bildirilen zaman içerisinde Türkçe yazılması talep edilmiştir. Ve dışışleri yazışmalarında bir kelime bile yabancı bir dil kullanılmamasına dikkat ve özen gösterilmesi istenilmiştir.

Bayındırlık Bakanlığından, İstanbul Su İşleri Komiserliğine gönderilmiş olan bir belgedir

Rumi: 6 Şubat [1]331 Miladi: 19 Şubat 1916

اورڈینروری صودی ہسی	تسویہ تاریخ	صداقت	تصنیف تاریخ	صومہ نمبر
۱۱۴۵	۸ مہینہ ۱۳۰۶	حصد	۱۳۰۶	
<p>سرحدات عیدہ</p> <p>۵</p> <p>در حدات ہوسرحدات دواؤں حکمت اینہ ترکیج دیا خود ڈاندرج می مجاہدہ ایسی لازم مہلکہ دارا دفعہ جوئے سوال اورینہ باب عالی ہفوفہ صادرک طرفہ دیوبندہ مطلقہ نامہ م ہوسرکتی مکزی ادارہ می در حدات ہونانہ دقونہ دفعات دولت عیدہ تابع اولیٰ برخانہ سرکتی کودولت عیدہ سادہ رسمی ترکیج اولیٰ جزیہ مجاہدانہ ترکیج اولیٰ اقصایہ کج فقط مرکز ادارہ مکملت شہانہ دہ اولوب اورویا لیدر طرفہ ادارہ اولیٰ اولیٰ دہ مہلکہ عخانہ سرکتی ہونانہ مالک و تعمیربول قومیہ لیبہ مؤسسہ جزیہ نان مافہ دفعہ بزیہ ڈاندرج مجاہدہ اعلیٰ اولیٰ جوز جزیہ ہوسرحدات دہ اولوب مجاہدہ ایجنہ مصلح المصلحت مؤفہ مصلیٰ اولیٰ درجی درصانہ اولیٰ ہونانہ نامی کیفیت سوری دولت دی اولیٰ اولیٰ اعلیٰ تنظیمات ذرہ سندہ اعہ دیا جوئے دارا صورت اسرا جوئے مصلحہ م قومیہ دفعات دولت عیدہ مصلحہ تشکیل اولیٰ سرکتی عخانہ اولیٰ ہونانہ قومیہ دولت تابع اولیٰ اولیٰ اولیٰ دولت عیدہ سادہ رسمی لیبہ ترکیج اولوب مصلحہ موضوع جزیہ اولیٰ سرکتی م امتیاز مفاہم نامہ مصلحہ دہ م دفعہ نامہ ڈاندرج سرکتی ادارہ مصلحت دواؤں حکمت اینہ ڈاندرج مجاہدہ ایچ حکمت دارا قید دسترط ہونانہ مکرر سرکتی دواؤں رسمی لیبہ مجاہدی سادہ ترکیج ایچ اجر ایسی لازم کلمہ حکمت سکر اولیٰ کوئے ہونانہ داجری ایچ مافہ نقہ مہ جلیبہ اٹھارہ لیبہ مکرر جوئے ہونانہ درصانہ جوئے ہونانہ اعلیٰ مانت ہم لیبہ م بروجہ قرار ایفای ممانہ لازمہ ہم</p>				
<p>OSMANLI ARŞIVI</p> <p>DH. MKT</p> <p>1785 91</p>				

DH.MKT.01785.00091.001

Şekil 10. 10 No.lu Belge

Orijinal Metin

Evrâk numarası	Müsveddi ismi	Tesvîdi târihi	Şehir emânet-i	Sâhib? mergûb	Tebyiz târihi	'umûm numarası
1135/7	Abdülhalim	8 teşrîn-i sâni 306	'aliyyesine	Sefer ? Bey	Fî 24 rebiü'l ahire 308 Ve fî 18 teşrîn-i sâni 306	

Dersa'âdet su şirketinin devâ'ir-i hükümet ile Türkçe veyâhûd Fransızca mı muhâbere etmesi lâzım geleceğine dâir vukû' bulan sû'âl üzerine bâb-ı 'âlî hukûk müşâvirleri tarafından verilen mütâla'anâmede su şirketi merkez idâresi dersa'âdetde bulunan ve kavânîn ve nizâmât-ı devlet-i 'aliyyeye tâbi' olan bir Osmanlı şirketi olup devlet-i 'aliyenin lisân-ı resmisi Türkçe olduğu cihetle muhâberâtın Türkçe olması iktizâ edeceği ve fakat merkez idâreleri memâlik-i şâhânede olup Avrupalılar tarafından idâre olunmakta olan ba'zı Osmanlı şirketleriyle bankaların mâliye ve demiryol kumpanyalarıyla mü'essesât-ı sanâ'iyyenin nâfi'a nezâretleriyle Fransızca muhâbere eylemekte oldukları cihetle su şirketlerinin dahi ol vecihle muhâbere etmesine müsâ'ade olunmasının muvâffık-ı maslahat olacağı dermeyân olunmaktan nâşî keyfiyet-şûrâ-yı devlete lede'l havâle ol bâbda tanzîmât dâiresinden i'tâ veya buyuruldu-i 'âlî sûreti isrâ buyurulan mazbatada kavânîn nizâmât-ı devlet-i 'aliyyeye tevfikân teşkîl olunan şirketler Osmanlı olarak kavânîn-i devlete tâbi' olduklarında devlet-i 'âliyyenin lisân-ı resmisi ise Türkçe olup ma'ahaze mevzû'-ı bahis olan şirketin ne imtiyâz mukâvele-nâmesinde ve ne de nizâm-nâme-i dâhilinde şirket idâresinin devâ'ir-i hükümet ile Fransızca muhâbere edeceğine dâir kayd u şart bulunmadığından mezkûr şirketin devâ'ir-i resmiye ile olan muhâberâtını lisân-ı Türki ile icrâ eylemesi lâzım geleceğinin tezkir olunduğu gösterilmiş ve icrâ-yı îcâbının nâfi'a nezâret-i celfîlesine iş'âr edildiği dahi bilinmiş olmağla emânet-i 'aliyyelerince de ber mûceb-i karâr îfâ-yı mu'âmele-i lâzımeye himmem

DH.MKT	01785	00091	001
--------	-------	-------	-----

Değerlendirme

İlgili su şirketinin hükümet daireleriyle Türkçe ya da Fransızca mı yazışacağına dair sorulan bir soru üzerine Bâb-ı Âlî hukuk müşavirleri tarafından verilen açıklamada su şirketi merkez idaresi İstanbul'da bulunan ve Osmanlı hukukuna bağlı devletin bünyesinde ve kanunlarına tabi bir şirket olduğu bildirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin de resmî dili Türkçe olması hasebiyle şirket ile devlet daireleri arasında meydana gelecek yazışmaların da Türkçe olması gerekmektedir. Her ne kadar Osmanlı topraklarında bulunan bankaların maliye, demiryolu şirketleri ve sanayi tesislerinin bayındırlık bakanlığıyla Fransızca olarak yazışıyor olsalar da su şirketlerinin de bu şekilde yazışmalarına müsaade edilmesinin faydalı olmaktan uzak olduğu, tanzimat dairesinden verilen veya padişahın emri sureti verildiği mazbatada Osmanlı kanunlarına bağlı olarak kurulmuş olan şirketler Osmanlı olarak devletin kanunlarına bağlıydılar. Osmanlı Devleti'nin de resmî dili Türkçe olup söz konusu olan şirketin devletle yapılmış olan anlaşma metninde Türkçe dışında bir dil ile yazışma yapılabileceğine dair herhangi bir maddenin bulunmamasına dayanılarak bahsi geçen şirketin devlet daireleri arasında gerçekleştireceği yazışmalarında Türkçenin kullanılması gerekmektedir. Gereğinin yapılması talep edilmiştir. Hicri: Fî 24 rebiü'l ahire [1]308

Bayındırlık bakanlığı ile Osmanlı Hukuk bürosu arasında İstanbul su şirketinin belgelerde hangi dili kullanacağına dair gerçekleşen yazışma

Rumi: fî 18 teşrîn-i sâni [1]306 Miladi: 7 Aralık 1890

4. BÖLÜM

BİRİNCİ TÜRK DİL KURULTAYI (26 EYLÜL - 5 EKİM 1932)

4.1. CUMHURİYET VE ULUSAL DİL

Türk dil reformununun gayretkeş ismi Agop Dilâçar⁸⁷, Türklere manevî donanmanın ana kaynağını öğreten ismin Mustafa Kemal Atatürk olduğunu şu sözlerle dile getirir (2018: 171): “... bu kaynak Türk tarihi, Türk esiklerinin ihtişamı, Atalarımızın ahlakı, gelenek ve göreneklerimiz; şahıs olarak da tarihe geçmiş büyüklerimiz, askerlerimiz ve bilginlerimizdir.” Dilâçar’ın bu sözlerinde, modernist ulusçuluk kuramlarının, ulus inşasına dair yaptıkları tasvirlerin adeta bir numunesi bulunur. Yeniden ifade etmek gerekirse modernist kuramlar,⁸⁸ -kuşkusuz aralarında nüanslar vardır- ulusların, ulusçuluk tarafından tasavvur, hayal, icat, tahayyül, keşif, kurgu vb. kavramlar aracılığıyla türetildiklerini varsayarlar. Ulusçuluk bir yol, ulus ise bir yoldaş olarak düşünüldüğünde önce yol belirmiş; daha sonra da o yolun, patikanın yapısıyla uyumlu yoldaşlar -bizzat yol tarafından- üretilmiştir. Bu üretim mekanizması ise -daha önce değinildiği üzere- ortaklık, aynılık ve özdeşlik prensipleriyle çalışır. Ortaklığı, özdeşliği, aynılığı, saflığı sağlayacak; bu olguları bir bütünlük ve birlik çatısının altında toplayacak her türlü unsur, ulus inşası safhaları için *sine qua non* bir nitelik arz eder. Nitekim

⁸⁷22 Mayıs 1895 tarihinde “Hagop Vahan Martayan” adıyla İstanbul’da dünyaya gelen Ermeni kökenli Agop Martayan (Dilâçar), uzun yıllar TDK bünyesinde başuzmanlık görevlerinde bulunmuş ve TDK’nın ilk genel sekreterliğini yapmış bir dilbilimcidir. Atatürk, 1934 yılında ona unvanıyla müsemma olan “Dilâçar” soyismini vermiştir. Bu dönemde yapılan dil çalışmalarının neredeyse hepsine aktif katkı vermiş; Türkçenin dünyadaki en kadim dillerden biri olduğunu iddia eden Güneş Dil Teorisi tezinin flamasını taşımıştır. Yaygın iddiaya göre, “Agop Dilâçar’ın ismi, sırf Ermeni kimliğinden ötürü TDK Yayınlarında “A. Dilâçar” şeklinde takdim edilmektedir. Türk diline büyük emekler vermiş bu isim etnik kökeninden ötürü dışlanmaktadır.” Bu konuyla ilgili olarak 1982 yılında Kaya Türkay’ın hazırladığı *Türk Diline Emek Verenler* serisinde bir açıklama yapılmış; Agop Dilâçar’ın Ermeni kimliğini sakınmak için değil, A. Dilâçar şeklinde imza attığı için ismini kısalttığı belirtilmiştir. Ayrıca Soyadı Kanunundan sonraki ilk kurultay olan Üçüncü Türk Dil Kurultayı’na ait zabıtlarda böyle bir kısaltmaya gidilmediği görülmektedir. Keza 1942 yılında yapılan Dördüncü Kurultay’da da Agop adına yapılan herhangi bir kısaltma yoktur. Hatta 12 Eylül Darbesi’nden hemen sonra yapılan On Yedinci Türk Dil Kurultayı’nda, TDK’ya emeği geçen merhum isimler anılırken A. Dilâçar kullanımına gidilmediği görülür. Ancak kurumun yayımladığı bazı çalışmalarda ise Agop Martayan’ın isminin A. Dilaçar şeklinde kısaltıldığına rastlanmaktadır.

⁸⁸Bkz: Anderson, 2011; Gellner, 1992; Hobsbawm, 2017; Hobsbawm & Ranger, 2006; Smith, 2017; Hroch, 2011.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin nezdinde bu unsurlardan biri de ulusal dildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Babası Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Sadri Maksudi Arsal'ın ilk olarak 1930 yılında yayımlanan *Türk Dili İçin* başlıklı kitabın ön sözünde şöyle der (Arsal, 2017):

Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişafında başlıca müessirdir Türk dili dillerin en zenginlerindedir, yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.⁸⁹

Zeynep Korkmaz (1974: 42), Atatürk'e ait yukarıdaki satırların, Türk dilinin Cumhuriyet döneminde nasıl ele alınacağını gösteren bir plan niteliğinde olduğunu söyler. Korkmaz vurgusunda haklıdır fakat bu sözler aynı zamanda da Atatürk'ün, uluslaşma özelindeki iş akış şemasını zihninde tasarladığını gösterir. Hatta onun bu konuyla ilgili düşüncelerini, tasavvurlarını ve tatbikat planını daha erken bir tarihte belirlediğini söylemek dahi mümkündür. Nitekim henüz cumhuriyet resmî olarak kurulmamış iken 20 Mart 1923 tarihinde, Konya'ya yaptığı ziyarette, bu şehirdeki Türk Ocağında şu sözleri söylemiştir (1989: 146-147)⁹⁰:

Biz milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok tekâsül göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle telâfiye çalışmalıyız. Bilirsiniz ki, milliyet nazariyesini, millet mefkuresini inhilâle sâi olan nazariyatın dünya üzerinde kabiliyeti tatbikiyesi bulunamamıştır. Çünkü, tarih, vukuat, hâdisat ve müşahadat hep insanlar ve milletler arasında, hep milliyetin hâkim olduğunu göstermiştir ve milliyet prensibi aleyhindeki büyük mikyasta fiilî tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı görülmektedir. Bahusus bizim milletimiz, milliyetinden tegafül edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki akvamı muhtelif hep millî akidelere sarılarak, milliyet mefkuresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden, koğulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda bizi tahkir, tezlil ettiler. Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvelâ bizim

⁸⁹Sadri Maksudi Arsal'ın bu kitabına önsöz yazan isimlerden biri de 20. yüzyılın önemli dilbilimcilerinden Carl Brockelmann'dır. Brockelmann yazdığı metinde Atatürk'ün, Batılılaşma çabaları için sitayişkâr cümleler kurmuş ve Harf Devrimi'nden dolayı Gazi'yi tebrik etmiştir. Birinci Türk Dil Kurultayında tebliğ sunan isimlerden biri olan Ahmet Cevat Emre (1960: 331-332) *İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı* başlıklı kitabında, Arsal'ın dil reformunu tamamen yanlış anladığını, hatta Atatürk'ü yanılttığını ileri sürer. Emre, Arsal'ın lisandaki yenilenmeyi ırkî bir esasa indirgeyerek konuyu saptırdığını söyler. Buna göre, Atatürk dil meselesini ulus olgusu etrafında değerlendirip Türkçe üzerinden, Türk ulusunu Avrupalılaştırmak isterken; Arsal, -söz konusu eserinde- konuyu ırk temelli ele alıp Türkleri Asyalılaştırmaya çalışmaktadır.

⁹⁰Atatürk'ün konu hakkındaki demeçlerine Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesindeki Atatürk Araştırma Merkezi'nin, yayımladığı Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III başlıklı eser vasıtasıyla ulaşılmıştır. Bu eserin hem 1989 hem de 2006 yıllarındaki baskılarından istifade edilmiştir. Bunun en temel sebebi, 1989'daki versiyonda bazı konuşmaların eksik olmasıdır.

kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fillen bütün efal ve hareketimizle gösterelim; bilelim ki millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikâridir.

Bu sözlerinden de gayet net bir şekilde anlaşılacağı üzere Atatürk, Türk ulusçuluğunun rötarlı bir milliyetçilik akımı olduğunun bilincindedir. Yine ona göre, bu geç kalmışlığı telafi edecek hareket bir an evvel başlamalıdır. Aksi takdirde başka uluslara av olmak işten bile değildir. Atatürk'ün buna benzer, saf ulus olmayı bir gereklilik olarak takdim eden ve Türk ulusuna da güzide bir paye atfeden demeçlerine Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca konuşmanın yapıldığı yerin yahut ilgili olduğu konunun farklılığı da çoğu zaman önemsiz kalabilmektedir. Ulus olabilmeyenlerin ehemmiyeti ve Türklüğün muhtelif faziletleri -konudan ve hâzırûndan bağımsız- hemen hemen her konuşmasının demirbaş temalarındandır. 30 Eylül 1926'da Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının kendisine yaptığı ziyaret esnasında sporu doğrudan ırkla, ulusla ilişkilendirir; 3 Ağustos 1932'de Keriman Halis'in "dünya güzeli" seçilmesinin akabinde verdiği beyanatta ise ırk ve ulus bu kez güzellikle irtibatlandırılır (1989: 261; 2006: 132). Bu noktada bir parantez açmakta fayda var. Atatürk'ün yer yer ırk tonu ağır basan ulusçu diskurunda ofansif bir anlayıştan ziyade defansif bir tutum gözlemlenir (Şavkay, 2002: 52). Zira dönemin şartlarına bakıldığında, Türk ulusçuluğu henüz kuvve vaziyetindedir ve dışa açılacak bir takatten, bir kabiliyetten yoksundur. Akçura'nın (2015: 96) ifadesiyle "*Türklük fikirleri Türk edebiyatı, Türkleri birleştirmek hayali henüz yeni doğmuş bir çocuktur...*" Yine Akçura'nın belirttiği gibi Türkler mazilerini, örflerini, geleneklerini unutmuş bir hâldedirler (Akçura, 2015: 97). Dolayısıyla Atatürk'ün de öncelikli amacı, Türklerin hafızasını tazelemek ve Türklük kuvvesini fiile geçirtebilmektir. Bunun için ilk olarak yapılması gereken dâhilde ulus temelinde yekparelik oluşturmak ve birtakım enstrümanları kullanarak bu birliği muhkem bir yapıya kavuşturaktır. 1930'ların başındaki Türk ulusçuluğu, Hroch'un tasvir ettiği B ve C evreleri arasında bir noktadadır. Dar bir zümrenin ilgi duyduğu ulusçuluğun, geniş kitlelere teşmilini sağlayacak eylemci grup, 29 Ekim 1923'te resmen

işbaşına geçmiş ve bunu etkin bir kurumsal yapıya büründürmek için mesaiye çoktan başlamıştır.⁹¹

Bu mesainin arka planında ise çalışmanın önceki bölümlerinde de tekrarlanan ulus-devlet olma hevesi ve arayışı vardır. Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'nin (Osmanlılık-İslamcılık-Türkçülük) bahsindeki son merhalesi, "Hasta Adam"ın son refakatçisi olan Türkçülüğün yeni görevi artık Cumhuriyet'in mürebbiyeliğini yapmaktır. *Türkçülük 2.0* şeklinde de tanımlanabilecek bu çaba muvacehesinde Türkçülük yine kurtarıcı ideolojidir (Karakaş, 2006: 38). Ancak bu defa Osmanlı İmparatorluğu tecrübesinde olduğu gibi *eşitler arasında birinci* değil, tek hâkimdir. Kurtuluş Savaşı süresince farklı fikir akımları arasında ön plana çıkan Türkçülük, bağımsızlığın kazanılmasından sonra ise yegane makbul ideoloji olarak kodlanmıştır. Kurtarıcılık payesine ilave olarak ise unsurları bütünleştiren, ulusu inşa edip eğiten, "biz"i, "öteki"den ayıran, kimlik yaratan bir mertebeye erişmiştir. İşte ulusal birlik meselesi olarak ele alınan Türkçülüğün tesisi ve bir sabitlik rejimi olabilmesi için birtakım aşamalar gerekmektedir. Öncelikle Türklük bilincinden yoksun tebaanın uluslaşması elzemdir. Bu uluslaşmanın tatbiki için ise birer hezeyan hâlinde Türklerin dimağlarına hücum eden eskiyle iltisaklı birtakım manevî rutinlerin değiştirilmesi, yerlerine de Türklükle irtibatlı; onun kökünden bir parça olan, onu hatırlatan ve ihya eden cevherlerin ikame edilmesi şarttır. Atatürk, bugün bile aktüel siyasetin tartışılan konularından olan *Medeni Bilgiler* başlıklı kitabında söz konusu cevherleri şöyle tarif etmiştir (2010: 44):

Türk milleti, milli duyguyu; insani duyguyla yan yana düşünmekten zevk alır. Vicdanında milli duygunun yanında insani duygunun onurlu yerini her zaman korumakla övünür. Çünkü Türk milleti bilir ki; bugün uygarlığın ilerlemesinde bağımsız ve ancak kendileriyle eşit yürüdüğü tüm uygar milletlerle karşılıklı insani ve medeni ilişki, elbette gelişmemize devam için gereklidir ve yine bilinmektedir ki; Türk milleti, her uygar millet gibi, geçmişin bütün dönemlerinde icatlarıyla, buluşlarıyla medeni dünyaya hizmet etmiş insanların, milletlerin değerini takdir ve hatıralarını saygıyla korur. Türk milleti, insanlık âleminin samimi bir ailesidir. Bütün bu söylediklerimizi kısa bir çerçeve içine sokmak istersek, şöyle diyebiliriz; Türk milletinin kökleşmesinde etkili olduğu görülen doğal ve tarihi gerçekler

⁹¹Ulusal dile yönelik ilk resmî teşebbüs, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'den gelmiştir. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce verilen bu teklif, Maarif Vekilliğinde bir Türkçe komisyonun kurulmasını, terimlerin Türkçeleştirilmesini, okul kitaplarının öz Türkçe kurallara göre hazırlanmasını, gazete ve dergilere ancak bu kuralları kullanmaları hâlinde imtiyaz verilmesini, resmî belgelerin de yine öz Türkçe kaidelere göre yazılmasını ve kanunların da bu tarz üzerine kaleme alınmasını öngörmekteydi. Ancak zemin müsait olmadığı için bu teklif hayata geçmemiş ve bir temenniden ibaret kalmıştır (Levend, 1960: 391).

şunlardır: **siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve köken birliği, tarihi yakınlık, ahlaki yakınlık.**⁹²

Atatürk'ün bu ifadelerinden hareketle, onun Herder romantizmini ve Alman romantik ulusçuluğunu hatırlatan bir ulusçuluğa kapı araladığı söylenebilir çünkü yine Medeni Bilgiler isimli kitabında “*Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir*” diyerek ulus kavramını ve ulusal aidiyeti dile, kültüre ve geleneğe dayandırmaktadır (Sadoğlu, 2010: 214).

İşte Türk dil kurultaylarının önemindeki espri tam olarak burada yatmaktadır. Söz konusu kurultaylar; “Osmanlı’dan kalma tahribatların etkisiyle örselenen”, bunun sonucunda da “milletinde makes bulamayan” ve asrî olana uyum sağlayamayan Türkçeye yeniden zinde, cevval ve çağdaş bir form verecektir. Böylelikle Türkçe, uluslaşma (Türkleşme) ve aynı zamanda da modernleşme yolundaki en müstahkem kalelerden biri olacaktır.

4.2. TÜRK DİLİ TETKİK CEMİYETİNİN KURULUŞU

Erken Cumhuriyet kadroları, dil meselesine eğildikçe yapılmak istenen değişim ve dönüşümlerin çok geniş bir alanı kapsadığının farkına varır. Nitekim Harf Devrimi'nin uygulanmasına önemli katkılar yapan Dil Encümeni, Türkçeye daha sade ve anlaşılır bir şekil verecek kurumsal altyapıdan yoksundur (Levend, 1960: 408; Korkmaz, 1974: 60; Lewis, 2007: 61). Aslında Dil Encümeninin faaliyetlerine neden son verildiği hususu literatürde kesin olarak cevaplanmış değildir. Korkmaz'a göre (1974: 59), Dil Encümen'i bünyesinde Celal Sahir (Erozan), Reşat Nuri (Güntekin), İbrahim Alaeddin (Gövsa), Besim Atalay ve İsmail Hikmet'ten (Ertaylan) oluşan bir komisyon kurulur ve bu isimlere bir sözlük oluşturma vazifesi tevdi edilir. Latin alfabesinin kabulü yeni dil sorunlarını beraberinde getirmiş ve bir sözlüğe olan ihtiyaç had safhaya ulaşmıştır. Mezkûr sözlüğün amacı, dilin yeni sınırlarını çizecek bir söz hazinesi ortaya koymak ve Latin harflerine uymayan yabancı kökenli kelimelere Türkçe karşılıklar bulmaktır.

⁹²Afet İnan'a göre, Atatürk'ün, Türk ulusunun teşekkülünde etkili olduğunu ileri sürdüğü bu unsurlar, aslında onun için tali unsurlardır. Zira Türk ulusundan anlaşılması gereken -başka hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın- “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkı”dır (İnan, 1998: 18-22).

Bu görev, bizzat dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından Dil Encümenine verilmiştir; fakat komisyon üyeleri, Türk dili özelinde uzman isimler değildirler ve tamamen gönüllü olarak bu faaliyete katılmışlardır (Korkmaz, 1974: 59). Korkmaz'a göre, Harf Devrimi, dil reformuna geçişi kolaylaştıran bir aşama olsa da, dile yapılmak istenen müdahalenin meşakkatli ve çok boyutlu bir süreç olacağını gözler önüne sermiştir. Bu durum daha organize ve profesyonel bir teşkilatın varlığını gerektirmektedir (1974: 59-60). Geoffrey Lewis ise bu müessesenin ilga edilmesindeki sebeplerden biri olarak Encümene yeterli maddî kaynak aktarımının yapılamaması ihtimalinin üzerinde durur. Ayrıca yine ona göre; zayıf bir olasılık olmasına rağmen, Encümen üyelerinin dil reformuna sıcak bakmayışları da kurumun lağvedilmesindeki nedenlerden biri olarak düşünülebilir (Lewis, 2007: 61). Bu çalışmanın kanaati ise Korkmaz'ın görüşleriyle paralel niteliktedir; çünkü Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında (CDAB) Dil Encümeni ile ilgili belgelere bakıldığında, kurumun maddî taleplerine ekseriyetle olumlu cevaplar verildiği görülmektedir. Lewis'in bahsettiği tahsisat kesintisi ise 1932'de baş göstermiştir; ancak Encümen 1930'lar itibariyle zaten atıl bir konumdadır. Devletin Encümen'e eskisi kadar ilgi göstermemesi ve destek olmaması doğaldır. Bu yüzden Cumhuriyet'in yapmak istediği dil özelindeki faaliyetlere nezaret edecek, Dil Encümeni'nden daha profesyonel ve kurumsal bir yapının teşekkül ettirilmesi elzemdir.

Bu durumun farkında olan Atatürk, 11 Temmuz 1932 Pazartesi akşamı Afyon Mebusu Ruşen Eşref Bey'i (Ünaydın) Çankaya Köşkü'ne davet eder. I. Türk Tarih Kongresi'nin son gününe tekabül eden *11 Temmuz* tarihini Atatürk'ün tesadüfen tercih etmediği pekala ileri sürülebilir. Çünkü bu tercihte, Tarih Kongresi'nde⁹³

---

⁹³Afet İnan'ın aktardıklarına göre, Atatürk, 1929'larda kendi talebiyle İstanbul Üniversitesi'nde verilen tarih notlarını takip etmektedir. Bunun yanında o yıllarda tarih disiplini ile alakalı muhtelif kitaplar getirtmekte ve bu kitaplardaki bazı meseleleri etrafındakilerle tartışmaktadır. 23 Nisan 1930'da, Türk Ocakları'nın VI. Kurultayı'nda, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunun nüveleri oluşmuştur. Şöyle ki Atatürk, Türk tarihi hakkında şimdiye kadar söylenenlerin eksikliğinden, yanlışlığından ve yanlışlığından rahatsızdır. Bu kapsamda Afet İnan'dan Türk Ocakları içerisinde müstakil bir Türk Tarih Tetkik Heyeti kurulmasını ister. Kurulan bu heyet çalışmalarının sonucunu *Türk Tarihinin Ana Hatları* (1931) başlıklı bir eserde neşreder. Bir süre sonra Türk Ocakları CHP'ye devredildiği için, kurulan bu heyet Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ismini alarak dernek statüsünde ve bağımsız olarak yoluna devam eder (İnan, 2021: 257-267).

kabul edilen Tarih Tezi'nin genel mahiyetine muvafık bir dil reformunu tatbik etme niyeti gayet aşikârdır. Bu noktada I. Türk Tarih Kongresi'ne değinmekte yarar var.

2 Temmuz 1932 tarihinde toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türk tarih tezi açıklanmıştır. 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasındaki Tarih Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan dönemin Millî Eğitim Bakanı Esat Sagay, Türklerin, Yontma Taş Devri'ni, Avrupalılardan beş bin sene önce tamamladığını; insanlar ağaç kovuklarında yaşarken, Türklerin kereste ve maden kullanabildiklerini “tespit” ettikten sonra dil bahsine geçer (Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları, 2010: 6). Sagay'a göre, yeryüzündeki medeniyetin, Türklerden diğer milletlere geçtiğinin en somut karinesi Türk dilidir. Etimolojik araştırmalar, Türkçenin bütün dünya için bir ana dil hüviyetinde olduğunu tasdik etmektedir (2010: 7). Millî Eğitim Bakanı'nın bu konuşması ilk Tarih Kongresi'nde dil üzerine vurgu yapan tek konuşma değildir. Bunlardan birisi de TDTC'nin ilk başkanı Samih Rifat'tir. Rifat, *Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında İrtibatlar* başlıklı tebliğinde, Avrupa'daki çok eski dillerin kökeninde Türkçenin izleri olduğunu ispatlamaya girişir (2010: 56). Mamafih farklı oturumlarda tarih araştırmalarının, dil araştırmalarıyla desteklenmesi, Türk dili için hususi bir teşkilat kurulacağını habercisidir (Korkmaz, 1974: 63). Yine I. Türk Tarih Kongresi'nde, “Türk milletinin tarihinin Osmanlı'dan ibaret addedilemeyecek kadar kadim olduğu” ve “diğer tüm ulusların kültür ışığını Türklerden aldığı” şeklindeki spekülatif temalar sıkça işlenmektedir. Bu vurgular aslında Smith'in ulus inşasını açıklarken üzerinde durduğu *geçmişin keşfi* olgusuyla doğrudan ilişkilidir (Smith, 2002: 231):

[...] bütünlük duygusunun ve topluluk tarihinin öneminin altını çizmelidir. Bununla birlikte hikaye “zengin” de olmalıdır; birçok heyecan verici olay içermeli, canlı detaylardan oluşan bir tablosu olmalıdır. Entelektüellere düşen iş ise, topluluğun kayıtlarındaki sıklıkla üzerinde tartışılan ve mitlerin tümüne hakkını vererek, bu birçok parçadan oluşan yapbozu açık ve uyumlu bir örüntüde bir araya getirmektir.

Smith'in yukarıda bahsettiği geçmişin keşfi bahsi, mazide vuku bulmuş hadiselerin ham bir perspektifle günümüze taşınması ve yorumlanması değildir. Bilakis geçmişin, ulus-inşasının ihtiyaçlarına uygun olarak işlenmesi, diğer bir ifadeyle rafine edilmesidir. İşbu işleme faaliyetine, tarih alanında başlanmıştır. Şimdi sıra bunu dil sahasında tatbik etmeye gelmiştir.

Bu yüzden yeni bir dil cemiyeti kurma çalışmalarına, Tarih Kongresi'nin bittiği günün akşamında başlanılır. Bu durum, yeni rejimin en başta da Atatürk'ün bu konudaki iştihakını ve ısrarını göstermesi bakımından son derece kayda değerdir. Nitekim Ruşen Eşref, köşke geldiğinde Atatürk'ün, ilk kongresini henüz tamamlamış olan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin bazı üyeleri⁹⁴ ile birlikte kongre üzerinde sohbet etmekte olduklarını görür; akabinde Çanakkale Mebusu Samih Rifat Bey'le birlikte Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ne kardeş bir dil cemiyeti kurmakla görevlendirilirler (Ünaydın, 1942: 10-11).⁹⁵ Bizzat Atatürk'ün teklifiyle kurulacak bu dil cemiyetine *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*⁹⁶ adı verilir. Cemiyetin taslağı hemen orada bizzat Atatürk tarafından çizilmiştir; tüzük olarak ise yine Atatürk'ün tavsiyesiyle tarih cemiyeti tüzüğü'nün aynen kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu yeni kurumun idari kadrosu da Atatürk'ün telkinleriyle belirlenir. Samih Rifat Cemiyetin başkanlığını, Ruşen Eşref ise umumî kâtipliğini üstlenmiştir (Ünaydın, 2002: 8).

Ruşen Eşref, Manisa Mebusu Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile Zonguldak Mebusu Celal Sahir'in de ekibe dâhil edilmesini önerir. Ruşen Eşref'in bu önerisi, Atatürk tarafından olumlu bulunur ve her iki isim de üyeliğe seçilirler. Yeni kurulacak cemiyetin taslağını ve hangi işlerle uğraşacağını Atatürk ilgililere şeklen izah eder (Ünaydın, 1943: 10).

⁹⁴Ünaydın (1943: 9) hatıratında bu isimlerin Afet İnan, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Hikmet Bayur, Yusuf Ziya Özer, Hasan Cemil Çambel, Sadri Maksudi Arsal, İhsan Sungu, Hamit Zübeyr Koşay, Hüseyin Namık Orkun ve Zayti Ferenc olduğunu ifade etmektedir.

⁹⁵Ruşen Eşref Ünaydın'ın bütün eserleri, röportajları ve hatıratı, TDK tarafından 2002 yılında, 14 cilt olarak yeniden basılmıştır. Çalışmada ilgili hatıratının hem 1943'teki hem de 2002'deki baskılarından istifade edilmiştir.

⁹⁶1934'te yapılan İkinci Türk Dili Kurultayı'ndan sonra Cemiyetin adı, *Türk Dili Araştırmaları Kurumu*; 1936'daki Üçüncü Türk Dil Kurultayı'ndan sonra ise *Türk Dil Kurumu* olmuştur.

Ertesi gün Dâhiliye Vekâletine verilen TDTC kuruluş dilekçesinin altında Başkan sıfatıyla Samih Rifat'ın, Genel Sekreter olarak Ruşen Eşref'in, Veznedar göreviyle Celal Sahir'in, Üye olarak da Yakup Kadri'nin imzaları vardır (Ünaydın, 1943: 11-13; Ünaydın, 2002: 9). İşte Cumhuriyet'in dil reformu politikalarını üreten ve yürüten TDTC'nin kuruluş hikâyesinin özeti bu şekildedir. İlk kurultayını 1932'de yapan TDTC, derleme ve tarama çalışmalarının neticesinde çıkarılan *Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzları* gibi çalışmalarla Türkçeyi yabancı unsurlardan arındırmayı, bunların yerine varsa Türkçe kelimeler ikame etmeyi ve yeni kelimeler türetmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken dili, ulus-devletleşmenin (muasırlaşmanın, ulus inşası perspektifinin) bir dayanağı olarak kurgulamayı da ihmal etmemişlerdir.

Birinci Türk Dil Kurultayı toplanmadan önce kapsamlı bir planlama ve hazırlık gerektiğini düşünen Atatürk, kurultaya kadar olan süreci idare edecek bir teşebbüs heyetinin kurulmasını emreder. Söz konusu heyetin üyeleri Yusuf Akçura, Hasan Cemil Çambel ve Yunus Nadi'dir. Heyet, kurultayın 26 Eylül'de toplanmasını kararlaştırır (Ünaydın, 1943: 25).

Bu tarih, 4 Eylül tarihli gazetelerde kamuoyuyla paylaşılsa da yayınlanan Beyannamede, "TDTC'nin ilk kurultayı 1932 Eylülünün son günlerinde İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda toplanacaktır." denilerek olası bir aksiliğe karşı kesin bir tarih verilmekten kaçınılır⁹⁷ Yine aynı beyannamede, "Kadın erkek her Türk yurttaş TDTC'nin azasıdır. Kendisini Kurultay'a çağırılmış saymalıdır." ifadesi (Ünaydın, 1943: 25) de hayli önem taşımaktadır. Bu ifade Cumhuriyet'in -tıpkı diğer ulus-devletlerde de olduğu gibi- *dili* biz olma bilincinin sembollerinden biri olarak gördüğünün ve dil üzerinden bir *ulusal kimlik* kurgulamak istediğinin de bir göstergesi olarak okunabilir.

---

⁹⁷Birinci Türk Dil Kurultayı'nın kesin tarihi 10 Eylül 1932'de ilan edilmiştir.

Resim 1. 26 Eylül 1932 tarihli Milliyet Gazetesi

Dönemin basını da bu dil seferberliğine kayıtsız kalmamıştır. 26 Eylül 1932 tarihli *Milliyet* gazetesi, Kurultayın toplanmasını manşetten “*Dil inkılâbı hareketi bugün başlıyor*” şeklinde vermiştir. Hatta *Milliyet*, Kurultay ile ilgili haberleri, bir gün öncesinde sayfalarına taşımaya başlamış ve Agop Martayan’ın, Kurultay’da sunacağı tebliğe ilişkin detayları okuyucuyla paylaşmıştır. Buna göre, Martayan, Sofya’da yaptığı “mühim” araştırmalarda “tarih öncesi devirlerde Anadolu’da yaşamış eski milletlerin hepsinin Türk olduğunu ve bu medeniyetlerin Türkler tarafından kurulduğunu” tespit etmiştir. Yine aynı haberde, Martayan’ın bununla da yetinmediğinin; onun, Türk dilinin, “medeni bir milletin bütün düşüncelerini kendi öz varlığıyla ifade edebilecek potansiyeli ve kabiliyeti haiz olduğu” hususunu da ispatlayacağını müjdesi verilir (*Milliyet*, 25 Eylül 1932: 1 ve 6).

Kurultay’ın hazırlık aşamasını düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilen heyetin gündeminde salonun hazırlığı, dil meselesiyle alakalı yazıların takibi, cemiyet tüzüğü’nün hazırlanması ve bu konularda basına bilgi verilmesi gibi işler bulunmaktadır. Ancak TDTC Reisi Samih Rifat Bey’in ağır hasta oluşu (birkaç ay sonra vefat edecektir), Yusuf Akçura’nın tarih cemiyetiyle ilgilenmesi, Hasan Cemil Çambel’in yurtdışında bulunması ve Yakup Kadri’nin rahatsızlığı bu işleri takip edecek yeni bir heyetin kurulmasını icap ettirir. Ahmet İhsan (Tokgöz), Ahmet Cevat, Ali Canip, Celal Sahir, Hasan Ali (Yücel), İhsan Sungu, Ragıp Hulusi, Reşat Nuri, Ruşenî (Barkın) ve Saim Ali (Dilemre)’den oluşan bu heyet vakit kaybetmeden kurultay işleriyle ilgilenmeye başlar. Atatürk, yeni teşebbüs heyetinden öncelikle Kurultay’da okunacak tezleri bir hafta önceden netleştirmesini ve bunların evvela kendi huzurunda okunmasını talep eder.

Kurultay'da ileri sürülecek tezlerin herkes tarafından dinlenmesi amacıyla radyodan yayınlanması da Atatürk'ün arzu ettiği başka bir husustur (Ünaydın, 1943: 29; Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni 2. Sayının Ayrı Kısmı, Haziran 1933: 15). Bunun üzerine, Kurultay'dan önce Dâhiliye Vekâleti bütün şehirlerde halkın toplanabileceği meydanlara hoparlör konulması için vilayetlere bir genelge gönderir.⁹⁸

26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihlerinde Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı'nın müzakere konuları Tablo 1'de gösterilmektedir.

---

⁹⁸Sadece İstanbul'a mahsus olmak üzere on bölgeye radyo tertibatı kurulması kararlaştırılır: Bunlar: Beyazıt Meydanı, Gülhane Parkı, Fatih Parkı, Üsküdar Parkı, Kadıköy, Taksim Meydanı, itfaiye merkezleri, Adalar ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezleridir. (*Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülten 2. Sayının Ayrı Kısmı, Haziran 1933: 20*).

Tablo 1. Birinci Türk Dil Kurultayı Müzakere Programı

Dilin Kökenleri		Türk Dilinin Bugünkü Hali, Asrî ve Medenî İhtiyaçları		Türk Dilinin Müstakbel İnkişafı	
<i>Türk dilinin eksikliğine</i>	<i>Türk dilinin doğrudan doğruya kendi muhit şartları içindeki inkişafı</i>	<i>Bu kabiliyetin halk dilinde devam etmesi, yazı dilinde ise akamete uğraması, bu duruma amil olan sebepler ve dilin yakın geçmişinin tetkiki</i>	<i>Tanzimat'tan bugüne kadar Türk dili ve gösterdiği değişiklikler</i>	<i>Türk dilinin asrî ve medenî ihtiyaçları nelerdir?</i>	<i>Türk dilini bugünkü ve yarınki medeniyetiyle kucaklayabilecek en güzel şiveli ve ahenkli bir ifade vasıtası haline getirmek</i>
Indo – European dillerle	Türk dilinin lehçeleri,		Morfoloji	Morfoloji	
Bütün beyaz ırklar dilleriyle	Türk dilinin tarihi gramerleri, fonetiği, morfolojisi, sentaksı,		Sentaks	Sentaks,	
Asya ve Avrupa'nın başka dilleriyle ilişkileri üzerine incelemeler	Türkçenin her türlü yabancı tesirden uzak olarak gösterdiği yüksek edebi kabiliyet		Kelimeler	Kelime teşkili	
			Terimler	Terimler	

Kaynak: (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni 2. Sayının Ayrı Kısmı, Haziran 1933: 18-19)'dan derlenerek tablolaştırılmıştır.

Tablo 1’de belirtildiği gibi, Türk dilinin ihtiyaç duyduğu reformların yapılması, düşünce biçiminin asrileştirilmesi ve çağın gerektirdiği kavram ve kelimelerin önceden tespit edilmiş usullere göre belirlenmesi Birinci Kurultay’ın öncelikli hedefleri arasındadır (*Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni 2. Sayının Ayrı Kısmı, Haziran 1933: 18-19*).

26 Eylül’den 5 Ekim’e kadar olan 10 günlük bir süreyi kapsayan Birinci Türk Dil Kurultayı’nda 20 tez, 13 nutuk ve 4 konferans sunulmuştur. Ancak söz konusu metinler, sadece filolojik ve lengüistik karşılaştırmalardan ibaret olmayıp, satır aralarında siyasî bir tahayyül içeren metinlerdir ve doğrudan ulus inşası süreciyle alakalıdır. Türkçenin diğer dillerle -özellikle Hint-Avrupa dil ailesiyle olan ilişkisini irdeleyen- bazı metinler, dil bahsini hem uluslaşmanın hem de muasırlaşmanın bir manivelası olarak değerlendirmeye çalışırlar.⁹⁹

4.3. KURULTAYDA BİR “ÖTEKİ” OLARAK OSMANLI

Birinci Türk Dil Kurultayı’nın açılış konuşmasını TDTC Reisi Samih Rifat yapar. Rifat’ın konuşmasında ilginç olan husus ise ulusal dil, yani Türkçe üzerinden “biz”in inşasına başlanmadan önce “öteki”nin tespiti yapılmıştır. Samih Rifat’a göre, Osmanlı İmparatorluğu ne Türklüğe ne de Türkçeye gereken değeri ve önemi vermiştir (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 6-7):

Osmanlı camiası görünüşte Türkü unutmuş gibi idi. Ve millî zümreler arasında en ziyade beğenmediği, istihza ettiği o idi. Fakat Türk yüksek harsiyile gene bütün cemiyetin fevkinde idi. Halkın asıl bedîî temayülleri, kahramanlık duygusunu yaşatan ve gıdalandıran vasıtalar, san’at ve hayat telâkkileri yalnız onun tesirlerini taşıdı. Musikide, tasannu’la tertib edilen şeyler ayrı ayrı birçok adlar alıyordu. Fakat, halkın şehirlerde, kolaylıkla terennüm ettiği bütün samimî parçalar Türkündü. Onlara Türkü denirdi. Halbuki asıl Türkünün ikaî ve muayyen bir şekli olduğu lûgat kitaplarında görülüyordu. İlahilerin başında Türkün durakları vardır. Küçük bir kabîlenin ismine izafe edilen Varsağılar saray musikilerine kadar nüfuz etmişti.¹⁰⁰

⁹⁹Bu bölümde, çalışmanın iddiasına temel oluşturmak adına Birinci Türk Dili Kurultayı’nda sunulan tebliğlerden bazı örnekler verilmiştir. Ancak, çalışmanın konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla söz konusu örneklerin Kurultay’daki okunuş sıraları dikkate alınmamıştır. Bu usul, İkinci ve Üçüncü kurultayların incelendiğini bölümlerde de sürdürülmüştür.

¹⁰⁰Kurultayda sunulan bazı tebliğlerde günümüz imlâ kurallarına aykırı yazım tarzları bulunmaktadır; bunlar metnin orijinalliğine bir hanel gelmemesi için değiştirilmemiş ve olduğu gibi çalışmaya aktarılmıştır.

Samih Rifat'ın bu sözlerini değerlendirmeden önce "öteki"nin milliyetçilik kuramlarında her daim kurucu bir rolü olduğunu belirtmek gerekir. Antonis Liakos'a (2008: 91) göre, uluslar, hayalî bir cemaatin mahsulleri olmalarından ziyade "öteki" tarafından belirlenen topluluklardır; çünkü bir karşıt bir kategori olarak "öteki"nin ulus inşası sürecinde "biz"i belirleme katsayısı, ortaklık bağlarının iki katıdır. İşte burası "biz" ve "öteki"nin karşılıklılığının zorunlu bir diyalektik ilişkiye dayandığını gösterir. Ulusal kimliğin antagonist ve agonistik vasıfları yalnızca özdeşlik üzerinden değil; aynı zamanda da fark üzerinden sabitlenir ve sürekli olarak yeniden üretilir (Yalçiner, 2015: 167). Jaffrelot'un (2005: 41) vurguladığı gibi sübjektif bir öz tanımının, içeriğinin doldurulmasında başkalarıyla olan etkileşimi belirleyicidir. Dolayısıyla ulus olgusunun, çekirdeği olan bütüncül aidiyet modelini yalnızca tarih, dil, coğrafya, din gibi unsurlar örmez. Bu örme işinin tamamlanması bazı anlarda müşterekleri aşan bir kabiliyet gerektirir. "Öteki" tam da burada devreye girer ve ulus ağının eksik taraflarını tamamlar. Diğer bir ifadeyle kim olduğumuzun tarifi, kim[ler] olmadığımızı da gösterir. Bu bakımdan "öteki"nin her daim görünür kılınması zaruridir. Zira tıpkı "biz" gibi "öteki"nin de geniş kitleler tarafından içselleştirilmesi ulus inşası açısından hayatidir. Renan'ın meşhur plebisit teşbihinden hareketle denilebilir ki, uluslaşmanın keyfiyeti tekrara olan dayanıklılıkla ölçülür. Söz konusu tekrarın yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmesi ve geniş kitlelerin teveccühünü kazanabilmesi için "biz"in hudutları içerisine giren ortaklık bağları tek başına yeterli olmaz. Somut bir "öteki"nin, Schmittyen anlamda bir "kamusal düşmanın" varlığı elzemdir. Bu kısım somutlaştırılacak olursa, bir ulusun mazideki muvaffakiyetlerinin en önemli sebebi, o ulusun karakterinin muzafferiyete olan yatkınlığıdır. Ancak ulusun herhangi bir başarısızlığı sorgulandığında ise en münasip cevap "öteki" üzerinden verilir (Dede, 2015: 178). Tanıl Bora (2014: 35) bu durumu şöyle özetler:

Günah keçisi aramak! Beşerî sorunlar karmaşıktır, baş etmesi zor hatta kısa zamanda halledilemeyecek yanları da vardır, en önemlisi kendimizle ilgili yanları vardır; oysa günah keçisi, bütün sorumluluğun üzerine yıkılabileceği bir hedeftir. Günahı ona yükleyerek, onu ortadan kaldırarak, her şeyi halledebileceğinizi sanırsınız.

Hülasa “öteki” kavramının ulusçuluk tartışmalarındaki işlevi yalnızca soyut tanım ve tariflerle sınırlı değildir. Bu kavram muhakkak ulusun zihninde cisimleştirilmeli; gündelik pratikler, beklentiler ve rutinler üzerinden müşahade edilebilecek bir kıvama getirilmelidir. Hobsbawm’ın (2017: 26) da ifade ettiği gibi ulus, sıradan insanların umut, özlem, çıkar ya da beklentilerine karşılık gelebilmektedir.

Resim 2. 26 Eylül 1932 tarihli Akşam gazetesi

İşte bu yüzden “öteki” kavramı, Birinci Türk Dil Kurultayı’nın bazı tebliğlerinde kol gezmektedir. TDTC Reisi Samih Rifat, Türklerin edebiyat ve sanat alanlarındaki geri kalmışlığını milliyet duygusunun, özellikle de yüksek zümreler tarafından ihmal edilmesiyle ilişkilendirir. Milliyet duygusunu dimağlarda pekiştirecek, toplum içerisinde de müessir kılacak unsurlardan biri ulusal dildir. Dilin tekrar *millî* sıfatını kazanabilmesi ancak Arapça ve Farsça gibi yabancı unsurlardan arındırılması ile mümkün olabilecektir. Dilin gelişimi halka doğru ve halkın anlayabileceği bir istikamet üzerine olmalıdır (1933: 7) Osmanlı İmparatorluğu ise millî dil bahsine yönelik hiçbir şey yapmadığı gibi; aynı zamanda Türkçenin ve Türklerin tahkir edilmesine göz yummuştur. Samih Rifat, bu iddiasını temellendirmek için Koçi Bey’in, IV. Murat’a verdiği layihalarda başıbozuk unsurlar arasında Ermeniler, Yahudiler ve Çingenelerle birlikte Türklere de yer verilmesini örnek gösterir. Rifat tebliğine şu cümlelerle devam eder (1933: 5):

Osmanlılık camiasının bünyevî varlığında asırlarca kendi kendine tesise çalınan şuursuz benlik duygusu, maşerî hayatı takip eden unsurları ayrı ayrı tahkirden bir zevk olmuştur. İçtimaî hayatın iç yüzlerini gösteren orta oyunu gibi, meddahlık gibi san’atlarda tek bir eğlence mevzuu, millî zümrelerin dilleri ve simaları ile oynamak ve onları mümkün olabildiği kadar mübalâğalandırarak tezyife çalışmaktı. Bunda gülen ve eğlenen yalnız saray ve şehirlilik denilen iki sahte ve müstehzi şahsiyet vardı. Bunlar Anadolu Türkünü kabalığın timsali addediyordu. Şehirde çocuklar bile Anadolu lehçesini taklit ile eğlenirler, şuursuz

darbimeseller “kapını Türke, sırtını kürke alıştırma” der, her şey onun kudret ve iradelere hakim olan davasız ve fütursuz tefevvuku aleyhinde cemiyete gizli bir zehir saçardı.

Yukarıda Rifat’ın konuşmasından alıntılanan pasajda vurgulandığı gibi Osmanlı Dönemi’ndeki halk tiyatrosunun temel örneklerinin bile amacı millî dil ve kültürü aşağılamaktır. Bu sözlerine ek olarak Rifat, Arapça terimlerin *skolastik* manalar içerdiğini, bu yüzden hepsinin yenilenmesi ve değiştirilmesi gerekliliğini de ifade etmiştir (1933: 7):

Yedi sekiz asırlık bir ihtilâtin Türk Osmanlı muhitinde yaptığı en muzır tesir kendisini ilimde ve edebiyatta göstermiştir. Bunda âmil olan sebep bilhassa yüksek tahsilin dinî müesseselerden ayrılması ve bunun sırf Arapçaya bırakılmasıdır.

Rifat, her şeyde olduğu gibi dilde de halkla bütünleşmenin önemini altını çizer; çünkü demokrasi bahsi bile aslında bir yönüyle dil ile alakalıdır; çünkü devlet dili ile halk dili arasındaki makasın geniş olduğu memleketlerde, kanunlara anlamadan itaat edilir ve bu da o toplumların gelişmelerinin önüne ket vurur (1933: 9). Bu yüzden TDTC’nin vazifesi, Türkçenin halk dilinde gizli kalmış söz ve lehçe hazinelerini kullanarak bir dil planlaması yapmak; böylelikle de yazı dili ile halk dili arasındaki uçurumu kapatmaktır (1933: 9-10). Üstelik Türkçe, Osmanlı’nın bütün aleyhte çabalarına rağmen temizliğini ve saflığını halk nezdinde muhafaza edebilmiştir. Bu da Türk ulusunun en kadim hatta belki de ilk unsuru olan Türkçenin kültürel direncinin ne kadar kuvvetli olduğunun somut delilidir (1933: 6-7).

Rifat’ın tebliği basında da büyük yankı bulmuştur. Kurultay’ın ilk gününü “*Türk milletine kendi dilinde öz varlığını ve dirliğini veren inkılâp başladı!..*” manşetiyle duyuran 27 Eylül 1932 tarihli *Milliyet* gazetesinin bu yaklaşımı, aslında Kurultayın siyasî maksadını veciz bir biçimde özetlemekteydi. Yine Rifat’ın tebliğinden ilham alan dönemin *Milliyet* gazetesi yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer), Osmanlı Saltanatı boyunca edebiyatın tahsil softalarının elinde bulunmasından ötürü Türkün kendi benliğini unuttuğunu; Arapça ve Farsçanın esareti altında örselendiğini iddia ediyordu (*Milliyet*, 27 Eylül 1932: 1).

Resim 3. 27 Eylül 1932 tarihli Milliyet Gazetesi

Samih Rifat'ın açılış konuşması, Birinci Türk Dil Kurultayı'nın siyasî muhtevasını özetleyen bir keyfiyet arz eder. Onun, hem millî dil ile ulusal kimlik arasında hem de dil reformu ve muasır medeniyet arasında kurduğu anolojilerin bir benzerlerini -istisnalar¹⁰¹ olsa da- diğer katılımcıların tezlerinde de görmek mümkündür.

Bunlardan birisi de Edirne Mebusu Şeref (Aykut) Bey'dir. Şeref Bey, Kurultayın beşinci gününde sunduğu tebliğde Şeref Bey, Türkçenin, Osmanlı devrindeki "yaşam savaşını" şu sözlerle özetlemekteydi (1933: 253):

Yok olan Osmanlı İmparatorluğu ise Türk diline onun kurulduğu günedek yapılan kötülükleri bütünlüştür. Nerde bir Türk İlhancılığı kurulmuş ise hemen oraya Arap ve Acem gezicileri üşüşmüşler, Türk soyu ile İlhancılara girerek Türk soyuna sataşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunda bunun bin bir örneğini görüyoruz. Dirdiri bir (açunman) dünya adamı olan Türk bu sataşanların yüzünden öz benliğini diliyle beraber yitireyazdı. Eğer yardımına Türk soyunun sönmez ve iyilmez söz köklülüğü yetişmemiş olsaydı bugün ana dilimizi mihlî yazılar gibi yeraltı araştırmalarında bulacak idik. Ancak Arapın ve Acemin bu saldırılarına karşı Türk köylüsü ocağının başında çömelerek, sabanının ardına yapışarak öz dilini saklamış, büyük kentlerden çekilen Türk dili köylerde yaşamağa başlamıştır. Türk dilinin öz usı (genie), inceliği, söz düzeni dilimizi koruyan kurtaran en büyük bir tanrı vergisidir. İşte bunun içindir ki şu yüce Kurultayı Türkün Büyük Kurtarıcısı burada kurarak ve ışıklı Türklerden bu işin başlanmasını istiyor.

¹⁰¹Bu istisnaların başında Kurultay'ın muhalif sesi Hüseyin Cahit gelmektedir. Tezinin başında Hüseyin Cahit, Kurultay'da Türkçeyi köken ve lehçe bakımından farklı dil aileleriyle kıyaslayan tezleri örtülü biçimde eleştirir. Hüseyin Cahit şöyle der: "Dilimizin menşelerini, muhtelif lehçelerini, Hindu-Avrupaî dillerle münasebetlerini araştırmak bir ilim meselesidir... Kelimeler bir dilden diğer dillere geçerken esasları sabit kanunlara göre değişir. Aynı dillerde hemen hemen birbirleri arasında aynı gözükene bazı kelimeler arasında da hiç münasebet bulunmaması pek kabildir." (Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları: 1933: 270-271). Yine Hüseyin Cahit, Kurultay'ın diğer katılımcıları arasında tepkiyle karşılanan tezinde, dili yabancı dilbilgisi kurallarından kurtarmanın önemli olduğunu ancak bunun için ayrıca bir şey yapılmasına gerek olmadığını belirtir. Ona göre, içtimaî bir müessese olan dil, kendi doğal akışı içerisinde ihtiyacı olan değişiklikleri zaten yapmaktadır. Hüseyin Cahit, (1933: 274) "Vazife nihayete ermeğe yaklaşmıştır. Arapça ve Acemce 25 senedir sökülüp götürülüyor." diyerek dil üzerinde yapılan keyfi müdahalelere karşı çıkar. Hüseyin Cahit'in dil reformunun yöntemine şerh koyan tezinin yankıları epey büyük olmuştur. Öyle ki, 1934'te yapılan İkinci Türk Dili Kurultayı'nın talimat programının 6. maddesi, Kurultay'a katılacağını yazıyla bildirenlerin dışında kalan dinleyicilerin müzakere ve oy haklarının bulunmadığına ilişkindir (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni Sayı 8, 1934: 2).

Samih Rifat ve Şeref Bey'in sözlerini değerlendirmeden önce bir hususun altı çizilmelidir. Ulusal bilincin ve ulusal gururun taşıyıcı kolonlarından birisi de romantizm ekseninde kurgulanan edebiyattır. Modern ulusçuluğun 19. yüzyıl Avrupa'sında hızla serpilmesinin sebeplerinden biri de romantik edebiyattır (Llobera, 2007: 188). Avrupa'da 18. yüzyılın sonlarına doğru Herder ve Fichte gibi isimlerin öncülüğünde yayılan ulusal topluluğu, ortak bir dilin temellendirdiğine yönelik fikirlerin, Türk ulusçuluğundaki *sistematik* anlamda ilk emareleri Ziya Gökalp'te görülmektedir.¹⁰² Her ne kadar çalışmanın önceki bölümünde vurgulanan Tanzimat tecrübesi, dilde sadeleşme serüveni açısından önemli bir eşiği temsil etse de, dönemin münevverlerinin bu konuda ısrarlı, tutarlı ve sistematik bir şema sunduklarını söylemek güçtür. İşte bu yüzden gerek Samih Rifat gerekse Şeref Bey'in Türkçe ve Osmanlı ilişkisi özelinde dile getirdikleri, salt doğru-yanlış denkleminde ziyade dönemin hâkim paradigmaları mikyas alınarak yorumlanmalıdır. Ulusçuluk devrinde acul niteliğiyle öne çıkan bir ulusçuluğun; üstelik ulusçuluk öncesi çağdaki rakiplerinin muzaffer ayrıldıkları I. Dünya Savaşı'nı yenilgiyle kapatan bir ulusçuluğun mümeyyiz vasfı hiç kuşkusuz melankoliklik olacaktır. Bu melankoli hâlinde ise endişe ve kaygı duygularına ilave olarak elde kalanı koruma iç güdüsünün hasıl olması doğaldır. Dolayısıyla kasveti, kederi, sefaleti ve başarısızlığı anımsatan yakın geçmişin bir an önce hafızadan silinmesi ve yeni bir sayfanın açılması bu noktada hayatidir. Nitekim böyle düşünüldüğünde, Erken Cumhuriyet yönetiminin, Osmanlı ile mümkün olan her alanda arasına bir paravan koyma çabası siyaseten anlamlandırılabilir. Zira yeni olanın ihyası için öncelikle eskinin ilgası gereklidir. Öyle ki laik ve cumhuriyetçi rejim, gerek İslam akidesi gerekse imparatorluk bakiyesi ile bezeli maziye aşma ve hafızalardan çok uzun zaman önce silinmiş olan İslam öncesi geçmiş ile yeni devleti ve ulus kurgusunu özdeşleştirme çabası göstermektedir. Bu amacın elle tutulur tek aracını ise dil oluşturmaktadır (Karpat, 2009: 267).

---

¹⁰²Ayrıntılı bilgi için bkz: Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s: 150-152.

4.4. KURULTAYDA ULUSLAŞMANIN BİR ARACI OLARAK TÜRKÇE

Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türklerin, Avrupalılardan beş bin sene önce Yontma Taş Devrini kapadığını söyleyen Milli Eğitim Bakanı Esat Sagay'ın yerine göreve gelen Reşit Galip (Baydur), Birinci Türk Dil Kurultayı'ndaki konuşmasına -hâzırünü selamladıktan sonra- şu cümlelerle başlar (1933: 14):

Millete verdiğimiz söz daha yerine gelemedi, millet huzurunda içtiğimiz ant daha tamam olmadı. Millî kültür toprağı yabancı unsurlardan kurtulmadı. Türk dili kendi asil benliğini bulmadı. Onu sevgi ile ve şefkatle kucaklayın, onu yeniden ana südü ile emzirerek taze, coşkun ve ölümsüz hayata eriştirin.

Reşit Galip konuşmasında millî dilin, ulusal bağımsızlık sembollerinden biri olduğunu teyit etmiş; burada vurguladığı *ana südü* metaforuyla da Cumhuriyet'in, ulusçuluğun temel varsayımlarından olan *birlik* ve *aynılık* potansiyeline dil üzerinden bir geçerlilik kazandırmak istemiştir. Görüldüğü gibi ulusu oluşturan yurttaşların, özdeşliğe dayalı kimlik tarifi, millî dil tasviriyle yapılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet arasında bir kopuşun mu, yoksa bir sürekliliğin mi ağır bastığı hususu, Türkiye özelindeki modernleşme tartışmalarının temel başlıklarından biridir. Şu pekâlâ söylenebilir ki, dilde sadeleşme olgusu açısından Cumhuriyet, Osmanlı'dan net bir kopuşu temsil eder. Zira Birinci Türk Dil Kurultayı'nda, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki benzer bir dilde sadeleşme tartışmaları yapılmaz; dil kati olarak sadeleşecektir; bunun hangi yöntem(ler)le yapılacağı Kurultay'ın esas tartışma konularından biridir. Reşit Galip'in konuşmasındaki şu sözleri, Kurultay'dan sonra neredeyse tüm devlet kurumlarının katıldığı derleme ve tarama seferberliğinin¹⁰³ nasıl icra edileceğinin ipuçlarını verir. (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 15):

¹⁰³Kurultay'ın ardından Bakanlar Kurulu'nun 21 Kasım 1932 tarihli Söz Derleme Kılavuzu'nun yayımlanmasıyla halk ağzından kelime derleme işi resmen başlatıldı. Kılavuz'da aynen şöyle deniyordu: "Türk dili inkılâbına yardım için Türk dili hazinesini eksiksiz toplayarak lügate almak, halk dilinde binlerce yıllardan beri saklanan ve işlenen dil mirasına sahip olmak gerektir. Din inkılâbının üç yönü (veçhesi) vardır: 1- Dili zenginleştirmek, 2- Dili yabancı sözlerden temizlemek, 3- Dili güzelleştirmek (Söz Derleme Kılavuzu, 1932: 1). halk dilinde yaşayan Türkçe sözleri derlemek için illerde valilerin, ilçelerde kaymakamların başkanlığı altında derleme heyetleri kuruldu. Mezkûr heyetlerde, TDTC üyesi ile belediye başkanı, heyetin kurulduğu yerdeki en yüksek rütbeli komutan, il/ilçe millî eğitim müdürü, doktor ve okul müdürleri görev aldılar. İl merkezindeki derleme ocakları il merkez derleme heyetine, ilçe, nahiye ve köylerdeki derleme ocakları ise ilçe derleme şubelerine

Osmanlıca ile ilişkimizi bir an evel kesmek, millî kültürün istikbali için kat'i bir zarurettir. Anadolu'da halk konuşma dilinde yaşadığını mütehassısların temin ettikleri belki seksen bin kelime bu işe temel olabilir. Eksikler, başka lehçelerde, eski yazma vesikalarda bulunacak kelimelerin Türk şivesine uygun şekilleriyle tamamlanmalı, yabancı dillere, ancak bunların biçiminde karşılığı bulunmayacak mefhumlar için müracaat edilmelidir. Bunun daha geniş mütaâlaası, salâhiyetli dil alimlerimize ve gidilecek yol ayırında kat'î karar vermek Kurultaya aittir.

Reşit Galip'in ulusal dili neredeyse bir beka meselesi olarak takdim eden bu sözleri, aslında genel geçer ulus tarifiyle oldukça uyumludur. Aynı payda altında buluşmayı sağlayan başlıca bileşenleri ve bağlayıcı öğeleri arasında ortak bir tarih, müşterek bir kültür, toprak birliği, ortak etnik köken olan ulusun vazettiği aidiyet modelini ortak bir dilden bağımsız düşünmek imkânsız gibidir. Nasıl ki her bireyin bir ulusa ait olması evrensel bir zorunluluk olarak görülüyor ve hatta demokrasinin öncelikli tarifi bile "demos" üzerinden yapılıyorsa; her ulusun da başkalarından farklılaşmayı sağlayacak ve kendi içindeki aidiyet bağlamını kurgulayacak bir ulusal dile ihtiyacı olduğu tartışmasız bir olgu olarak görülür. Ulusçuluk literatüründe neredeyse bir aksiyoma dönüşen bu konu, ulusal kimliği inşa etmek isteyen devletlerin de en önemli kaynaklarından biridir. Ulusal dillerin, bu ulusların inşa edilmiş süreçlerinde belirleyici roller üstlenmeye başlamasının nedeni ise dilin kanonlaşmayı sağlayıcı bir unsur olarak işlev görmesidir. Birinci Türk Dil Kurultayında, sunduğu tebliğ ile dilin bu yönünü zikreden isimlerden biri de Mehmet Saffet'tir.

Dil konusunu, siyasal ve normatif bir bağlamın içerisinde değerlendirilen Mehmet Saffet (Engin), *Türk Dilinin Kıdemi ve Hâkimiyeti-Türkçenin Ârî Dillerle Münasebeti* başlıklı tebliğinin girizgahında "*Milliyetçilik cereyanının kuvveti bir milletin tekâmülünün en büyük miyarıdır*" diyerek muasırlaşma ve reform girişimlerinin milliyetçilikle beraber şekillenebileceğini iddia eder (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 111). Mehmet Saffet'e göre, milliyetçilik şu dört sütun üzerine inşa edilir: *Millî tarih, millî dil, millî mefkure ve*

---

bağlandı. Derleme şube ve ocaklarından gelen derleme fişleri hiyerarşinin bir üst katındaki merkezlere gönderilecek, son olarak il merkezinde toplanan bu fişler TDTC'nin talimatlarına göre tasnif edilip TDTC Genel Sekreterliği'ne iletilecekti (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, Nisan 1933: 49-50-51). İl ve ilçe merkezlerindeki tekrar fişler hariç, on altı aylık süre zarfında cemiyete gelen fiş sayısı 129.792'dir (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, Eylül 1933: 24). Fiş sayısı bakımından TDTC'ye en fazla fiş veren il 17426 fişle İstanbul'dur. Ancak nüfusa oranlandığında en çok fiş gönderen il 12171 fişle Ankara'dır (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, Eylül 1934: 25).

millî menfaat. Millî tarih meselesine, Gazi'nin riyaseti altında çalışılmış ve sonuç olarak harikulade bir Türklük abidesi ortaya çıkmış; böylelikle *medenî* bir millet olduğumuz kesinleşmiştir. Millî mefkure millî tarihten doğar. Zaten insan hayatının yegâne gayesi de içtimaî mefkurelere hizmettir. Keza, saadet ve mutluluğun yolu buradan geçer. Millî menfaat ise siyasal, ekonomik ve toplumsal düzlemdeki ilgili unsurların harekete geçmesiyle belirir. Birinci Türk Dil Kurultayı da milliyetçiliğin temel etkenlerinden biri olan millî dilin ortaya çıkmasına katkı sağlamak amacıyla toplanmıştır (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 111-112). Ayrıca dilin önemi ve millî sıfatını taşımasının gerekliliği, onun sadece milliyetçiliğin temel unsurlarından biri olmasından kaynaklanmaz. Mehmet Saffet dilin önemini şöyle ifade eder (1933: 112):

Biliyoruz ki herhangi bir dil ait olduğu milletin mantığıdır. Düşünüş, duyuş ve gidiş tarzının ifadesidir. Bir milletin dilinde onun karakterini, hayat telâkkilerini görüp anlamak mümkündür. Bazı âlimler ve ruhiyatçılar dili tefekkürün bir vasıtası değil, bilâkis tefekkürü dilin bir neticesi olarak gösterirler. Vahşi çocuk evvelâ içinde bulunduğu cemiyetin lisanını öğrenir, ve sonra düşünmeye başlar. Kelimeleri öğrenmedikçe onların medlûllerini düşünemeyiz. Lisan cemiyetin bünyesinden doğan, onu temsil eden içtimaî bir mahsuldür. Şu halde bir milleti tetkik etmek isteyen evvelâ onun dilini tetkikle işe başlamalıdır. Türk dilini tetkik, Türk içtimaî heyetinin evsaf ve karakterini ortaya koymak demektir. Müttekâmil dilli bir ırkın müttekâmil olması zarurî olduğu gibi bunun aksi de iytiraz kabul etmez bir hakikat olması ıycap eder

Mehmet Saffet'ten alıntılanan yukarıdaki pasajın, dil reformunun siyasî muhteviyatını anlamada kilit bir rol oynadığını belirtmek yanlış olmaz. Cumhuriyet'in kurumları ulus-devlet mantığına göre teşekkül ettirilmektedir ve bu devletin sınırları içerisinde yer alan halkın da aynı mantıkla uluslaştırılması gerekmektedir. Bu mantığa mugayir bir veçhesi bulunmayan saf bir ulusun yaratılması hayatidir. Çünkü, (ulus) devletin meşruiyet vasfının tayininde ulus (-devlet) belirleyici rol oynar. Nitekim tekrar siyaset bilimi literatürünün bu konu özelindeki çerçevesine müracaat edildiğinde, Gellner'in sanayileşmeyle birlikte yaşandığını işaret ettiği değişimlerin, merkez ile halk arasında hem de halkın kendi içinde ortak bir zeminde iletişim kurma ihtiyacını arttırdığı ifade edilebilir. Gellner “[...] iletişim[in] aynı ortak ve standartlaşmış konuşma ve yazı dili aracılığıyla yapılma[sı]” ihtiyacının duyulduğunu söylemektedir (Gellner, 1992: 38) Diğer bir ifadeyle ulusal dilin tesisi çağın bir gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel devlet yapılarının farklı kültürlerin bir arada yaşamaya imkan veren

yapısı, uluslaşma süreçlerinde nasıl kültürel homojenliğe doğru bir eğilim sergiliyorsa ve farklılıklar ulusal kimliğin özdeşlik ideali potasında eritiliyorsa; bu özdeşliğin bir nişanı olan ulusal dil bahsi tam da bu homojenlik ihtiyacının belirlediği yerde ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle de ortak ulusal dil, sadece iletişimi sağlamanın bir vasıtası olmayacak; -bir kez ulus inşasına başlandıktan sonra- aynı zamanda da ulusal kimlik üzerinden tanımlanan aidiyet modelinin bir simgesi olacaktır. Bu yüzden Mehmet Saffet'in yukarıdaki sözlerinin satır araları bu perspektifle doldurulabilir. Ayrıca yine devlet aygıtının meşruiyetinin, ulusun rızasından kaynaklandığı düşünülürken, (ulus-) devletin dilinin bu rıza ve meşruiyet kurgusunu üretecek şekilde olması gerektiği ileri sürülebilir. Mehmet Saffet'in de, milletin mantığının dile mündemiç olduğunu ve dilin milletin dünya görüşünü yansıttığını iddia eden ifadelerini bu bağlamda okunabilir.

4.5. KURULTAYDA MODERNLEŞMENİN BİR ARACI OLARAK TÜRKÇE

John Alexander Armstrong (2018: 32), mit resitalinin en önemli etkisinin, grup üyeleri arasında, "ortak kader"lerine yönelik yoğun bir farkındalığı sağlaması olarak değerlendirir. Buna göre, ortak kader, ister tarihsel isterse de tamamen "mitsel" bir hüviyet arz etsin, yabancı bir güce karşı bireylerin dayanışmasını vurgulamaktadır. Söz konusu dayanışmanın etnografik anlamdaki adı ulus; siyasî olarak ismi ise ulus-devlettir. Görünen bir yapı olan ulus ise katılımcıların iletişim hâlinde oldukları ve ülke, tarih, atalar ve millet gibi değerleri paylaştıkları kutlamalarda bariz olarak tezahür eder (Llobera, 2007: 157). Birinci Türk Dil Kurultayı, böyle bir kutlamanın ayyuka çıktığı bir faaliyettir. Armstrong'un altını çizdiği mit resitali ise Kurultayda tüm debdebesi ile kendini göstermiştir. Kurultayda, Türk ulusunun farkındalığın celbedilmeye; bu konudaki ulusal dayanışmanın ise sabitlenmeye çalışıldığı konulardan biri de medeniyet, yani modernleşme meselesidir. Hem bu farkındalık çabası hem de sabitleme arayışının merkezindeki unsur yine ulusal dildir. Kurultayın hemen her konuda görüş beyan eden ismi Samih Rifat, bu husus özelinde de geri durmamış ve *medenî zihniyet* ile *lisan* arasında peşinen bir korelasyon kurgulamıştır (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 9):

Türkçe irap nerededir, cer, nasp, refi gibi şekiller hangi esasa racidir, ilmî terminolojide bu tabirleri kullanmak olsa olsa, zihinleri düşünmekten ve anlamaktan menetmeğe hizmet eder. Felsefede, iytikadî mevzularda, bediiyat telâkkilerinde Arapçadan aldığımız kelimeler hâlâ lûgat manalarıyla bize dört beş asır evvelki fikirler ve kanaatleri telkin edip durmaktadır.

Görüldüğü gibi Türk dilinin mevcut yapısı ise daima *Şarka* özgü fikirleri bünyesinde barındırmaktadır. Burada bir parantez açıp Tanzimat Dönemi'nde dilde sadeleşme konusunun ağırlık merkezini daha çok lengüistik bağlam oluşturduğunu; Cumhuriyet Devri'nde ise bu meselenin lengüistik muhtevanın, siyasî hedefler yolunda aracı kılındığını vurgulamak gerekir.

Kurultay'da Türkçe ile modern dünya arasında bir irtibat kuran ve bunu da dilbilim metodolojisiyle yapmaya çalışan figürlerden biri Saim Ali (Dilemre)'dir. Saim Ali Bey'in, *Türk Filolojisi- Türk Dili Bir Hint-Avrupa Dilidir* başlıklı tebliği Ural-Altay dil ailesine mensup Türkçenin aslında bir Hint-Avrupa dili olduğunu varsaymaktadır. Hayli iddialı bir başlığa sahip olan tezde, Saim Ali, iddiasını temellendirmek için Hint- Avrupa dil ailesi mensup bazı dillerin kelime ve kökleriyle Türkçe arasında mukayeseler yapar. Bu karşılaştırmalardan da bir muadillik ve birlik sonucunu çıkarır. Saim Ali'nin -bilimselliği tartışmalı- tezinde yaptığı ilginç tespitlerden biri şöyledir (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 77):

Hint- Avrupa ve Ural-Altay dillerinin birliği en ufak tahlil ile anlaşılır. Lâtince jugo bağlamak demektir. Jugum boyunduruk demektir. Jugulaire kelimesi de buradan gelir. Fransızca jug ve Ermenice luts bu demektir. Lutse Ermenice bağlamak demektir. Sanskrit dilinde yukta arabaya koşulmuş demektir. Ve Lâtince Juxta çok yakınında demektir ki aynı familyadandır. Eski Bulgarcada juko boyunduruğa denirdi. Türkçede yaka elbisenin boyun üzerinde kavuşan kısmına denir. Yaki kelimesi Kaşgaride bandaj diye yazılıdır. Yine Mahmudun kitabında yakmak=bağlamak demektir. Türkçe yakın kelimesi de bu familyadandır.

Tezinin devam eden bölümlerinde aynı türden karşılaştırmalar yapan Saim Ali *yiyecek* kelimesinin etimolojik kökenini şöyle izah eder (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 77):

Lâtince jente, jeunte oruç tutmak demektir. Avrupalıların Sanskrit dilinde buldukları mukabili arasında (adyuma) bilâkis obur demektir. Adya kabili ekil demektir. Eski Bulgarcada jad doğrudan doğruya yemek manasınadır. Litvancada jedis yine yemek demektir. Lâtincenin kendisinde jente sabah kahvaltısı demektir. Fransızların déjeûner diner leri de buradan gelir. Bizce malûmdur ki Türkçede ye=mange demektir. Yem hayvan gıdasına denir. Yiyecek, yemiş, yemek, yeyinti bu familyadandır.

Türk dilinin kökenini açıklamak amacıyla kullanılan bu yöntem yalnızca Saim Ali'ye özgü değildir. Tebliğinde Türkçenin farklı dil aileleriyle olan ilişkilerini inceleyen hemen hemen her üye benzer yöntemi takip etmiştir. Bu yöntemin bilimsel olup olmaması bir tarafa, önemli olan Türkçenin bir (Hint-) *Avrupa dili* olduğu ön kabulünün altının çizilmesidir. Zira ancak bu yolla *muasır* Avrupa dünyasıyla bir bağlantı hattı yahut imkânı oluşturulabilir. Bu imkânı sabitleştirmek için Kurultay'daki tezlerin bazılarında, *Türk* ve *Avrupa* kelimelerinin bir arada kullanılmasına özen gösterilmiş, her iki unsur da medeniyet potasında eritilmiştir. Artin Cebeli Bey'in Türk *Dilinin Umumî Tarihi-Türk Yazıları-Türkçenin Etimolojisi* isimli tezinde, filolojide kullanılan İndo-Europeen (Hint Avrupa) teriminin yerine *Türko Europeen* terimini kullanmasını da *muasır Avrupalının ve Türk'ün* benzerliğini sabitleştiren içgüdüsel bir refleks olarak okumak mümkündür (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 125-126). Keza Hakkı Nezihî Bey (Erkson), Türkçe ile Hint-Avrupa dil ailesi arasındaki kapsamlı kök benzerliklerinin bir tesadüf olamayacağını belirttikten sonra şöyle der (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 139):

Türk dili, bidayette insanlığın müşterek dili idi. Bugün de böyle bir vazife görmek vasfını kaybetmiş değildir. Türkçenin, adetleri mahdut köklerinin manaları ile bu manaların lâhikaların ve bazı seslerin ilavesiyle nasıl değiştiğini tespit ederek bir ecnebiye izah ettikten sonra lâalettayin bir kelimenin ne demek olabileceğini bu ecnebiden sorarsanız en yakın ihtimaller dâhilinde sorduğunuz kelimenin manasını ecnebinin söylediğini, söyleyeceğini görürsünüz.

Hakkı Nezihî'nin *insanlığın* başlangıçtaki ortak dilinin Türkçe olduğu iddiasıyla başlayan yukarıdaki sözleri, bir anlamda Türk ırkını *a priorik* anlamda *medenî* olarak kabul eder. İşte bu *a priorik* durum, Birinci Türk Dil Kurultayı'ndaki bazı tezler aracılığıyla *a posteriorik* bir düzlemde savunulmaya ve kanıtlanmaya çalışılır. Agop Martayan'ın da, *Türk, Sümer ve Hint-Avrupa Dilleri Arasındaki Rabitalar* başlıklı tezinde, vurguladığı "...Türklerin Alp ırkına ve Hint-Avrupa grupuna mensup oldukları neticesine varmış olduğumuz teşkil etmektir" ifadesi de bu kapsamda değerlendirilebilir (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 95).

Çalışmanın başında Avrupa menşeli olduğu ifade edilen ulusçuluk ve ulus kavramlarının, içinde doğduğu coğrafyanın fikrî, tarihî ve kültürel özelliklerini de doğal olarak yansıttığı söylenebilir. Reform ve Rönesans süreçlerinin akabinde beliren Mutlakıyetçi devlet yapısı ve bu yapının salık verdiği dünya görüşüyle hesaplaşmayı da içeren ulusçuluk akımının, Avrupa dışındaki bir coğrafyaya intikalinin, bu olgunun muhteviyatında yer alan kavramları farklılaştırdığı; buna bağlı olarak da ulusçuluğa dair idrak ekseninin mekâna göre kaymalar yaşayabileceği ileri sürülebilir. Üstelik söz konusu Avrupalı ulusçuluk akımı, Avrupa'nın asırlar boyu ötekisi olarak kalmış bir devletin bakiyesi konumundaki bir coğrafyayla buluştuğunda, bu eksen kaymasının çok daha şiddetli bir şekilde cereyan edebileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim uluslaşmanın, çeşitli toplumsal, siyasî ve iktisadî uğraklardan geçerek tezahür ettiği Avrupa'daki versiyonları ile bu uğrakların hiçbirisinden geç[e]meyip ironik bir şekilde ulusçuluğu önce monarşisini ayakta tutmaya yarayacak bir baston niyetiyle kullanmaya; bu olmayınca da yeni kurduğu cumhuriyete ideolojik istinatgah kılmaya çalışan bir siyaset arasında kökten farklılıkların olması abesle karşılanmayabilir. İşte bu yüzden Batı, ulusçuluk ve modernleşmeyi eşzamanlı bir biçimde yaşar iken, Türkiye Cumhuriyeti, ulusçuluk çatısı altındaki bütün olgu ve mefhumları aynı zamanda birer modernleşme aracı olarak tasavvur etmek durumunda kalmıştır. Birinci Türk Dil Kurultayı'nın riyasetinde ele alınan ulusal dil olgusu da böyle bir perspektifle yoğrulmuş; hem uluslaşmayı hem de modernleşmeyi tahakkuk ettirebilecek bir imkân olarak görülmüştür.

5. BÖLÜM

İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYLARI (18-23 AĞUSTOS 1934 & 24-31 AĞUSTOS 1936)

5.1. İKİ KURULTAY ARASINDA KEŞFEDİLEN DİL: “TÜRK”ÇE

26 Eylül - 5 Ekim 1932 tarihleri arasında düzenlenen Birinci Türk Dil Kurultayı adeta bir bayram havasında gerçekleşmiş; devletin neredeyse tüm kurum ve görevlileri bu faaliyetin birer paydaşı olarak telakki edilmişti. Mamafih Kurultayın ilk toplanma günü olan 26 Eylül'ün, 1933'ten günümüze hâlen *Dil Bayramı* olarak kutlanılıyor oluşu, bu Kurultaya verilen sembolik önemin en bariz göstergesiydi. Birinci Türk Dil Kurultayı'na sadece aza olarak katılan ve zabıtlarda adı geçen kişi sayısı yedi yüz dokuz; Kurultaya gönderilen tebrik telgraflarının adedi ise altı yüz altmış yedi idi. Kurultayın esas amacı, dil reformunun mahiyetini ve yol haritasını belirlemek ve bu kapsamda üretilcek çalışmaların yöntemini, muhtevasını tayin etmektir. Nitekim Kurultayın son gününde TDTC'nin hem tüzüğü hem de çalışma programı ilan edildi. TDTC Tüzüğü'nün 18. maddesine göre, Türk Dil Kurultayı en az iki yılda bir toplanacaktı (Birinci Türk Dil Kurultay Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 437). Kurumun çalışma programı ise şu cümlelerle başlıyordu (1933: 455):

Büyük Gazinin himayesiyle şereflenen Türk Dili Kurultayının günlük müzakerelerini candan dinledik. İlk medeniyeti kuran Türkler olduğu gibi ilk medeniyetin Türkçe olduğuna da hiç kimsenin şüphesi kalmadı. Dillerin kaynağını araştıran birçok ilim adamları göstermişlerdir ki, Türk Dili Hint – Avrupa dili denilen dillerle Samî denilen dillerin atasıdır. Türk dili asırlardan beri yabancı dillerle karışarak özlüğü, temizliği bozulmuşken bile Şark medeniyetinin başlıca anlatış vasıtalarından biri olmuştur. Türk dili yeniden işlenip özlüğüne kavuşturulursa bugün de en ileri sayılan medeniyet dilleri arasında yerini bulacağına şüphe yoktur. En kestirme, en doğru yoldan dileğimize ermek için Devlet, Millet hep birden elbirliğiyle çalışmalıdır.

Yukarıdaki ifadeler esasen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda ortaya atılacak *Güneş Dil Teoris'i* nin bir nevi ayak sesleriydi; fakat bundan daha da önemlisi, Türkün medeniyet kavramıyla olan irtibatının; Türkçenin de medenî bir lisan olduğunun kabul edilişiydi. Kuşkusuz bu kavmî ve lisanî kabuller hipotetik anlamda sabitlenmişti. Başka bir ifadeyle bu iddiaların nesnel ölçütlere göre doğru olup

olmadıkları bir yana, mühim olan yeni kurulan bu ulus-devletin ulusuna ait bütün unsurların muasır dünya ile örtüştüğünü Anderson'un vurgusuyla hayal etmek yahut Hobsbawm'ın ifadesiyle de icat etmektir. Zira özgürlüğünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış yahut kaybetmiş bir halk için ulusal kimlik ve ulusal kültürü savunmak bütün öteki amaçların önüne geçer (Viroli, 1997: 103). Bu durumda ise ulusal kimliğin potansiyel olarak her daim var olduğu; varoluşunun özünde de takip edilen siyasî ajandaya uygun bir tözün mevcudiyeti -böyle bir şey olsun yahut olmasın- baştan kabul edilir. Bu ilk kabul ediliş anından itibaren artık ulusal kimliğin oluşumu, bu tözün ortaya çıkarılması anlamına gelecektir. Hâliyle hemen hemen bütün ulusçuluk söylemlerinde, bu hipotetik tasvir ve rabitaları, somut düzleme çekme arayışlarını görmek mümkündür. Arzu edilen rabitaların sağlanabilmesi için, ulusun potansiyelinde bulunduğu varsayılan belli tözlerin, aktüalize edilmesi ve somut bir mecraya dökülmesi elzemdir. İşte ulus inşası denilen süreç bu yönüyle bazen bir projeye dönüşebilmektedir. Başka bir deyişle, ulusal kimlik mutasavver hâline kavuşmadan önce bir *tabula rasa* hüviyetindedir. Bu boş levhanın istenildiği gibi doldurulması için önce ortaklık temelinde maziye doğru bir keşif yolculuğuna çıkmak; sonra ise orada bir süre kimlik madenciliği yapmak gerekmektedir. Söz konusu madencilik çabasının esası ise kurgulanmak istenilen kimliğin geçmişteki muadillerini aramak ve -bir aynılık nazarına uygun olarak- onlarla analogik bir selef-halef ilişkisini tesis etmeye dayanmaktadır. Çünkü oluşturulmak istenen ulusal kimliğin tarihî meşruiyeti ancak bu yolla sağlanabilir. İşte Birinci Türk Dil Kurultayı'nda ortaya atılan bilimselliği tartışmalı, daha doğrusu ilmi açıdan son derece yanlış tezleri ve Kurultay sonrasında yapılan faaliyetleri böyle bir bakış açısıyla değerlendirmek, bunların arka planındaki politik akli anlamlandırmak için olmazsa olmazdır.

Birinci (1932) ve İkinci (1934) Türk Dil kurultayları arasında Türk dili özelinde yapılanlar, ulus inşası sürecinin -varsayımları aşarak- somut bir projeye dönüşebilme kabiliyetinin en müstesna örneklerinden biridir. *Türk Dili* dergisinin 1932 Nisan'ında yayımladığı 5. sayıda yer alan imzasız bir yazıda aynen şöyle denmektedir (Türk Dili Sayı 5, 1934: 21):

İşe başlayan heyet ilkin kollarının, bölüklerinin kurulması ve çalışma programlarının yazılması ile uğraştı. Bütün yurda yaygın bir söz derleme seferberliğinin programını hazırladı ve buna göre yapılan bir “söz derleme talimatı” ve “söz derleme kılavuzu” ile ülkenin her yanında işe başlandı. En ucra köylerden başlanarak her yerde halk ağzından derlenen sözler, okunuşu, ne demeye geldiği gibi, kullanılış örneği, nerede kimin ağzından derlendiği, varsa eş ve zıt manaya gelir yakınları ile fişlere geçirildi. Bu fişler kaza ve vilâyet merkezlerinde iki süzgeçten geçerek birbirinin ayrıksız benzeri olanlar ayrıldı. Merkezde toplanmaya başlayan derleme fişleri, bir yandan alfabe sırasına, bir yandan da düz dil sözü, yahut bilim sözü olmasına göre dizilmeğe başlandı. 1933 Eylülünde, merkezde toplanan fişlerin sayısı 126 bine yakındı. Bunlar İstanbula getirilerek Üniversitede lise ve ortamektep muallimlerinden bir gruba verildi. Bu fişlerdeki sözler dilimizde kullanılan yabancı lâkırdılara karşılık olmak bakımından tarandı. 35 bin kadar tarama fişi elde edildi. Bunlardan 20 bine yakını karşılık seçme işine yarıyabilecek bir kılıktaki idi.¹⁰⁴

Resim 4. 10 Mart 1933 tarihli Cumhuriyet gazetesi

Görüldüğü gibi dilin sadeleşmesi için hummalı bir seferberlik başlatılmış; devlet bürokrasisi de ilgili kurumlarıyla bu sürecin bir paydaşı hâline getirilmişti. Derleme ve tarama faaliyetlerinden sonraki ikinci önemli girişim ise 1933 Mart'ında başlatılan “Büyük Dil Anketi” isimli teşebbüstür. Buna göre, TDTC Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimeleri çeşitli gazetelerde¹⁰⁵ teşhir ederek vatandaşlardan bu sözcükler hakkında ne düşündüklerini bildirmelerini isteyecekti. Söz konusu kelimelerin yerin öz Türkçe karşılık öneren yurttaşların teklifleri ise daha sonra değerlendirilecekti (*Cumhuriyet* gazetesi, 11 Mart 1933: 1; Türk Dili Sayı 5, 1934: 22). Ancak öz Türkçe kelime bulmaya matuf derleme ve tarama seferberliği halk ağızlarında kullanılan kelimelerden ibaret değildi. TDTC ilk etapta 150 kadar eski, yeni; yerli, yabancı; yazma, basma kitapları da tarayarak, bunlarda bulunan Türkçe kelimeleri, karşılık gelebilecekleri yabancı kökenli sözcüklerle birlikte

¹⁰⁴Bu alıntıdaki imlâ hatalarının tarafımızla bir ilgisi bulunmamaktadır. 1934 tarihli Türk Dili dergisinden olduğu gibi çalışmaya intikal ettirilmiştir.

¹⁰⁵Halkın öz Türkçe konusundaki hassasiyetinin artması amacıyla TDTC, dönemin basınından anket seferberliğine olabildiğince sayfa ayırmasını talep etmiştir (edilmiştir (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni-Sayı 1, 1933: 95-96).

fişlere aktarmıştı (1934: 24). Bu faaliyetlerin bir semeresi olarak 1934 yılında bilhassa Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin, öz Türkçe karşılıkları bulunmuş; bunlar tarama ve derleme sözlükleri aracılığıyla yayımlanmıştır. Bu noktada vurgulamak gerekir ki TDTC'nin öz Türkçe madenciliği, yalnızca Arapça ve Farsça kelimelerin, Türkçenin mıntikasından temizlenmesine yönelik değildi. Dil çalışmaları arasında hayli önem verilen meselelerden biri de muhtelif bilim, edebiyat ve sanat dallarında kullanılan mevcut terimlerin yerine öz Türkçe muadiller bulma arayışıydı. TDTC içinde kurulan on altı ihtisas kısımlarının her biri, kendi alanındaki Fransızca deyimleri esas alarak bir liste hazırlamış ve her Fransızca -yahut kullanıldığı alana göre Almanca, İngilizce, Yunanca, Latince-kelimeye karşılık mevcut Osmanlıca deyimini kaydetmiş ve bunlara mukabil birer Türkçe terim önerisinde bulunmuştur. Söz konusu terimler, Türk Dili dergisinin Ağustos 1934 tarihli 7. sayısında neşredilmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra, iki Kurultay arasında iki gramer anketi, altı tarama broşürü, ekler lügatçesi, altı bülten, Çağatay Lügati'nin Latin harfli versiyonu ve Dîvânü Lugati't-Türk'ten sonra Türk dili üzerine yazılmış ilk eser İbni Mühenna sözlüğünün de bir endeksi basılmıştır (Şavkay, 2002: 71).

Birinci ve İkinci dil kurultayları arasında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin idarî kadrosunda da bazı zarurî değişiklikler olmuştur. Başkan Samih Rifat Bey, Birinci Kurultay'ın hemen sonrasında vefat etmiştir.¹⁰⁶ Bunun üzerine hemen yeni bir başkan seçilmeyerek, TDTC Nizamnamesi'ne göre, zaten "Fahri Başkan" statüsünde olan Millî Eğitim bakanlarının bu makamda bulunmaları uygun görülmüştür. Dilde sadeleşmenin ateşli savunucularından biri olan Maarif Vekili Dr. Reşit Galip de, İkinci Kurultay'dan 5 ay önce, 5 mart 1934'te hayatını kaybetmiştir. Bunlardan daha da önemlisi TDTC'nin Genel Sekreterliği'nden, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne geçişi olmuştur. Yeni görevinin yoğunluğundan ötürü TDTC'deki vazifelerinden ayrılan Ruşen Eşref'in makamına, İbrahim Necmi Dilmen getirilmiştir. Bu bapta en önemli husus, TDTC'nin idarî kadrosunda bulunan bütün üyeler, Atatürk'ün isteği yahut oluruyla

¹⁰⁶Samih Rifat, Millî Mücadele yıllarında yazmış olduğu "*Yaşlı gittim şen geldim, Aç koynunu ben geldim. Bana bir yudum su ver, Çok uzak yoldan geldim.*" mısralarıyla başlayan Akdeniz Marşı ile tanınmıştır.

göreve getirilmiş kimselerdir. Üstelik Gazi, Cemiyetin bütün faaliyetlerini yakından takip etmekte ve gerekli gördüğü konulara bizzat müdahil olmaktadır. Bu da, Mustafa Kemal Paşa'nın, ulusal dil konusunu ne denli önemseydiğinin somut karinelerinden biridir.¹⁰⁷

5.2. II. KURULTAYIN HAZIRLIK AŞAMASI VE BASINDA YER ALAN HABERLER

İkinci Türk Dil Kurultayı'nın da temel amacı Erken Cumhuriyet idaresinin, erişilmesini hedeflediği ulusal kimliğin inkişafına elverişli ortamı, Türkçe aracılığıyla oluşturmaktır. Bu kapsamda Kurultay, TDTC Tüzüğü gereği, Birinci Türk Dil Kurultayı'nın yapılışından yaklaşık iki yıl sonra, 18 Ağustos 1934 tarihinde toplanma kararı alır (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni-Sayı 8, 1934: 2). Birinci Türk Dil Kurultayı'nda, Hüseyin Cahit Yalçın'ın ses getiren muhalefeti, TDTC'yi bu kez daha ihtiyatlı olmaya sevk etmiş izlenimi vermektedir. Kurultay müzakere usullerini kapsayan 11. madde, kurultayda öne sürülen tezler üzerinde tartışma yapmak *“Kurultayda esas, ilmi tezlerin azaya bildirilmesidir. Bunlar üzerine münakaşa ve müzakere Kurultayın mevzuu dışındadır”* denilerek açıkça sınırlandırılmıştır. Ayrıca Kurultayda okunacak tebliğlerin önceden yazılı olarak riyasete sunulması kararlaştırılarak, yetkili heyetin onayından geçmeyen tezlerin sunulamayacağı bildirilmiştir. Burası da açıkça göstermektedir ki, TDTC ikinci bir Hüseyin Cahit vakasına izin vermemekte kararlıdır. Zira ulusal dil meselesi, onların nezdinde farklı mülahazaların müsamahayla karşılanabileceği bir alan değildir. Nihayetinde Kurultayın çalışma programı, dil reformunun hedefleri ve sunulacak tezlerin başlıkları ilan edildikten sonra İkinci Türk Dil Kurultayı, 18 Ağustos 1934 tarihinde, Cumartesi günü, saat 14.00'te Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır. Bizzat Atatürk'ün de katıldığı bu kurultayın başkanlığına tıpkı ilkinde olduğu gibi Kazım Paşa (Özalp)¹⁰⁸ seçilmiştir. Bu seçimden hemen sonra yaptığı

¹⁰⁷Atatürk'ün 5 Eylül 1938 tarihli vasiyetnamesinin altıncı maddesinde, “Her sene nemadan mütebaki [arta kalan] miktar, yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumları-na tahsis edilecektir” ibaresi yer almaktadır (İnan, 2021: 279).

¹⁰⁸Türk Dil Kurultayları ile ilgili yapılan çalışmaların bazılarında Kazım Özalp ile Kazım Karabekir'in karıştırıldığı görülmektedir. Halbuki Kazım Karabekir o tarihlerde belki de hayatının en zor zamanlarını geçirmektedir.

konuşmada Kazım Paşa şöyle demiştir (İkinci Türk Dil Kurultay Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 11):

Resim 5. 19 Ağustos 1934 tarihli Hakimiyeti Milliye (Ulus) gazetesi.

Dil birliği; el birliğinin, düşünüş birliğinin, ülkü birliğinin en sağlam temeli olduğu gibi göz kamaştırıcı gözgüsüdür de... Uluğumuzun dil işini bu kadar önce tutması da bundandır. Aramızda bulunarak yüce özlerle kurultayı onurunu yükselten büyük önderimize sonsuz saygılarımı sunarım.

Kazım Paşa'nın kısa konuşmasında dikkat çeken en önemli husus, dil reformunun ruhuna uygun olarak -TDTK tarafından kullanılması teşvik edilen- ayna anlamına gelen "gözü" ile şef, reis ve kebir manalarını taşıyan "uluğ"¹⁰⁹ kelimelerini kullanmasıdır. Basının İkinci Türk Dil Kurultayı'na olan teveccühü ise gündend güne artarak devam etmektedir. Kurultay hakkındaki gelişmeler ve katılımcıların sundukları tezler *Hakimiyeti Milliyet*, *Akşam*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi dönemin gazetelerinde ekseriyetle manşetten verilerek haberleştirilmiştir. Ayrıca mezkur gazetelerde çıkan yazılar, dönemin dil konusundaki hâkim paradigmasına müzahir bir anlayışı yansıtmaktadır. Örneğin, *Akşam* gazetesinin başyazarı Necmettin Sadak, 20 Ağustos 1934 tarihli yazısında şu ifadeleri kullanmıştır (*Akşam*, 20 Ağustos 1934: 1):

Türk milletinin çok eski tarihi ve bütün medeniyetlere ilk örnek olan bilgileri meydana çıkarıldıktan sonra, bu milletin öz dili olmadığını, bugün yazdığımız Türkçenin temelini teşkil eden arapça ve farsî kelimeler kullanılmadıkça bir Türk için meram anlatmak güç olacağını zannetmek elbette çok yanlış bir görüştü. Osmanlı tarihini, senelerce

¹⁰⁹Bkz: Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi II, (1934). İstanbul: Devlet Matbaası, s. 1244.

mekteplerde Türk tarihinin hepsi diye okuduk, öğrendik. Osmanlı devrinin, engin Türk tarihinde kısa bir devre olduğunu Gaziden nasıl öğrendikse, öz dilimiz diye yazıp okuduğumuz osmanlıcanın zaman ve mekân dahilinde kısa ve mahdut bir tagayyür olduğunu yeni öğreniyoruz. Yanlıştan kurtulmak istiyoruz. Bu yanlış, bütün sezileri gibi herkesten evvel gören Gazi -vaktile vatan yolunda kurtuluşu arayıp bulunduğu gibi- ilim yolunda doğruyu aramaya çıktı. Şimdi bu yolun üstündeyiz. Varılacak hedef Türke, asırlardan beri unuttuğu, kaybettiği öz ana dilini buldurmadır.¹¹⁰

Sadak'ın yazdıklarının bir benzeri, Cumhuriyet gazetesinde de aksetmiştir; ama bu kez Yunus Nadi (Abalıoğlu) imzasıyla. Yunus Nadi, ulusal dil meselesine onto-politik anlamlar yüklediği yazısının bir bölümü şöyledir (Cumhuriyet, 24 Ağustos 1932: 1):

Gazi Hz.nin meclislerindeki intibalarımıza zamimeten bugün de şu bir iki misali şunun için ilâve etmiş oluyoruz ki dünyanın her istikametinde kuvvetle ve cesaretle yürüyerek muhtelif medeniyetleri birbirine karıştıran Türk milletinin tarihi gibi dili de zengin iken ve bunun başka türlü olmasına ihtimal bile yok iken adına fetret devri diyebileceğimiz oldukça uzun bir fasılda bu büyük milletin tarihi gibi dili de ihmal edilmişti. O kadar ki natüralist bir ressam gibi her tesadüf ettiği sahaya tabiatın ilham ettiği ismi veren Türk'ün Yabanova, Gökova gibi coğrafya isimlerini bile Yabanat, Gökabat gibi garibelere bizzat biz Türk'ler sokmuştuk. Cumhuriyet rejimi ile nihayet bulan bu gaflet devri Gazi Reisin ulu himmeti ile yerini milli bir nura, yani milli bir idrak ve irfana terketmektedir. Dün dünya içinde Türk tarihinin ana hatları tesbit olunmuştu. Bugün Türk dilinin âdeti topraklar altında veya kavimden kavme değişen şekiller arkasında saklanmış olan zengin haznesini ortaya çıkarmağa sıra gelmiş bulunuyor. Bu büyük ve geniş olduğu kadar feyizli mesainin sonunda görülecektir ki adamın çıktığı cennet bile ne Çin'in bahçesi, ne de yedi kat göğün bir tarafında kurulmuş hayalî bir vaha değil, belki Orta Asya yaylarının zümrüt sahalarıdır.

Ulus inşası, süreci hiç kuşkusuz basın-yayın faaliyetlerinin evriminden bağımsız okunamaz. Anderson (2011: 54-56), matbuat kapitalizminin halk dillerinin ve ulusal bilincin gelişmesindeki etkisine dikkat çekmiştir. Ona göre, matbaanın bulunuşu ve Martin Luther'in Kitabı Mukaddesi, Latineden Almancaya tercüme etmesi ile yayıncılığın yaygınlaşması sayesinde okuryazarlık artmış; bu da halkın dinî veya siyasî seferberliklere dahil olabilmesini sağlamış, nihayetinde de uluslaşma süreçleri hızlanmıştır (Anderson, 2011: 55-56) Keza Gellner de Reform ve buna bağlı olarak hız kazanan matbuat kapitalizmi arasındaki ilişkiyi hayli benzer ifadelerle şu şekilde kurmaktadır (Gellner, 1992: 81-82):

Reformasyon'un okuryazarlık ve kitaba bağlılık yönünde yaptığı baskı, tekelci rahipliğe saldırısı, bireyciliği ve hareketli kentli nüfusa olan bağları: bütün bunlar Reformasyon'u,

¹¹⁰Tekrar etmek gerekirse bu pasajdaki yazım yanlışları ve anlatım bozuklukları da çalışmadan kaynaklanmamaktadır. Akşam gazetesinin ilgili sayısından olduğu gibi metne aktarılmıştır.

modelimize göre uluscu çağa yol açan toplumsal özellik ve davranışların bir tür habercisi yapmıştır.

Bu noktada Anderson ve Gellner'e ek olarak okuryazarlığın insanı kullanışlı olabilecek bir beceriyle donattığı da unutulmamalıdır. (Crowley & Heyer, 2019: 129). Ayrıca modernist kuramlara referansla ulusal kimliklerin sonradan inşa edildiğini göz önünde bulundurulduğunda; çerçevesi çizilmiş ulusal mazinin kalıcı bir vasıf kazanabilmesinin ancak bazı tekrarlama pratikleriyle mümkün olduğu söylenebilir. Zira ulus inşası aynı zamanda da bir havsala derecesinin tayini, bir idrak mahallinin yaratılması ya da bir bellek kodlamasıdır. Ulusa dair mutabakat muhitinde yer alan anlatıların ve bu anlatı silsilesinin içerisindeki iyinin, kötünün, doğrunun, yanlışın, sembollerin ulus tarafından hıfzedilmesi hayatidir. Bu ezber talimine 20. yüzyılın başında imkân veren iki ana araç vardır: radyo ve yazılı basın. Dolayısıyla her iki Türk dil kurultayı boyunca hem radyo hem de yazılı basın etkin bir şekilde kullanılmış; yeni dil anlayışın halk tarafından benimsemesinin temel araçları olmuşlardır.

5.3. II. KURULTAY'DA BİR "ÖTEKİ" OLARAK OSMANLI

İkinci Türk Dil Kurultayı boyunca yoğun propaganda yapan gazetelerden biri olan Akşam gazetesinin 20 Ağustos 1934 tarihli nüshasında, soldaki karikatür yayımlanır. Karikatürde sakallı ve cübbeli bir adamın, elindeki kağıda Arap harfleriyle yazı yazmakta iken; bu esnada üzerinde "Türk Dili" yazan bir megafona doğru giden dinleyicilerden birisiyle yaptığı kısa konuşma vardır. Sakallı ve cübbeli adam Osmanlıca'yı; şapkalı ve ceketli insanlar ise Halkı temsil etmektedir. Osmanlıcanın "*yahu nereye?*" sorusuna Halk "*daima iyiye güzele, doğru...*" şeklinde cevap verir. Bu karikatürdeki mesaj son derece nettir: "Osmanlıcanın fitratı gereği çağdışı, kötü ve çirkindir; Türkçe ise mizacı icabı modern, iyi ve güzeldir." Türkçe ve Osmanlıca hakkındaki bu görsel temsilin, şifahî bir benzeri Kurultay Başkanı -aynı zamanda da TBMM Başkanı'dır- Kazım Paşa'dan gelir (İkinci Türk Dil Kurultay Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 11):

Resim 6. 20 Ağustos 1934 tarihli Akşam gazetesi

Türk urukları, bilindiği gibi, Ortaasyadan, doğu, batı yönlerine, donşaklar kıranına, ısı yakalara, binlerce yıllar içinde yürümüş, yayılmış, yerleşmiş, bütün acununu kültür ışıkları ile şenlendirmiştir. Ancak bu Türk göçmenleri, içlerine girdikleri çevrelerde türlü değişikliklere uğradılar o kadar ki, çoğu ana dillerini bile unuttular. Yavaş yavaş öz benliklerinden de uzaklaşan bu Türk göçgünlerinin Türk ana dille ilişkileri, bugün yalnız çevrelerine saçmış oldukları eski dil ve kök izlerinde görülür. Türk ana dilini ve benliklerini koruyabilmiş Türk Ulus ve uruklarının buldukları yerlerde de, binden artık yıldanberi, türlü siyasa ve din baskısı ve zorluğu, onları öz Türk dili üzerinde işleyip onu yükseltmekten geri bıraktı. Bu çağların siyasa ve din kurumları ise, Türkçeyi yükseltmeğe çalışmak şöyle dursun, tersine olarak onun değerli özünü bozmak için ellerinden geleni yaptılar. İşte bunlardan ötürüdür ki, bugün yazı dilimiz öz Türkçeden ayrılmış, bambaşka bir kılık almış bulunuyor. Bununla beraber öz Türk dili ulus içinde yaşamaktan alıkonamamıştır. Ancak yaşamakta olan öz Türkçenin; arı olarak daha işlenmemi durmakta olduğunu acı olsa da, açıkça söylemeliyiz. Dilimizin sağlam temelli düzen ve türelere dayanarak işlenmesi, genişletilmesi; onun bugün üstün bilgi ve bilgin dili kılınması; gerektir.

Yukarıdaki ifadelerinden hareketle Kazım Paşa'nın, Türkçenin yozlaşmasının sorumluluğundan Osmanlı ile birlikte İslam dinine de bir hisse biçtiği söylenebilir. Her ne kadar Osmanlı ve İslam isimleri bu konuşmada açıkça zikredilmese de, metni bu yönde değerlendirmek mümkündür. Burada bir derkenar düşmekte fayda var. İkinci Türk Dil Kurultayı'nın, Birinci Kurultay'dan en bariz farkı Osmanlı mazisinin alenen karalanmamasıdır. Daha önceki bölümde değinildiği üzere Birinci Türk Dil Kurultayı'ndaki bazı tebliğler -Samih Rifat ve Şeref Bey gibi- Osmanlı İmparatorluğu tecrübesini doğrudan tenkit eden bir niteliğe sahipti. İkinci Kurultay'da ise Osmanlı'ya yönelik tenkit metodunun değiştiği ve yerini ima edici bir anlatıma bıraktığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle Osmanlı özelinde Birinci Kurultay'da tenkit söz konusu iken, İkinci Türk Dil Kurultayı'nda tariz vardır.

Osmanlı hakkındaki dolaylı eleştirilerden birini Kurultay'ın son gününde Türk Tarih Tetkik Cemiyeti adına söz hakkı alan Bolu Mebusu Hasan Cemil (Çambel) yapar: (Türk Dili Dergisi Sayı 8, 1934: 106):

Vaktiyle cihan kültürünün en canlı merhalelerini ve en yüksek şahikalarını yaratmış olan Türk zeka ve çalışmasının, acı bir mukadderatla, muvakkaten o büyük kültür hizmetinin dışında kalması, tarihi hakikatlerin anlaşılmasına yahut yanlış anlaşılmasına sebep olmuş ve bütün kültür dünyası bunun manevi ziyanını görmüştür... Türkün Büyük Önderi Gazi Mustafa Kemal, Türk bilginlerini ve onlarla birlikte bütün Türk Milletini, Türk dilini araştırmağa çağırarak ve bu dile karşı millete mes'uliyet duygusunu uyandırmakla, Türk tarih ve kültürüne olduğu kadar, aynı zamanda bütün insanlık tarih ve kültürünün inkişafına da kıymet biçilmez bir hizmet yapmıştır...

Hasan Cemil'in kullandığı *acı mukadderat* ifadesinin altına kalın bir çizgi çekilmelidir; çünkü ona göre, "Türk"ün dünya kültür havzasının dışında kalması, birtakım dışsal faktörlerin etkisiyle olmuştur ve tamamen "Türk"ten bağımsızdır. "Türk" özü ve mayası bakımından zaten kültürel bir şahikayı temsil etmektedir. Burada açıkça görüldüğü gibi "kusur" kavramının bütün içkinliğini yadsınmakta ve fatura "öteki"ye kesilmektedir. Diğer bir ifadeyle mazide yaşanan ve ulus onurunu zedeleyen her türlü hadisenin mesuliyeti icat edilen günah keçisinin sırtına bırakılmaktadır. Böylelikle günah keçisi, bireylerin ve grupların iç çatışmalarını çözmelerini sağlayan bir savunma mekanizmasına dönüşmektedir.

Açıkel'in (1996) mazlumluk ideolojisine içkin olarak takdim ettiği mağdur figüründe olduğu gibi, ötekinin "biz"i maruz bıraktığı kötülük bir yönüyle öznenin ben-merkezli söylemi ve narsist ideolojisiyle bütünleşmektedir. Burada "biz"in karşı karşıya kaldığı kötülüğün, nesnel bir olumsuzluk olması gerekmekte; narsist dil, eylemin kendi şahsına karşı girişilmiş olması fikri üzerinden işlemektedir (Açıkel, 1996: 184):

Mazlum ideolojisinin -bireysel ya da ulusal-kollektif ölçekte olduğuna bakmaksızın- şekillendirdiği komplo teorilerinin genel özelliği, işaret edilen "kötülüğün-olumsuzluğun" nesnel bir olumsuzluk değil, fakat özellikle kendi şahsına karşı girişilmiş bir eylem olduğu düşüncesinin baskın olmasıdır. Bu nedenle, böyle bir ideolojinin en fazla vurguladığı öge kendi mağduriyetidir. "Bütün kötülük ona karşı –kasden– yapılmaktadır. Düşmanları onun menfaatlerini baltalamak için pusuda beklemektedir. Hakettiği şeylerden mahrum bırakmak için, düşmanları kendisine karşı kutsal bir ittifak kurmuştur". Şüpheli ve paranoya merkezli değerlendirmeler önemli bir önkabulden beslenir: öznenin kendini dünyanın merkezinde konumlandırarak denli değerli olduğu düşüncesinden.

Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, “öteki” olarak kategorize edilen unsurun, geçmişte ulusa karşı işlediği günahlar, onun ve ona dair tüm öğelerin sistematik bir kamusal tecride tabi tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü “öteki”nin yeniden dirilmesi demek, ulusun tekrar prangaya vurulması demektir. Dolayısıyla etrafı saran ötekinin çokluğu ve “biz”i maruz bıraktığı konum, ötekiye karşı mukavemeti ve ona karşı edinilecek zaferi daha anlamlı ve yüce yapmaktadır. Bu yönüyle de ulusal gurura hizmet etmektedir. Aynı tablo, ulusun fertlerinin “birlik ve beraberliği” konusunda da bir pekiştirici olur. Birlik, tam da kendisini bozacağına vehmedilen bir düşman tahayyülü ile teşvik edilirken, dış düşman birliğin gerçekleşmesi önünde bir tehdit olarak kurgulandığı ölçüde bu işlev sürmektedir (Zizek, 2004: 114).

5.4. II. KURULTAY’DA MODENLEŞMENİN ve ULUSLAŞMANIN BİR ARACI OLARAK TÜRKÇE

Ruşen Eşref’in yerine, TDTC Genel Sekreterliğine getirilen İbrahim Necmi, İkinci Türk Dil Kurultayı’ndan hemen sonra 1934 yılında, *Dil Bayramı* münasebetiyle bir konuşma yapar. İbrahim Necmi, Tarama Dergisi’nden de bahsettiği konuşmasında şöyle der (Türk Dili Dergisi Sayı 10, 1934: 24):

Derleme ve tarama yollarıyla bulunan ve bulunacak olan sözler, Türk dilinin ne zengin, ne yaman bir ana kaynak olduğunu bir kere daha gösterecektir. İlk adım olan Tarama Dergisi bu yolda verilecek emeklerin ne değerli karşılıklarla ödeneceğini göstermiştir. Dergideki sözler, öz dilimizin hem zenginliğini, hem de başka dillere kaynaklığını gösterecek değerdedir. Bir örnek verelim: Bugün herkesin söylediği “psikoloji” sözünün kökü aranacak olursa bunun “psikoz”dan çıktığı görülür. Etimoloji kitapları bunu da “nefes” diye anlatırlar. Yaşamının nefes almakla bir olduğunu düşünen eskilerin “nefes”le “ruh”u bir tutmaları kolay anlaşılır bir iştir. Şimdi dergide “nefes” sözüne bakarsanız “Pıs” diye bir söz görürsünüz ki “psikoz” sözünün de, “nefes” lakırdısının da hep bu ana kaynaktan kaynamış olduğunu anlamak pek kolay olur.

TDTC Genel Sekreteri’nin hiçbir bilimsel tarafı olmayan ve rahatlıkla mizahın kapsamına girebilecek olan yukarıdaki konuşması, Calhoun’un (2007: 148) özgül ulusçu ideolojilerin soyut mecralardan ziyade pratik eylemler bağlamında geliştiği önermesiyle paralellik göstermektedir. Esasen İbrahim Necmi’nin bir kutlama demeci olarak yayımladığı bu satırlarda yürütülen mantık, Üçüncü Türk Dil Kurultayı’nda kurumsallaşan Güneş Dil Teorisini’nin de temel yöntemi olacaktır.

Buradaki maksat, “Türk”ün, dili aracılığıyla modern olanı temsil eden Avrupa ile köken anlamında bir benzerlik, bir özdeşlik, bir aynılık kurabilme arayışıdır. Söz konusu teşebbüslerden birini de *Eski Dil Mefhumu* başlıklı teziyle Saim Ali Dilemre yapar. Emre, dönemin basınının büyük bir alaka gösterdiği tezinde öncelikle dil meselesinin politik boyutuna dikkat çeker. Ona göre, Türk dilinin özleştirilme çabası, milliyet prensibinin zarurî icaplarından (Türk Dili Dergisi Sayı 8, 1934: 53). Ayrıca bu konu yalnızca lengüistik disiplini ile sınırlandırılmayıp biyolojinin ve kültürel çalışmaların katkılarından da istifade edilmelidir. Saim Ali’nin tezindeki en önemli vurgu ise, Türkçenin -burada kastedilen 1932’de üretilen Türkçedir- mensup olduğu dil kategorisinin, Hint - Avrupa dil ailesinden çok daha eski olduğu sonucudur (Milliyet, 20 Ağustos 1934: 6). Dilemre öncelikle bir dilin eskiliğinin önemini ve çok boyutluluğunu şu sözlerle belirtir (Türk Dili Dergisi Sayı 12, 1935: 76):

Bugün eski dil mefhumu zevkli bir bilgi, bir fennî ve basit bir ilim merakı olmaktan çıkmış bulunuyor. Bu mevzu bugün bir kaynak, yani origine meselesine tahavvül etti. Ve hatta eski dil (eski medeniyet) oldu, ve bugün eski dil mevzuunun ruhî ve içtimaî ve pedagojik kuvveti şakaya gelmez bir şekil almıştır. Eski dil mefhumunda artık sırf felsefe yapmak istemek zamanın millî ihtiyaçlarını anlamamak demektir.

Dilemre’ye göre, her millet kendi kültür havzasını oluşturmak için öz diline sahip çıkmak zorundadır. Dahası dilin kadim oluşunun millî bir benlik meselesi olduğuna dikkat çeker ve bu iddialarını “*dilim olan yerde elim de vardır*” diyerek formüle eder (Türk Dili Dergisi Sayı 12, 1935: 77).

Konya Mebusu Naim Hazım (Onat) da, Saim Ali ile benzer bir tutum içerisindedir. Türk Dili’nin Sami Dillerle Münasebeti başlıklı bildirisinde, Cumhuriyet’in en önemli himmetinin millî kimliğe dair olduğunu şu sözlerle dile getirir (Türk Dili Dergisi Sayı 14, 1935: 1):

Bilirsiniz ki biz daha düne kadar ucu kayıp geçmişlere dayanan büyük varlığımızı tanımiyorduk. Dünya medeniyetlerine kaynak olmuş eski ve yüksek medeniyetimizi, dünya dillerinin ana ve mayası olan zengin, köklü dilimizi bilmiyorduk; geçmişte yaptığımız büyük işleri başkalarına malediyor, kendimizi hor, beceriksiz görüyorduk. Bilgiyi, ince san’atları dünyanın dört bucağına ilkönce, yayan biz olduğumuz halde soy ve boy adlarımızdan bir çoğunu kabalığın, aptallığın müradifi sayacak kadar kendimizden geçmiştik. Yabancı kültürlerin baskısı altında, yanlış yol göstericilerin kör ve zararlı görüş ve gösterişleriyle millî benliğimizi kaybetmiş, ölüm çukurunun tâ önüne kadar gelmiştik. Bizi elimizden tutarak bu maddî ve siyasi ölümden kurtaran Türkün en büyük oğlu bize manevî varlığımızı, millî

benliğimizi de verdi. Bir millete ilerleme ve yükselme yolunda hız veren en büyük kudret kaynağı, şüphesiz ki onun millî duygusu, millî kültürüdür. Bundan uzaklaşan bir millet, özü boşalmış bir ağaç gibi kurumağa yüz yutar.

Bildirisinin ilerleyen bölümlerinde ise dilbilim açısından hayli indirgemeci sayılabilecek bir iddiada bulunur: “[...] *Arap dili çok eski zamanlarda kelimeleri nasıl kendine mal etmiş, onları kendi tasrif (çekim) mekanizmasıyla nasıl ezmiş ve bozmuşsa dün de onu yapmış ve bugün de onu yapıp durmaktadır.*”

Gerek Saim Ali'nin gerek Naim Hazım'ın bildirilerinde, gerekse de İkinci Türk Dil Kurultayı'nda öne sürülen diğer tezlerde geçmiş anlatılırken, ona sanki bugüne ait bir anlamın atfedildiği görülmektedir. Tarih kuramcısı Keith Jenkins de “geçmiş” ile “tarih” arasında bariz bir fark bulunduğunu belirtmektedir. Bu ayırıma göre, geçmiş yaşanan şey; tarih ise anlatılarak anlamlandırılan şeydir. Bu durumda “geçmiş” yaşanmışlığın biricikliğinden hareketle şimdiki zamanın gerisinde kalmış bir zaman dilimini imlerken, “tarih yazımı” anlamındaki tarihin, aynı geçmişin bir diskur hâline gelerek onunla bağlantılı fakat ondan ayrı bir varlık kazandığı söylenebilir (Jenkins, 1997: 18-19). Saim Ali'ye göre, Türkçe dünya üzerindeki en kadim dillerden biri olduğu gibi; Hint- Avrupa dil ailesiyle de irtibatlıdır. Hatta bu dil ailesi içerisinde yer alan bazı diller üzerindeki nüfuzu ve belirleyiciliği herhangi bir tartışmaya mahal vermeyecek kadar kesindir. Naim Hazım ise Saim Ali'nin Hint - Avrupa dil grubu üzerinde yaptığı “lengüistik” tetkiklerin bir benzerini Sami diller üzerinde yapar. Bilimsel kıstaslardan ziyade arzu edilen ulus inşasına müteallik zan ve vehimlerden hareket eden Naim Hazım'a göre de Türkçe, Sami dillerinin de atası konumundadır. Her iki bildiri de yeni kurulan ulus-devletin, hayal ettiği modernleşme ve uluslaşmanın panoramasından mimetik perspektifler sunulmaktadır. Bu da Jenkins'in ifade ettiği gibi tarihin aslında dilsel kuruluş olmasıyla yakından ilgilidir. Somutlaştırılacak olursa anlatım esas itibarıyla dille gerçekleşen bir eylemdir. Ulusal kimlik hakkında şekil verilerek anlatılan ulusal tarih, ulusal dilde anlam kazanmaktadır. Bu da dilin, her zaman ulusal kimliklerin kurucu unsurları arasında gösterilmesine yol açmaktadır. Ulus inşası kavşağında, dilsel anlatımın tarihle buluştuğu bir başka kavram da ulusal mitlerdir. Lacoue-Labarthe, basit anlamda mitlerin birer hipotetik atıflar olarak görülebileceklerine değinmektedir.

Lacoue-Labarthe'a göre mit, aktif bir şekillendirme ya da Platon'un öne sürdüğü gibi plastik bir şeydir. Dolayısıyla mitler, rolleri tipler yahut modeller önermekten ibaret olan kurmacalardır. Halk da bunlara öykünerek veyahut özdeşlik kurarak kendini kavrayabilir (Lacoue-Labarthe, 1990: 93-95). Bu durumda icat edilmiş ulusal kimliğin üç tane uğrak noktası olduğu ileri sürülebilir: kadim zamanlardan geçmek, şimdide olmak ve geleceğe uzanmak. Potansiyelinden hiçbir şey kaybetmeyen kadim ulusal cevherin keşfinden sonra yapılacak olan şey, onu kutlu bir gelecek tasavvurunun vasıtası yapmaktır. Ulus inşası sürecinde de ulusa dair farazî kademelerin ve mertebelerin arandığı bir dönem bulunmaktadır. Mazi, tarihle yeniden buluşup ulusal dil aracılığıyla kurgulanacaktır. Türk uluslaşma tecrübesinde ise mitleştirme olgusunun en berrak tasvirlerini Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda ortaya atılan Güneş Dil Teorisi'nde bulmak mümkündür.

5.5. ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYI

Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nı incelemeye başlamadan önce II. ve III. Türk Dil kurultayları arasında TDAK'nın¹¹¹ öz Türkçe kapsamında yaptığı faaliyetlere ve ulusal dil meselesinin gündelik politikaya yansımalarına bakmak yerinde olacaktır. Öncelikle şu hususu belirtmek gerekir ki, Türk ulusçuluk hareketi içerisinde öz Türkçe yazma ve konuşma pratiğinin zirveye çıktığı dönemlerden biri, 1934 ile 1936 yılları arasındadır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1934 yılında, *Dil Bayramı* vesilesiyle yayımladığı demeç şöyledir (Türk Dili Dergisi 10, 1934: 1):

Dil bayramımızdan ötürü Türk Dili Araştırma Kurumu Genelözeğinden, Ulusal kurumlarından, türlü orunlardan birçok kutunbitikler aldım. Gösterilen güzel duygulardan kıvanç duydum. Ben de kamuyu kutlularım.

Kuşkusuz icat edilen “bu yeni ama bir o kadar da öz” Türkçeyle konuşma çabası yalnızca Mustafa Kemal Atatürk'e yahut devlet kademelerine özgü değildir.¹¹² Öz Türkçeciliğin en önemli taşıyıcı kolonlarından birisi de basındır. Hatta Türk Dili

¹¹¹Yeniden hatırlatmak gerekirse TDTC'nin ismi II. Türk Dili Kurultayı'ndan sonra Türk Dili Araştırmaları Kurumu; III. Türk Dil Kurultayı sonrasında ise Türk Dil Kurumu'na dönüştürülmüştür.

¹¹²Bu kapsamda verilecek en iyi örneklerden birisi Atatürk'ün, Türkiye'yi ziyaret eden İsveç Veliht Prensi şerefine Çankaya Köşkü'nde verilen yemekte yaptığı konuşmadır.

Tetkik Cemiyeti Bülteni'nin 10. sayısında, Milliyet gazetesinin 1927 ve 1934 yılında kullandığı dil mukayese edilerek öz Türkçe kelimelerin arttığına dikkat çekilmiş ve bunu onur duyulacak bir gelişme olarak takdim edilmiştir. Yine aynı bültende yer alan imzasız bir yazıda şöyle denmektedir (Türk Dili Dergisi 10, 1934: 32):

Yeni kelimeleri kullandıkça alışacağız ve daha yenilerini bularak bugünkü pasaklı ve yamalı bohça gibi dilden büsbütün uzaklaşacağız. Dilimiz bir, kitabımız bir, konuşmamız bir, içimiz dışımız bir olacak... Ulu Önderin izlerinde yürüdüğümüz ülkü bize parlak yarımlar muştuluyor. Türk dili hars dili olacak ve sırf arapça ve farsça mahlûtu lisan yüzünden halka yayamadığımız ilim ve irfanı konuşma kadar umumileşeceğiz... Bizim on binlerce sene evvelden kalma bir madenimiz vardı. Ona hor baktık, kullanmadık, paslandı küflendi. Lâkin bağırimızdan doğan Büyük Güneş, bir gün geldi, ona da nurlarını yolladı, meydana çıkardı ve kullanın diye elimize verdi. Onu ne kadar kullanırsak o kadar parlayacak, o parladıkça biz yükseleceğiz.

Yukarıdaki pasajda ulusal dil, ulusal kimliğin temsilinde kilit kavram olarak konumlandırılmaktadır. Esasen burada aktarılmak istenen mesaj birisi tamamlanmış, diğer ikisi henüz tamamlanmamış üç aşama hâlinde özetlenebilir: farkındalığın yaratılması, aynılık motivasyonunun sağlanması ve bütüncül kimliğe ulaşma. Ulusal dilin tarihsel kıdemi sayesinde Fichteci ilksel kalıntıları icat etme süreci nihayete erdirilmiştir. Şimdi ise ulusal dilin kıdeminin, aynı toprak parçasını paylaşan halka tanıtılması, yani onların bu konuya yönelik farkındalıklarının arttırılması aşamasına gelinmiştir. Dolayısıyla Türk Dili Araştırmaları Kurumunun 1934 ile 1936 yılları arasında yaptığı ve neşrettiği bütün çalışmaların, böyle bir farkındalığın yaratılmasına matuf olduğu söylenebilir. İstenilen farkındalık düzeyi sağlandıktan sonra ise son aşamaya geçilerek Türklük bütüncül bir kimliği temsil edecek ve en nihayetinde saf bir ulus-devlet belirecektir. İnşa edilmek istenen ulus-devletin onto-politik referans noktalarının ne[ler] olduğunu ise yine aynı dergide yayımladığı yazısında Ahmet Cevat söyler (Türk Dili Dergisi 10, 1934: 32):

Doğunun ölen kültürü ile Batının dipdiri kültürü arasındaki uçurum göz önündedir: Bu ayrılık yel değirmeni ile Diezel makineleri, tatar postası ile radyo arasındaki ayrılık kadar büyüktür; onları anlatan diller de o ölçüde birbirinden ayrı olmalıdır; bunu görmeyip, bir avuç okumuşun elinde bir ayrıcalık (imtiyaz) gibi duran osmanlıcaya yapılmaya sağlam düşünüş denilebilir mi?

Tıpkı Ahmet Cevat'ın ifade ettiği gibi eski olandan kopuşun ve yeni olanın benimsenmesinin ifşası semboller aracılığıyla yapılmaktadır. Ulusal dil de böyle bir teşebbüsü yedi düvele faş eden en kuvvetli alametlerin başında gelmektedir. Nitekim, Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda, Türk Dil Kurumu'nun 1934-1936 yılları arasındaki çalışmaları üzerine bir genel sekreterlik raporu sunan Türk Dili Araştırmaları Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, bu süre zarfında Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzlarının iki kez ve 157 bin takım olarak basıldığını ve yurdun her yerine dağıtıldığını söyler. Ayrıca toplam 6.075 terimin Türkçe karşılıklarının bulunduğunu da belirtir. Sonraki yıllar için de 26.241 terimin daha bulunduğu ve böylece toplam 32.316 terimin Türkçeleştirilmiş olacağını müjdesini verir. Ancak iki konu hakkında TDAK henüz kararını vermiş değildir (Üçüncü Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtlar, 1937: 20-22):

- 1- İlk ve orta okullar ders programlarına ait terimlerde hedef, Türk çocuğunun, derslerini kolaylıkla anlayıp öğrenmesi olduğu için, bu terimlerden:
  - a. Kökü Türkçe'den gelen ve kültür dünyasında müşterek olan (elektrik, dinamo, metre, gram...) gibi terimlerin olduğu gibi alınması;
  - b. Bunların dışında kalan terimlerin elden geldiği kadar okuyacak çocuğun kendi bildiği ve konuştuğu Türkçe'nin sözleriyle, Türkçe olarak yazılması;
- 2- İhtisas ve yüksek tahsil terimlerinin, doğrudan doğruya kökü Türkçe olan kültür dünyası terimlerinden alınması.

Dilmen'in bazı konularda öz Türkçeciliğın tavsatılabileceğini ima eden şerhine rağmen öz Türkçecilik tüm hızıyla yoluna devam etmektedir. Agâh Sırrı Levend gelinen noktayı şu sözlerle özetler (Levend, 1960: 426):

Yabancı kelimelere karşılık bulmak gayreti 1935 sonuna kadar devam eder. Fakat iş o hale gelmişti ki, herkes gelişi güzel bulduğu kelimelerle yazıyor ve yazılar, sahibinden başkasının anlamasına imkan olmayan bir şekil alıyordu. Daha tuhafı, Türkçe kelimelere bile karşılık arayıp bulanlar vardı. İş yolundan çıkmış, üzücü bir hal almıştı.

TDAK'nın çalışmaları yalnızca terimlerle sınırlı değildir elbette. Terim çalışmaları kurumun dokuz kola ayırdığı faaliyetlerden sadece bir tanesidir. Bunun yanında lengüistik, etimoloji, tercüme, filoloji - lûgat ve tarama, derleme, gramer – sentaks, yayın - basın ve de kitap işleri olmak üzere sekiz farklı çalışma kolu bulunmaktadır. Her bir kolda öz Türkçecilik anlayışı ekseninde son derece geniş kapsamlı faaliyetler yürütülmektedir.

5.6. TÜRK ULUSAL MİTİNİN İCADI: “GÜNEŞ - DİL TEORİSİ”

Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda kurumsal bir altyapıya kavuşturulmaya çalıştırılan Güneş Dil Teorisi'nin (GDT)¹¹³ ana hatları hakkındaki ilk metin, Kurultay'dan yaklaşık dört ay önce Nisan 1936 tarihli Türk Dili dergisinin 16. sayısında yayımlanmıştır. Söz konusu yazıda da TDAK'nın, 1935 sonbaharından beri yeni bir Türk dil tezi bulmaya çalıştığından bahsedilmektedir (Türk Dili Dergisi 16, 1936: 30). Teori iki esas problem üzerine bina edilmiştir (1936: 37):

- İnsan oğlunun yeryüzündeki ilk şuurlu idraklerinin hangi obje üzerinde toplandığını gösteren filozofik ve psikolojik araştırmalar,
- İnsan dillerinin üzerlerinde en geniş manaları topladıkları ilkel manalı seslerin hangileri olduğunu ve bunlarda sonsuz anlam birikmesinin neden ileri geldiğini ortaya koymağa çalışan lengüistik ve filolojik derinleştirmeler.

İlgili metinde Güneş - Dil Teorisi'nin temel hareket noktalarından birini oluşturan ilk soruya şu şekilde yanıt verilmiştir (1936: 37):

İnsanın şuurla kâinata bakışından ilk dikkatini üzerine çeken ve bütün varlığın esası gibi görünen obje “güneş” olmuştur. İkel bir yaşayış içinde bulunan bir insanı düşünelim: Henüz ateş yakmasını bilmiyen, fakat şuur ve idrak bakımından hayvanlıktan kurtulmuş olan öyle bir yaratık, yürüyeceği yolu, meyvasını yiyeceği ağacı, aşacağı suyu, sığınacağı kovuğu... v.s, vs.s görebilmek için “güneş”in varlığına ve ışığına muhtaçtır. Güneş, gökyüzünden kaybolunca ne renk ne yer, ne ağaç, ne su birikintisi görebilir.

Dilin hatta dilden önce düşünmenin kökenini tıpkı Herder ve Rousseau'nun yaptığı gibi doğa durumunda arayan GDT, ikinci soruya cevap olarak ise “ağ” ana

¹¹³Uriel Heyd, Güneş Dil Teorisi için “insanı hayrete düşüren teori” ifadeleriyle tanımlamaktadır.

kökünü vermiştir. Yeryüzündeki bütün kelimelerin atası işte bu köktür. Buna göre, ana kök kelime olan “ağ”ın vokali a, zamanla değişerek sekiz şekle bürünmüştür: ağ, ığ, iğ, eğ, uğ, üğ, oğ, öğ. Burada GDT’ye kısa bir fasıla verip yeniden 1932’ye, Birinci Türk Tarih ve Dil kongrelerindeki havayı hatırlatmakta yarar var.

1932 yılında gerçekleştirilen her iki kongreden beri tartışılan ve üzerinde araştırmalar yapılan ana mesele, insanlığın menşei konusudur. Doğrudan söylemek gerekirse bu menşein Türkler olduğu anlatısıdır. Etnografik, felsefi, arkeolojik, dilbilimsel ve antropolojik “bilimsel” incelemeler, insanlığın kökeninin Türklere dayandığını ve dünyadaki medeniyet havzasının beşiğinin Orta Asya olduğu iddiasını dile getirmişlerdir. Konuya bu açıdan bakıldığında Türkçenin de o insanlığın ve medeniyetin ilk dili olması kaçınılmaz bir hâl almaktadır. İşte sosyal bilimler disiplinlerinin altüst olduğu bu buhranlı dönemde Mustafa Kemal Atatürk’ün dikkatini, Avusturyalı dilbilimci Herman F. Kvergic’in Türk Dillerindeki Bazı Unsurların Psikolojisi başlıklı 41 sayfalık risalesi çekmiştir. Söz konusu yazının Atatürk’ün eline nasıl geçtiğini ise gazeteci Osman Fikri Sertkaya’ya verdiği röportajda Yakup Kadri anlatmaktadır (Sertkaya, 1967: 34):

Viyanalı bir dil uzmanı bir tez hazırlamış. Bizim sesli ve sessiz harfler üzerinde durmuş. Her harfe ayrı bir anlam vermiş tutup bu tezi, o zamanın matbuat müdürü olan Vedat Nedim Tör’e göndermiş. Vedat Nedim benim arkadaşımdır. Tezi alıp bana getirdi. Ben de bunun dil ile ilgili olduğunu görünce Atatürk’e götürdüm. Atatürk tezi okuyunca, “Tamam, demişti, istediğimi buldum.” Sonra o uzmanı Ankara’ya, dil kurultayına çağırdılar. Ben o sıralarda Avrupa’da bulunduğum için, bu tez hakkında daha derinlemesine bir fikir edinemedim.

Ahmet Cevat Emre’nin (1956: 49-50) hatıratına göre, Atatürk bu teoriyi incelemeleri için İbrahim Necmi Dilmen, Yusuf Ziya Özer, Naim Hazım Onat gibi isimlere göndermiş ancak onlardan Avusturyalı bu dilbilimcinin yazısına dair olumlu bir cevap alamamıştır. Fakat her şeye rağmen teorinin tartışılmasını isteyen Atatürk en nihayetinde Kvergic’in, Türkçe ve farklı diller arasında bazı etimolojik paralelliklere dikkat çeken kısa yazısını TDK’nın gündemine sokmuştur. Keza Afet İnan da (2021: 315) dil hususuyla ilgili bütün yabancı kitapları takip edip incelediğini GDT’nin de bu arayışların bir neticesi olarak ortaya çıktığını belirtmiştir.

İşte GDT uluslaşma ekseninde yapılan hem tarih hem de dil konusundaki arayışların bir çıktısı olarak Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda enine boyuna masaya yatırılmıştır. Öyle ki, idarî meseleler dışında Kurultay'ın eğildiği tek başlık GDT'dir. TDAK Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, GDT'nin hülasasını şu sözlerle yapar.

Güneş - Dil Teorisi şimdiye kadar dilimize yabancı sanılan dillerdeki varlıkların Türk kaynağından geldiğini ispat etmekle ameli sahadaki dil çalışmalarımıza da büyük bir genişlik ve kolaylık vermiştir. Halkın bildiği, manasını anladığı kelimelerin yabancı dilden geliyor sanılarak feda edilmesi zarureti bu teoriyle ortadan kalkmış bulunuyor. Burada şu noktayı da önemle ileri sürmek isterim: "Güneş - Dil Teorisi"ni, yalnız dilimize lâzım görünen ve karşılığı bulunmayan birtakım Arapça, Farsça, Fransızca sözleri -Türkçe diyerek-muhafaza gayretiyle ileri sürülmüş zannedenler, pek büyük bir gaflet ve yanlışlık içine düşmüşlerdir. Türk dil devriminin ameli dileği, yazı dilimizle halkın dili arasındaki uçurumu ortadan kaldırmak, böylece Cumhuriyet Türkiyesinde herkesin kolaylıkla okuma yazma öğrenmesine, okuduğunu anlamasına, düşündüğünü yazmasına meydan açmaktır.

Dilmen'in bu sözleri aslında GDT'nin, her ne kadar kamusal alanda dile getiril[e]memesine rağmen vahim iletişim sorunlarına yol açan öz Türkçecilik ısrarına bir son verdiğinin müjdecisidir. Zira bütün dillerinin Türkçeden türediği varsayımının pratik sonucu, yeryüzünde kökü Türkçe olmayan hiçbir sözcüğün bulunmadığıdır (Şavkay, 2002: 80). Başka bir ifadeyle söylenecek olursa Türkçenin, örneğine az rastlanacak bir mitle taçlandırıldığı an, öz Türkçecilik faaliyetlerinin "kısmen" yavaşlamaya geçtiği zamana tekabül etmekteydi.

Resim 7. 26 Ağustos 1936 tarihli Akşam gazetesi

Kurultay'daki etimolojik mantalitenin nasıl işlediğinin, daha doğrusu yeryüzündeki bütün dillerin kaynağının Türkçe olduğu iddiasının altının nasıl doldurulduğunu

da en iyi anlatanlardan biri Dilmen'dir. Dilmen *Güneş - Dil Teorisinin Ana Hatları* başlıklı tezinde "idi" sözcüğünü şöyle analiz eder (Üçüncü Türk Dil Kurultayları Müzakere Zabıtları, 1937: 75):

Güneş - Dil Teorisinin birinci prensipi, kelimenin etimolojik şeklini aramağa ve türlü dillerdeki şekillerini karşılaştırmağa girişelim: Güneş dil Teorisinin birinci prensipi, kelimenin etimolojik şeklinin başında bir ana kök bulunmasıdır. Bu ana kök kaynaşmış olabilir. (İdi) kelimesinde vaziyet böyledir. Fakat bunun (iğe) şeklinde (iğ) ana kökünü buluyoruz (İdi) ve ona benzeyen (iti, ite, ete, ata, ede, ide, öde) şekillerinde ise, bu (iğ) ana kökü kendisinden sonra gelen ikinci derece prensipal elemanla kaynaşmış bulunuyor.

Bu akıl yürütmenin neticesinde Yunancadaki "idea" sözcüğü ve bu kelimenin Fransızcadaki karşılığı olan "idee" otomatik olarak Türkçeleşmektedir. Hatta Ahmet Cevat Emre aynı argümantasyon şeması içerisine filozof, filozofi ve filozofik kelimelerinin de kaynağının Türkçe olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, filozof kelimesinin ilk hecesi if ya da ef; asıl şekli ise ip yahut ep biçiminde olmalıydı. İp ve ep ise Türkçede muhakeme gücü manasını taşımaktaydı. Ayrıca, Yunanca "phil" sözcüğünün sevmek yahut öpmek anlamlarına gelebileceği farz edilse de, Emre bunu Aristoteles'e yaptığı tuhaf referansla reddediyordu (Üçüncü Türk Dil Kurultayları Müzakere Zabıtları, 1937: 194):

Burada durup düşünelim: Aristote "sofia" kelimesini "filozof" manasıyla kullanıyor; o halde "filozofi" deki "filo" manayı ancak tekide yarıyor, demektir; "sofia" yı sevmeklik manası, kelimenin kuruluşu zamanında yoktu demektir.

Etimoloji disiplinin sınırlarını zorlamaya devam eden Emre, "philo" kelimesinin de asıl hâlinin "ipil" olduğunu iddia ediyor; ilk ekinin tek fonksiyonun ip kelimesinin anlamını genişletmek olduğunu söylüyor ve bunun da Türkçedeki "bil" kelimesi ile aynı olduğunun hükmünü veriyordu. Sophia sözcüğünün de bilgelik anlamına geldiğinden hareketli filozofi, filozof ve filozofik kelimelerinin asıllarının Türkçe oldukları netleşiyor ve bunların yerine Türkçe karşılık bulma sıkıntısı ortadan kalkıyordu (Üçüncü Türk Dil Kurultayları Müzakere Zabıtları, 1937: 194; Lewis, 2007: 83). Kurultay'ın dördüncü günü kürsüye gelen İsmail Müştak Mayakon ise elektrik kelimesine öz Türkçe karşılık aramayacaklarını; çünkü zaten bu sözcüğün Türk asıllı olduğunu müjdeliyordu (1936: 219):

Yirminci asrın en büyük ihtiralarından biri olan elektrik kelimesine mukabil gerek fen kitaplarımızda gerek gündelik hayatta ne kullanacağız. Bunun yerine hangi öz Türkçe kelime bulup koyacağız?... Arkadaşlar biz de bu fikirdeyiz. Biz de böyle yapacağız; fakat biz elektrik kelimesinin öz Türkçe karşılığını arayıp bulmak külfetli bir iş olduğu için değil, kelimenin kendisi öz Türkçe olduğu için, onun Türk aslından çıktığını bildiğimiz için onu kullanacağız.

Mayakon'dan bir gün sonra tebliğini sunan Agop Martayan ise brakisefal yiğitlerin ana vatanlarının Orta Asya olduklarını ileri sürüyordu (1936: 237). Dahası medeniyetin gelişimine katkı sağlayan her şeyin -koyun, at; arpa, buğday ve demir, tunç gibi unsurların Orta Asya'dan, Türklerin ana vatanlarından Avrupa'ya ihraç edildiğini söylüyordu. Böylelikle de insanlığın tekamül ile tanıştığını iddia ediyordu (1936: 237-238)

Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda, hem GDT'nin hem de yukarıdaki tebliğlerin mahiyetini ise en iyi özetleyen figür Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut idi. Tankut, Güneş - Dil Teorisine Göre *Pankronik Usuller Paleo - Sosyolojik Dil Tetkikleri* başlıklı tebliğinde Herderci bir bakışla önce beşeriyetin kökenini dile dayandırmakta ve dillerin kökenin yalnız lengüistikle açıklamayacağını şu sözlerle bildirmekteydi (Üçüncü Türk Dil Kurultayları Müzakere Zabıtları, 1937: 99):

Dil menşei meselesi lengüistiğe bağlı bir mesele değildir. Yüzyıldan beri dilin menşei üzerine yazı yazanların çoğu yanıldı. Langage'ın (söz) menşei ile langues (diller) ın menşei ayrı ayrı bahislerdir. Şimdiki dilleri karşılaştırmakla ilk ana dile varabilmek fikri hulyadan başka bir şey olmaz. Lengüistler ancak konuşulmuş ve yazılmış dilleri tetkik eder ve bunların tarihini en eskiye kadar vesikalar üzerinden izler. Böylece tarihin en eski safhalarına varmakla beraber bu dillerin arkada kalan ve büyük bir inkişaf mahsulü olan mazilerine dalmaz.

Gerçekten de tıpkı Üçüncü Dil Kurultayı'nda tebliğ sunanların kahir ekseriyeti tıpkı Tankut'un dediği gibi "yazılmamış" ve "konuşulmamış" bir dilin, daha doğrusu bir mitin, bir icadın, bir hayalin, bir keşfin peşindedirler. Osmanlı'nın son döneminde yaşadığı travmaları unutmak ve unutturmak isteyen Erken Cumhuriyet idaresi, GDT'yi hem Türk Dil ve Tarih tezleri ekseninde kurgulamaktaydı. Hipotetik soyutlama pratiğinin şahikası niteliğinde olan Türk dil kurultaylarında, esasen Anderson'un deyişiyle hayalî bir cemaat olan ulusun, tarihsel kökleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Yeryüzünde tedavülde olan bütün medeniyet ve kültür, Orta Asya'daki brakisefal Türk ırkının malı olarak gören ve

göç yoluyla Asya'ya, Amerika'ya, Avrupa'ya ve Afrika'ya yayıldığını bir hakikat olarak takdim eden tez, ulusal dil ve tarihe bir kıdem ve öncelik kazandırılmak istenmiştir. Böylelikle yeni inşa edilen Türk kimliği, tarihî bir perspektifle sağlam zemine oturtulacak; ulusal dil ve tarihe son asrın hafızalara sirayet eden melankolik tahakkümü kırılacak ve en nihayetinde yeni kurulan devlet ile -arzu edilen istikamette- yaratılan ulus bütünleşecektir.

SONUÇ

Öyleyse gelenek, her kuşağın, kendi ihtiyaçları doğrultusunda ortaya koyduğu yorumlar toplamıdır, özellikle de geleneğin doğduğu temel kaynaklar, bu tür bir çeşitliliğe imkan tanır. Çünkü realite, bu kaynakların, üzerindeki oluşumlarını gerçekleştirdikleri asıldır. Gelenek, sabit nazari inançlar ve değişine kapalı dogmalar bütünü değil aksine söz konusu nazariyelerin, belli bir çevredeki, tarihin belli durumundaki, kendi düşüncesini ortaya koyan ve kendi dünya görüşünü oluşturan belli bir toplumdaki pratiklerin tamamıdır. Şu hâlde gelenek ne kütüphanelerde bulunan maddi bir birikimdir ne de bağımsız teorik bir varlıktır. Çünkü ilki, maddi düzeydeki, ikincisi ise imaj/zihin düzeyindeki bir varoluşu ifade eder. Dolayısıyla gelenek, gerçekte halkın sahip olduğu manevi/psikolojik bir birikimdir.

Hasan Hanefi'nin (2011: 14) gelenek kavramını mekân-zamansal bir perspektifle yorumladığı bu satırlar, esasen söz konusu mefhumun realite ile olan yakın ilişkisini gözler önüne sermektedir. Gelenek, radikal muhafazakar söylemin iddia ettiği gibi; aşkın bir değerler silsilesi yahut ahlakî normlar manzumesi değil, zamana göre esneyen, değişen ve dönüşebilen plastik vasfı hayli belirgin toplumsal, siyasî ve iktisadî alışkanlıklardır. Bu yönüyle de gelenek realitenin dışında kalan, onun sınırlarını tayin eden ya da ona ilanihaye direnebilen bir muhteva taşımaz. Bilakis realiteye ve hayatın rutin akışına mündemiçtir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde serüvenleri detaylıca özetlenen uluslaşma ve ulus kavramları da, yukarıdaki anlatıya benzer bir dünyevî içkinliğin sonuçları olarak ortaya çıkmışlardır. Anderson ve Hobsbawm'ın hayal edilmişlik ve icat edilmişlik bahislerinin arka planında geniş yelpazeli bir paradigma değişimi yer almaktadır. Üstelik bu değişim siyasî, iktisadî, felsefî ve toplumsal boyutları olan bir düzlemi kapsamaktadır. Uzun metrajlı bu hikayenin içerisinde feodalitenin yıkılması, kent merkezlerinin büyümesi, siyasal iktidarın kullanımına getirilen anayasal kısıtlamalar, matbuat kapitalizminin yaygınlaşmasını ve sanayileşme gibi olgular bulunmaktadır. Zira mezkur değişim ve dönüşümler yeni bir kimlik tarifinin yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle uluslaşma, ulus inşası ve ulus gibi kavramlar modernleşme süreciyle birlikte oluşmaya başlamıştır. Kuşkusuz modernleşme tek bir alandan ibaret olmayıp çok farklı veçheleriyle tartışılması gereken bir konudur. Ancak en önemli vasfı, yeni iletişim aidiyet ve örgütlenme biçimleriyle ekonomik ve siyasal yapıların temel karakteristiğinde kapsamlı bir dönüşümü meydana getirmesidir. İşte bu dönüşüm dalgası, toplumsal ve siyasal hayatın oluşum ve gelişimini ulus-devlet üzerinden

şekillendirmiştir. Dolayısıyla ulus sözcüğünün uzunca bir süredir devam eden semantik yolculuğunun son durağını modernleşme tayin etmiştir. Keza ulus inşası, ulus kavramının farklılıklar arz eden formuna ve muhtevasına son şeklin modernleşme süreciyle beraber verildiği kabulüne dayanmaktadır. Modernleşme ve beraberindeki kapsamlı dönüşüm süreçleri, belli bir toprak parçası üzerindeki verili beşerî nüfusun ulus olarak tarif edilmesini sağlamıştır. Ulus inşası adı verilen bu tarif, belli bir beşerî grubun ortak dil, ortak tarih ve ortak kültür gibi birtakım aidiyet bağlarına referansla kendi kimliğini ulus şeklinde tanımlanmasını amaçlamaktadır. Çok boyutlu bir süreci temsil eden ulus inşasının arka planını ve tesir gücünü ulusçuluk oluşturur. Çalışmanın bu bölümünde, ulus kavramının, ulusçuluk düşüncesi aracılığıyla nasıl inşa edildiği ve bu inşa pratiğinin esasında kimliğe dair bir konu olduğu ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türk ulusçuluğunun tarihsel serüveni üzerinde durulmuştur. Ulusçuluk mücavir alanı içerisinde yer alan ve etnik, dînî, lisanî ve kültürel düzlemde kendisini farklı noktalarda konumlayan toplulukları bir devlet çatısı altında birleştirmeyi hedeflemektedir. Türk ulusçuluğu da Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hedef doğrultusunda yapamadıklarından doğan bir akımdır. Fransız İhtilali'nin etnik grupları bağımsız olma yolunda cesaretlendiren müessir özelliğinden kendisini korumak isteyen Osmanlı İmparatorluğu, hudutları içerisindeki farklı unsurları Osmanlılık fikri aracılığıyla bir arada tutmaya çalışmıştır. Bu çerçevede hazırlanan Kanûn-ı Esasî'de resmî dil Türkçedir ve devlet memuru olabilmek için Türkçe bilmek zorunludur. Bir anlamda teritoryal Fransız ulusçuluğunun Osmanlı'ya uyarlaması olan Osmanlılık, eşit vatandaşlık statüsü esasına dayanan bir Osmanlı milletini kurgulamayı denemiştir. Ancak devletin mezkur kurguya istinat noktası teşkil edebilecek ne siyasî ne iktisadî ne de askerî takati vardır. Hâliyle Hristiyan unsurlarda baş gösteren ulusçuluk duygusuna ket vuramamıştır. Düvel-i muazzamanın da bu unsurları desteklemeleri sonucunda bir Osmanlı milleti yaratma projesi akim kalmıştır.

Hristiyan unsurların bağımsızlıklarını kazanmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu, elde kalan Müslüman halklara odaklanmış ve din ciheti itibariyle bir birlik tesis etmek için devreye İslam asabiyesini sokmuştur. İttihâd-ı anasırın

(unsurların birliği) bekçiliği bu kez İslamcılık akımının uhdesine verilmiştir. Hâkim etnik unsur olan Türklerin öncülüğünde Müslümanların birliğini muhafaza etmeye çalışan İslamcılık, Osmanlıcılık akımına kıyasla daha dar bir coğrafyaya odaklanmış fakat siyasî, iktisadî ve askerî zafiyet bu fikrin de başarısız olmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca ulusçuluk başta Araplar olmak üzere devletin sınırları içerisindeki diğer Müslüman unsurlara da çoktan sirayet etmesi ve büyük devletlerin de emperyalist hedefler minvalinde Müslüman coğrafyayı sömürgeleştirmeleri İslamcılık idealini de etkisiz bırakmıştır.

Devletin elinde kalan son kale olan Türkçülük ise işte tam bu vasatta ortaya çıkmıştır. Sömürge yaşamış bir halkın bağımsızlık çabalarının akabinde değil, bağımsız bir devletin yıkılışını durdurmak için tarih sahnesine adım atan Türkçülük bu yönüyle Batı ve Batı dışı ulusçuluklardan ayrışmaktadır. Tezin ilgili bölümünde de belirtildiği üzere Avrupa'daki muadillerinin geçtiği tarihsel uğrakların hiçbirisinden geç[e]meyen ve önce monarşisini ayakta tutmaya çalışan; bu başarılamayınca da yeni kurulan millî devleti yaşatma görevini üstlenen Türk ulusçuluğu, bu misyonuna ek olarak modernleşme idealini de sahiplenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Türk ulusçuluğunun tarihi ve siyasî tecrübesi ele alınmış; Türkçülüğün fikrî plandaki önemli figürlerinin düşüncelerinden kesitler aktarılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise gerek Osmanlı'nın gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin aidiyet politikalarındaki en önemli enstrümanlardan biri olan ortak dil ve bu kapsamda öne sürülen dilde sadeleşme konusunun siyasal ve tarihi serüveni incelenmiştir. Buna ek olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı aracılığıyla temin edilen ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki Türkçe hassasiyetini gösteren bazı belgelere yer verilmiştir.

Avrupalı devletler karşısında peş peşe aldığı askerî mağlubiyetlerden sonra dünyanın değişmeye başladığına kani olan Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda yaptığı reformlarla modernleşme kadrajına girmeye çalışmıştır. Bu çabanın doğal bir gereği olarak devlet yapısını değiştirmeye ve yeni siyasî konjonktürün esaslarına uyarlamaya çalışmıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla geç

kalmışlığını gidermeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde yaşadığı en büyük problemlerden biri, uygulamaya koyduğu reformlara intibak edebilecek bir toplumdaki mahrum olmasıdır. Çünkü artık ister adına halk ister millet isterse ulus denilsin, devletlerin yaptığı herhangi bir hamlenin başarısı, onun geniş kitleler tarafından benimsenebilmesiyle ilintilidir. Bu yüzden Anderson (2011), Gellner (1992), Hobsbawm (2006) ve Smith (2017)'in de altını çizdikleri gibi, 1800'lerin başı ile 1900'lerin ortasına kadar olan periyot; sanayileşme, uluslaşma ve kapitalistleşme süreçlerine başlık olarak dilin, tarihin, kültürün, zamanın kısacası yaşamın her veçhesinin standartlaşmaya başladığı bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu için bu standartlaşmanın anlamlarından biri resmî dilinin, sınırları içerisindeki unsurlar tarafından bilinmesi ve kabul edilmesidir. Böylelikle varoluşsal kaygılarını bir nebze de olsa dindirebilecek ve 19. yüzyıldaki kızıl elmasına, yani *ittihâd-ı anasıra* biraz daha yaklaşabilecektir. Dilsel anlamda tebaasıyla bir yakınlık tesis etmeye çalışan İmparatorluğu'nun bu kapsamdaki çabaları ve bu çabalar karşısında Osmanlı münevverinin düşünsel konumu çalışmanın bu bölümünde detaylıca anlatılmıştır. Birey ve devlet arasındaki ilişkinin değişmesine binaen Tanzimat Fermanı'nı ilan eden, böylelikle de tebaasına karşı bazı sorumluluklar alan; bunları pratiğe dökme çabalarını da çıkardığı muhtelif yasalarla teyit eden Osmanlı'nın bu minvaldeki bütün teşebbüsleri ayakta kalmasına imkan vermemiştir. Avrupa'dan esmeye uluslaşma rüzgarına mukabil çekilen bütün setler yerle bir olmuş ve altı asırdır tarih sahnesinde olan İmparatorluk için son perde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapanmıştır.

Çalışmada daha önce vurgulandığı üzere uluslaşmanın temel sütunları olan aidiyet, bireylerin birtakım tutkullarla kurduğu ortak bir zeminde, diğer bir ifadeyle "biz" paydası altında bir araya gelme şartlarıyla alakalıdır. Aidiyet, ulusal kimliğinin bir cüzü, bir araya gelme imkanını sağlayan tutkullar da ulus inşası sürecinin birer parçası addedildiğinde; Osmanlı'daki millet sisteminin tembihlediği "biz" ile Cumhuriyet'in vaat ettiği "biz" in aynı olmaması hâliyle doğaldır.

Bu tezin konusu da özünde bir "biz"leşme süreci olan uluslaşmanın, Erken Cumhuriyet döneminde düzenlenen Türk Dil Kurultayları üzerinden nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktır. Çalışmanın dördüncü ve beşinci

bölümlerinde ortaya konan tezin temel iddiası ise söz konusu kurultayların yalnızca dilbilim açısından ele alınamayacağı; bunların aynı zamanda ulus olgusu ile devlet aygıtı arasındaki bütünleşmeyi dil, yani Türkçe aracılığıyla tesis etmeye çalışan faaliyetler olduğudur. Her şeyden önce dil, düşüncenin formudur. Dile dair bir yenileşme hareketinin -başarılı olduğu takdirde- doğal sonucu da düşüncenin yeni bir lafız aracılığıyla ifade edilmesine imkan tanınmasıdır. İşte burada dilde yaşanan değişim yahut dönüşüm düşünceye de sirayet eder ve eski lafzın girmediği, belleğinde barındırmadığı hususların, toplumsal düzleme yayılmasına vesile olur. Dolayısıyla dil vasıtasıyla tatbik edilen yenilenme, şekli bir eylemden ibaret olmayıp mümkün olan bütün potansiyellerini ortaya koyabilmesi noktasında içeriğe yönelik bir reform teşebbüsüdür. Erken Cumhuriyet'in dil kurultaylarında da dil vasıtasıyla yapılmak istenen aslında düşüncenin değiştirilmesi, dönüştürülmesidir.

Bu çalışmada da ulus inşası doğrultusunda Erken Cumhuriyet dönemindeki uluslaşma politikalarının dil mecrasındaki tezahürleri 1932 ile 1936 yılları arasında düzenlenen üç Türk dil kurultayı üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Dil meselesini lengüistik tartışmaları aşan bir keyfiyet bağlamına yerleştiren Erken Cumhuriyet idaresinin nezdinde dilin sadeleşmesi, Osmanlı'da olduğu gibi tartışılacak yahut üzerinde fikir teatisi yapılacak bir konu değildir. Uluslaşma politikalarının doğal bir gereği olarak dil muhakkak sadeleşecek; halkın konuştuğu gündelik Türkçe ile devlet kademelerinde kullanılan dil birbirine yakınlaşacaktır. Ancak bu süreç, ulusal dil bahsine birtakım siyasî anlamların yüklenmesini de beraberinde getirecektir. 1932 yılında yapılan Birinci Türk Dil Kurultayı, 1934'te düzenlenen İkinci Türk Dil Kurultayı ve 1936 senesinde gerçekleştirilen Üçüncü Türk Dil Kurultayı uluslaşma arayışlarına matuf organize edilen girişimlerdir. Çalışmanın dördüncü ve beşinci bölümlerinde her üç kurultayında ihtiva ettiği politik niyet ve arayışlar detaylıca analiz edilmiştir.

1932 yılında organize edilen Birinci Türk Dil Kurultayı'nın da esas meselesi, İmparatorluk zamanından kalmış olan eski düşüncenin yerine bir yeni ikame etmek olmuştur. Kurultayda okunan bildirilerin satır aralarına, bilhassa da TDTC Reisi Samih Rifat'ın söylemlerine bakıldığında göze çarpan ilk tavır, Türkçenin

önemsizleştirilmesi ithamına Osmanlı İmparatorluğu'nu muhatap kılmaktır. Buna göre, Osmanlı'nın Türkçeyi ihmal etmesi, memleketin hâlihazırda çektiği ıstıraplarla yakından ilgilidir. Kurultaydaki ikinci belirgin refleks ise öz Türkçeye ihtimam gösterilmesi durumunda hem ülkenin hem de milletin elde edebileceği kazanımların müjdelenmesidir. Türkçenin kuvvesinde bulunan muhtelif hasletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte millet potansiyelinin farkına varacak, devletin istikbali kurtulacak ve asırlardır süren geri kalmışlık sona erecektir. Gerek Osmanlı ve Türkçe ilişkisine, gerekse Türkçenin keyfiyetine dair Birinci Türk Dil Kurultayında çizilen bu çerçevenin tutarlılığı veyahut doğruluğu bir yana, buradaki politik maksat çalışmada dikkatlice tahlil edilmiştir.

Birinci Türk Dil Kurultayı'nın açılış konuşması yapan Samih Rifat, Türkçeyi müstakbel "biz"e dair ortak bir payda kılmadan önce Türklüğün ve Türkçenin düşmanlarından bahsetme gereği duymuştur (Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 4):

Mütereddî padişahlar, etraflarında bulunan kimselerin yüzlerine karşı Türklüğü tahkir etmelerinden ruhan en ufak bir eza, bir teessür duymadılar. Dördüncü Muradın mukarreplerinden Görüceli Koçu Bey kendisine verdiği ıslahat lâyhalarında ordunun bozulmasını münferit bir sebebe atfediyordu: Ona göre ordunun büyük bir kısmı sırf devşirme unsurlardan tereküp ettiği zaman Devlet kudret ve intizamını muhafaza etmişti. Bunların aralarına istenilmeyen insanlar karışması her şeyi bir inhilâle uğrattı. Hakikatte hiçbir değeri olmıyan bu ıslahat lâyhalarını kim bilir ne kadar derin bir dikkatle okuyan hükümdar Koçu Beyin intizamsızlık amili olarak gösterdiği unsurlar arasında Türk ve Yörük adlarını Ermeni ve Yahudilerden sonra, Çingene ile de beraber sayıldığını hissiz ve fütursuz bakıyordu.¹¹⁴

Yukarıda alıntılanan pasajdan da net olarak anlaşılacağı gibi Samih Rifat'ın hedefinde Osmanlı İmparatorluğu vardır. Osmanlı'yı, Türklüğün küçük düşürülmesine imkan vermekle eleştiren Rifat'a göre, bu durumun en önemli sebebi Türkçenin ihmalidir. Mamafih hem Türklüğe hem de Türkçeye iade-i itibarını yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti kazandıracaktır. Osmanlı'yı bir öteki olarak kodlayan bakış açısı yalnızca Samih Rifat'a has değildir. Çalışmanın dördüncü bölümünde değinildiği üzere Edirne Mebusu Şeref Bey de Türkçenin, Osmanlı devrinde adeta bir tutsak hükmünde olduğunu söyler. Burada

¹¹⁴Günümüzdeki imla kuralları açısından hatalı görünen bazı kelimelerin yazımı çalışmanın orijinalliğinin korunması amacıyla ilgili zabıttan olduğu gibi aktarılmıştır.

değnilmesi gereken asıl konu, kimliğin yalnızca kendilik ve aynılık bağlamlarının üzerine inşa edilemediğidir. Öteki de bu noktada olması gereken bir muhtevayı temsil eder. Zira kendilik ve aynılığın muhritinin tarifindeki zorunlu uğrak ötekidir. Diğer bir deyişle ulusal kimliğin panoramik tasviri ancak aynı hakikat tasavvurundan türeyen bir ötekinin varlığıyla anlam kazanabilir. Sutton ve Martin-Jones'in ifadesiyle (2014: 22) “öteki, ağacın etrafındaki boşluk ya da ağaç olmayandır.” Bu yönüyle bakıldığında Birinci Türk Dil Kurultayındaki resmî Türkçe diskurunun yeni olana dair ilk vurgusunun Osmanlı'ya atıfla yapıldığı söylenebilir. Osmanlı'nın, yani eski rejimin temsil ettiğı düzen, yeni rejimin aslî ötekisidir. Dolayısıyla “biz kimiz” sorusunun cevabının, kısmen Osmanlı'nın niteliklerinden uzak olan şekilde bir anlama tekabül ettiğı öne sürülebilir. Bu noktada gerek Birinci Türk Dil Kurultayı'nın, gerekse sonra düzenlenen İkinci ve Üçüncü Türk dil kurultaylarının mahiyetlerinin Osmanlı'dan kopuşla sınırlandırılmayacağını da belirtmek gerekir.

Türk ulusçuluğunun üzerine aldığı sorumluluklardan biri olan modernleşme meselesi de bu kurultayların Türkçe ile irtibatlandığı zorunluluklardan bir tanesidir. Tanzimat'tan beri hem varılması gereken bir menzilin hem asla yaklaşılması tasvip edilmeyen bir sürecin hem de tamamlanamayan bir idealin konusu olan modernleşmenin, Osmanlı'dan kalma bu muğlaklığını ortadan kaldıran Cumhuriyet elitleri, onu, ulus inşasının bir köşe taşı olarak ele almıştı. Bu yüzden kurultaylardaki ulusal dil teması, uluslaşma ile birlikte modernleşme sürecinin de bir gereğı olarak takdim edilmişti. Birinci Türk Dil Kurultayında Saim Ali ve Hakkı Nezihi gibi isimler Türkçenin bir Avrupa dili olduğunun ispatına çalışmışlar, bu iddialarının altını doldurmak içinse dil biliminin sınırlarını zorlamakta herhangi bir beis görmemişlerdi. Türkçenin bir (Hint-) Avrupa dili olduğu ön kabulü, Türklüğün muasır Avrupa ile bir ortaklık zemini kurmasına imkan vermektedir. Yani “biz kimiz” sorusunun yanıtı bu kez medenî Avrupalıya benzeyen şekilde bir içerik kazanmaktaydı.

Ulusal dile atıfla öteki tayin edinilmiş, yeni kurulan Türk devletinin ait olduğu politik koordinatlar belirlenmişti. Bundan sonra yapılması gereken ise mevcut ulus devlet yapısına uygun bir ulusun inşasıydı. Söz konusu kapsamda Birinci ve İkinci

Türk dil kurultaylarında ulusal dil üzerinden bir aidiyet modeli geliştirilmeye çalışılmış, Türk ulusuna yüklenen hipotetik vasıflar ile öz Türkçe arasında bir aktarım ve etkileşim mekanizması kurgulanmıştır. Buna göre, Türk ulusunun tarihsel kıdeminin ve üstünlüğünün delillerinden biri Türk dilidir. Tekrar vurgulanacak olursa ulusal kimliğe atfedilen birtakım faziletleri ve ulusal kimliğin tarihine ilişkin yapılan varsayımsal tasvirleri somut bir içerikle kuşatmanın en önemli araçlarından biri de dildir. Kadim ve yüce ulus anlatısının pratiğe dökülmesini sağlayan bağlayıcı araçlardan olan ulusal dil, uluslaşma projelerinin vazgeçilmezidir. Belli bir insan grubunun uluslaşması için öncelikle inşa edilmek istenen ulusun tarih alanındaki ilk izlerine ulaşılması, sonra bu iz ve kalınlardan hareketle bir özdeşlik rejiminin çalıştırılması ve en nihayetinde de aynılık motivasyonuna dayanan bütüncül kimliğin oluşturulması gerekmektedir. İşte Fichteci bir perspektifle bakıldığında ulusal dil ve bu dilden türeyen aynılık ve özdeşlik kurguları esasında bir icat yahut bir keşif sürecidir. İşte özellikle de İkinci ve Üçüncü Türk dil kurultaylarında temel olarak yapılmaya çalışılan işlem, Hobsbawm ve Anderson'un kuramlarındaki icat ve hayal etme pratiklerine öz Türkçe üzerinden anlam kazandırmaktır. Birinci ve İkinci Türk dil kurultaylarında vurgulanan öz Türkçenin kadimliği ve modernliği anlatısı, Üçüncü Türk Dil Kurultay'ında bir seviye atlayıp Türkçenin, dünya üzerindeki ilk dillerden biri olduğu iddiasına bürünmüştür. Herderci bir bakış açısıyla beşeriyetin kökenini dile dayandıran bu görüşün açtığı kapı sayesinde, medeniyet kavramının hinterlandında yer alan her türlü olumlu gelişme Türkçenin, dolayısıyla Türklerin hanesine kaydedilmiştir. Böylelikle yeni inşa edilen Türk ulusal kimliğinin, son asırda yaşadığı bunalımların hafızalardan silinmesi amaçlanmış ve yeni Türk kavrayışına tarihî bir geçerlilik ve meşruiyetle donatılması arzulanmıştır. Zira ancak bu yolla kurulan devlet ile yaratılan ulus bütünleşecektir.

Son olarak vurgulamak gerekir ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî anlamdaki Türk ulusu tarifi, dilden veya kavmiyetten hareketle tanımlanmış bir bütünü değil, kendisine yurttaşlık statüsüyle bağlı vatandaşlar topluluğunu içermekteydi. Ancak siyasal aidiyete dayalı ve hukukî bağlarla sınırlı ulusal kimliğin, Türkiye Cumhuriyeti gibi milliyetçilik akımıyla çok geç tanışan bir ülkeyi tatmin etmesi

beklenemezdi. Zira bu hâliyle gayet yavandı ve ulusal kimlik olgusuna dinamik bir vasıf kazandırmaktan da hayli uzaktı. Bu kısmı biraz daha açmakta yarar var. Evrenselleştirilebilir bir siyasal potansiyelin varlığı, egemenliğin kaynağını direkt olarak halk ile irtibatlandıran cumhuriyetçiliği tek başına ifade etmez. Cumhuriyetçiliğin birtakım aşkın değer ve ideallerinin aynı zamanda içkinleştirilmesi, özgül bir temsile konu olması elzemdir. Yani cumhuriyetçiliğin evrensel prensiplerine göre kurulduğunu taahhüt eden bir ulus-devletin, bu evrenselliği vatandaşlarına özgü biçimlere dönüştürebilmesi gerekmektedir. Bu yüzden ulusal kimlik, muhakkak Türkçe ile tahkim edilmelidir. Bu kapsamda kurultaylarda üzerinde durulan ilk nokta, ulus devletinin bize dil olgusu özelinde Osmanlı ve Cumhuriyet pratiklerinin değişen siyasî tutumlarıdır. İşte dil meselesi özelinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden bütün tartışmalar, takip edilen yöntemler ve uygulanan politikalar, şekil bir bağlamın nüfuz alanında akseden alelade konular değildir. Bütün bunlar en genel ifadeyle toplumsal bir zihniyet dönüşümünün manivelası; devlet yapısı anlamında varılmak istenen menzilin bir vasıtasıdır. 29 Ekim 1923 tarihinde Osmanlı'nın bir türlü nihayete erdiremediği "biz" tartışmalarını bir an önce sona erdirmenin hayatî olduğunun bilincinde olan bir kadro tarafından resmen Cumhuriyet ilan edilmiştir. Üstelik Cumhuriyet'in kurgulamaya çalıştığı "biz" in içeriğini doldurması, Osmanlı'nın *millet sistemi* ekseninde sağlamak zorunda olduğu "biz" den nispeten daha kolaydır; çünkü hem muhatap olunan coğrafya daralmıştır hem de iletişime geçilmesi gereken toplumsal katmanların çeşitliliği azalmıştır. Henüz emekleme aşamasında olan bir ulus-devlet adayı hüviyetindeki Cumhuriyet ise resmî kuruluşundan yaklaşık dokuz yıl sonra 1932'de kültürel homojenleştirme projesini, hem ortak dil hem de ortak tarih anlatısı aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler ve Müzakere Zabıtları. (1933) İstanbul: Devlet Matbaası

İkinci Türk Dil Kurultayı Tezler ve Müzakere Zabıtları. (1935). İstanbul: Devlet Basımevi.

Osmanlıdan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I. (1934). İstanbul: Devlet Matbaası.

Osmanlıdan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi II. (1934). İstanbul: Devlet Matbaası.

Söz Derleme Kılavuzu. (1934). İstanbul: Devlet Matbaası.

Türk Dili Dergileri 1-20. (1932-1936). İstanbul: Devlet Matbaası.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı Tezler ve Müzakere Zabıtları. (1937). İstanbul: Devlet Basımevi.

Üçüncü Türk Dil Kurultayları Tezler ve Müzakere Zabıtları. (1937). İstanbul: Devlet Basımevi.

Gazeteler ve Süreli Yayınlar

Akşam gazetesi.

Cumhuriyet gazetesi.

Hakimiyet-i Milliye (Ulus) gazetesi.

Milliyet gazetesi.

Umran Dergisi, Kasım 2009.

İkincil Kaynaklar

- Abadan, Y. (2014). "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili". içinde Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu. (haz. H. İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 57-88.
- Acet, M. T. (2014). Ziya Gökalp'ta Din ve Milliyetçilik. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Açıkel, F. (1996). "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi". Toplum ve Bilim. (70): 153-198.
- Adivar, H. E. (1998). *Türk'ün Ateşle İmtihanı I*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Adıyeke, Nuri 1999. "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair". içinde *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), c: IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 255-261.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus – Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları M. A., Köker, L. (2008). Tanrı Devletinden Kral-Devlete. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A & Köker, L. (1991). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Y. Alogan, Çev.). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Akçam, T. (2009). "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler" içinde Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik. (ed. T. Bora, M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 53-62.
- Akçura, Y. (2015). *Türkçülüğün Tarihi*. (Haz: Erol Kılınç). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akçura, Y. (2015). *Üç Tarz-ı Siyaset*. (Haz: Erol Kılınç, Mustafa Yeni). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akçura, Y. (2016). *Suriye ve Filistin Mektupları*. (Haz: İsmail Türkoğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Akçura, Y. (2016). Tarih-i Siyasi 1926-1927-1928 Ders Notları. (Haz: Erol Kılınc). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akçura, Y. (2017). *Türk Devriminin Programı*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Akın, R. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Akıncı, A. (2019). Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi . İnsan ve İnsan. 6(21): 413-430.
- Aksoy, N. D. & Arslantaş, H. A. (2010). "Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet". Türklük Bilimi Araştırmaları 28: 31-39.
- Aksoy, M. *Gelenekçilerle Yenilikçilerin Türkçe-Osmanlıca ve Arapça Tartışması*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler*. (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, P. (1974). *Lineages of the Absolutist State*. Bristol: Western Printing Services.
- Arai, M. (2008). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Armstrong, J. A. (2018). *Milliyetçilikten Önce Milletler*. (S.E. Türközü). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arsal, S. M. (2017). *Türk Dili İçin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arsal, S. M. (2018). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2010). *Medeni Bilgiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III. (1989). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III. (2006). Divan Yayıncılık.

- Atay, F. R. (2013). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Ateş, T. (1993). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Axtmann, R. (2004). "The State of the State: The Model of the Modern State and its Contemporary Transformation". *International Political Science Review*, 25(3): 259-279.
- Aybay, R. & Özbek, N. (2015). *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Aytaç, G. (2011). *Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri, Herder Fichte ve Humboldt*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Balibar, E. & Wallerstein, I. (2000). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*. (N. Ökten, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Barker, P. W. (2008). *Religious Nationalism in Modern Europe If God be for us*.
- Beekes, R. (2010). *Etymological Dictionary of Greek Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Benhabib, S. (2006). *Ötekilerin Hakları, Yabancılar, Yerliler*, (B. Akkıyal, Çev.). *Vatandaşlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berger, L. P. (1958), *Modernleşme ve Biliş*. (C. Cerit, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bernasconi, R. (2015). *İrk Kavramını Kim İcat Etti?* (Z. Direk, İ.Esiner, T. Meriç, N.Öktem, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Birch, A. H. (2017). *The Concepts & Theories of Modern Democracy*.
- Bischoff, N. V. (2014). *1930'larda Ankara*. (N. Azakoğlu, Der.). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Bloch, M. (2005). *Feodal Toplum*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bora, T. (2014). *Türkiye'de Linç Rejimi*. İstanbul: Birikim Yayınları.

- Brubaker, R. (1994). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. London: Harvard University Press.
- Çakmak, O. & Yücel, A. (2002). *Yusuf Akçura*. Ankara: Alternatif Yayınları.
- Calhoun, C. (2007). *Milliyetçilik*. (B. Sütçüoğlu, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Carr, E. H. (2019). *Milliyetçilik ve Sonrası*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Censer, J. R. (1994). *The French Press in The Age of Enlightenment*. London and New York: Routledge.
- Crowley, D. & Heyer, P. *İletişim Tarihi: Taş Devri Sembollerinden Sosyal Medyaya*. (B. Ersöz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çadircı, M. (2014). "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)". içinde *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (haz. H. İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 197-207.
- Çetin, B. N. (2014). "Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24(2): 239-265.
- Davidson, H. R. (1963). *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. New Jersey: Princeton University Press.
- Davison, R.H. (1960). *Reform in The Ottoman Empire 1856-1876*. New Jersey: Princeton University Press.
- Dede, K. (2015). *Türk Ulusunun İnşa Sürecinde Romanın Rolü, 1923-38*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demircan, Ö. (2000). *İletişim ve Dil Devrimi*. İstanbul: Yayılım Yayıncılık.
- Dieckhoff, A. & C. Jaffrelot (2005). *Revisiting Nationalism Theories and Processes*.
- Emre, A. C. (1956). *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi*. İstanbul. Ekin Basımevi.
- Emre, A. C. (1960). *İki Neslin Tarihi*. Hilmi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ercilasun, B. (2013). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Eriksen, T. H. (2002). *Etnisite Ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış*. (E. Uşaklı, Çev.). İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- Erözden, O. (1996). *Siyasal İktidarın Meşruiyet Temeli Perspektifinde Avrupa'da Ulus Devlet*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gat, A., Yakobson, A. (2019). *Uluslar Siyasi Etnisite Ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi Ve Derin Kökenleri*. (Ş. Özcan, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Gauchet, M. (2013). *Yurttaşını Arayan Demokrasi*. (Z. Savaşçın, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (B.E. Behar & G.G. Özdoğan, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Georgeon F.(2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler*. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göçek, F. M. (2009). "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu Sosyolojik Bir Yaklaşım". içinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik*. (ed. T. Bora, M. Gültekinçil). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 63-80.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*, (S. Çonoğlu, Haz.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. (Haz. Mustafa Özsarı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. (Haz. Ali Duymaz). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2019). *İslam Mecmuası Ve Muallim Mecmuası Yazıları*. (Haz. Salim Çonoğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökap, Z. (2014). *Türk Töresi*. (Haz: Halil İbrahim Şahin). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gözler, K. (2010). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Greenfeld, L. (2017). *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

- Gümüőođlu, H. (2014). *Devlet-i Aliyye'nin Sonbaharı: Osmanlı ve Modernleşme*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gündüz, M. (2010). *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Güngör, E. (2019). *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*. İstanbul: Yer-Su Yayıncılık.
- Hamlin, C. (1877). *Among the Turks*. New York: American Tract Society.
- Hanefi, H. (2011). *Gelenek ve Yenilenme*. (M. E. Maşalı, Çev.). Ankara: Otto Yayınları.
- Hastings, A. (1997). *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Heater, D. (2006). *Citizenship in Britain A History*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Held, D. (1995). *Democracy and the Global Order*. California: Stanford University Press.
- Heyd, U. (2010). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*. (A. Göke Bozkurt, Çev.). İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (B. Şahin, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Hobbes, T. (1993). *Leviathan*, (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2006). *Geleneğin İcadı*. (M. M. Şahin, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobsbawm, E. J. & Terence, R. (2006). *Milletler ve Milliyetçilik*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış*. (A. Özdemir, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnal, K. (2012). *Dil ve Politika Dilin Kökeni, Etnik Boyutu ve Kimlikle İlişkisi*. Ankara: Ütopya Yayınevi
- İnalçık, H. (2013). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İnalcık, H. (2014). "Tanzimat Nedir?". içinde Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu. (haz. H. İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 29-56.
- İnalcık, H. (2016). *Akademik Ders Notları(1938-1986)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnan, A. (2021). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jenkins, K (1997). *Tarihi Yeniden Düşünmek*. (B. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Jurgensmeyer, M. (1993). *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State*. Berkeley: University of California Press.
- Kadioğlu, A. (2008). "Vatandaşlık Kavramının Farklı Anlamları" içinde Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara (haz. A. Kadioğlu). İstanbul: Metis Yayınları. s. 21-30.
- Kansu, M. M. (2009). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaplan, M., Enginün. İ. ve Emil. B (1993). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Karakaş, M. (2000). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1985). "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu" içinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2. (yön. M. Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 314-322.
- Karatani, K. (2017). *Dünya Tarihinin Yapısı Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına*. (A. Karatay, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karpat, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (R. Boztemur, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. (D. Özdemir, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim Ve Nüfus*. (Çev: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan). Ankara: İmge Kitabevi.

- Karpat, K.H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K.H. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K.H. (2017). *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaynar, M. K. & Kalkan, N. (2019). Cumhuriyet'in Dil Reformunu Okumak: Köprü Mü, Paravan Mı? . Mukaddime ,10 (2) , 444-469 .
- Kaynar, R. (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Keskin, M. (1999). *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kırımoğlu, M. A. (2004). *Kırım Tatar Milli Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*. Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Kohn, H. (1991). *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*. (A. O. Güner, Çev.). Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1974). *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köseoğlu, N.(2005). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kushner, D.(1998). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (Z. Doğan, Çev.). İstanbul: Fener Yayınları.
- Küçükler, S. D. (2013). Antik Grek yerleşim terminolojisinde "Ethnos" . Tarih Araştırmaları Dergisi , 32 (53) , 137-154.
- Lacoue-Labarthe, P. (1990). *Heidegger, Art and Politics The Fiction of the Political*. (C. Turner, Çev.). Massachusetts: Basil Blackwell.

- Landau, M. J. (1999). *Pantürkizm*. (M. Akın, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lefebvre, G. (2009). *Fransız Devrimi*. (H. Bucak, Çev.). İstanbul: Hil Yayın.
- Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1969). *Şemsettin Sami*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform A Catastrophic Success*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (B. B. Tuna, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lewis, G. (2007). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*. (M. F. Uslu, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Liakos, A. (2008). *Dünyayı Değiştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tayin Ettiler?*. (M. Erol, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Llobera, J. R. (2007). *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, (E. Akman ve E. Akman, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- McCarthy, J. (2006). *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*. (M. Tuncel, Çev.). İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Nairn, T. (2015). *Milliyetçiliğin Yüzleri Janus'a Bir Bakış*. (S. Kırdar, M. Ratip, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oba, A. E. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Odabaşı, İ. A. (2006). *II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oldfield, A. (2008). "Vatandaşlık Doğal Olmayan Bir Pratik mi?". içinde *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara* (haz. A. Kadioğlu). İstanbul: Metis Yayınları. s. 93-106.
- Ortaylı, İ. (2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ortaylı, İ.(2009). “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”. içinde Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi. (ed. M. Alkan). İstanbul: İletişim Yayınları s. 37-59.
- Öksüz, E. (2011). “Feodal Düzen ve Sosyal Değişmeler”. İstanbul Journal of Sociological Studies , 0 (18) , 81-92.
- Öksüz, Y. Z. (2016). *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölker, P. (2016). Tanzimat Basınının Dili. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Örmeci, O. (2009). “Jön Türkler ve İttihat Terakki”. Tarih Okulu Dergisi, 8: 95-109.
- Örs, O. (2013). “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”. Atatürk Yolu Dergisi, 51: 679-716.
- Özdemir, H. (2021). Cumhuriyet Tarihi Boyunca Hukuk Dilindeki Değişmeler Ve Gelişmeler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özerdim, S. N. (1998). *Yazı Devriminin Öyküsü*. İstanbul: Yenigün Haber Yayıncılık.
- Özkırımlı, U, (2016). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Petes E, F. (2004). *Antik Yunan Terimleri Sözlüğü*. (H. Hünler, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Pierson C. (2015). *Modern Devlet*. (N. Kutluğ & B. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Pierson, C. (2015). *Modern Devlet*. (N. Kutluğ ve B. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Platon. (2012). *Phaidon*. (N. Kalaycı, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Poggi, G. (2014a). *Devlet Doğası, Gelişimi Ve Geleceği*. (A. Babacan, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Poggi, G. (2014b). *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (Ş Kut, B.Toprak, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus Nedir?* (G. Yavaş, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- Rousseau, J.J. (2019). *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*. (Ö. Albayrak, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarınay, Y. (2008). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı*. (E. Göztepe, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar Cemaati - Modern Uus Fikrine Dair*. İstanbul: Kesit Yayınları
- Schulze, H. (2005). *Avrupa’da Ulus ve Devlet*. (T. Binder, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Sefercioğlu, N. (2008). *Milliyetçi Dernekler*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi
- Semiz, Y. (2014). “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası.” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35: 217-244.
- Sertkaya, O. F. (1967). “Atatürk’ün Dil Politikası”. *Türk Kültürü*, 61: 31-36.
- Sieyès, E. (2009). “Üçüncü Tabaka Nedir”. içinde *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yeni Çağ* (der. M. Tunçay). (N. Koray, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 555-575.
- Siyavuşgil, S. E. (1940). *Tanzimat’ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. (S. Bayramoğlu, & H. Kendir, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Smith, A. D. (2017). *Milli Kimlik*. (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sosoe, L. K. (2017). “Ulus”, (E. Ergun, Çev.). içinde *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. (ed. P. Raynaud ve S. Rials). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Spencer, P., Wollmen, H. (2020). *Milliyetçilik*. (K. Kelebekoğlu, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

- Sutton, D. & Martin-Jones, D. (2014). *Yeni Bir Bakışla Deleuze*. (M. Özbek, Y. Başkavak. Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Şavkay, T. (2002). *Dil Devrimi*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tanpınar, A. H. (2018). *On dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taştan, Y. K. (2017). *Balkan Savaşları Ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tekeli, İ. (2012). "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*. (ed. T. Bora, M. Gültekinçil). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 19-35.
- Tilly, C. (1975). *The Formation of National States in Western Europe*. New Jersey: Princeton University Press.
- Tilly, C. (1995). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Toksöz, M. (2014). "Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernizasyonu". içinde *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (haz. H. İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 209-226.
- Topakkaya, A. (2011). *Fichte*. İstanbul: Say Yayınları.
- Topaloğlu, Y. (2012). *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarında Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uşaklıgil, H. Z. (2020). *Mai ve Siyah*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H.Z. (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ünaydın, R. E. (1943). *Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünaydın, R. E. (2002). *Bütün Eserleri Cilt 6*, (N. Birinci, N. Sağlam, Haz.). Ankara: TDK Yayınları.

- Ünüvar, K. (2009). "Ziya Gökalp" içinde Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik. (ed. T. Bora, M. Gültekinçil). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 28-36.
- Üstel, F. (2004). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1921-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2008). "*Makbul Vatandaş'ın Peşinde. II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*". İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üzümlü-Mermer, A. (2019). "Tanımların Ötesinde Milliyetçilik: Kuramlar, Tartışmalar, Paradokslar". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(89): 325-334.
- Viroli M. (1997). *Vatan Aşkı Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- Wagner, P. (2005). *Modernliğin Sosyolojisi*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Weber, E. (2017). *Köylülerden Fransızlara Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914*. (Ç. Sümer, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2019). *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*. (H. Çalışkan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wright, S. (2004). *Language Policy and Language Planning From Nationalism to Globalisation*.
- Yalçın, H. C. (2001). *Tanıdıklarım*. (Haz. Göktürk Ömer Çakır). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yalçiner, R. (2014). "Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(1): 189-215.
- Yalçiner, R. (2015). "Kimlikten Kim'liğe: Rizopolitik". *Mülkiye Dergisi*, 39(3): 151-188.
- Yalvaç, F. (2009). "Hegel, Dünya Tarihi ve Özgürlük Mücadelesi Olarak Uluslararası İlişkiler". *Uluslararası İlişkiler*, 6(21): 3-37.
- Yaycioğlu, A. (2016). *Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*. California: Stanford University Press.
- Yıldırım, F. B. (2012). "Romantik Bir Mitos Dilin Kökeni". *Bilgi* (25): 52-84.

Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. New Jersey: Princeton University Press.

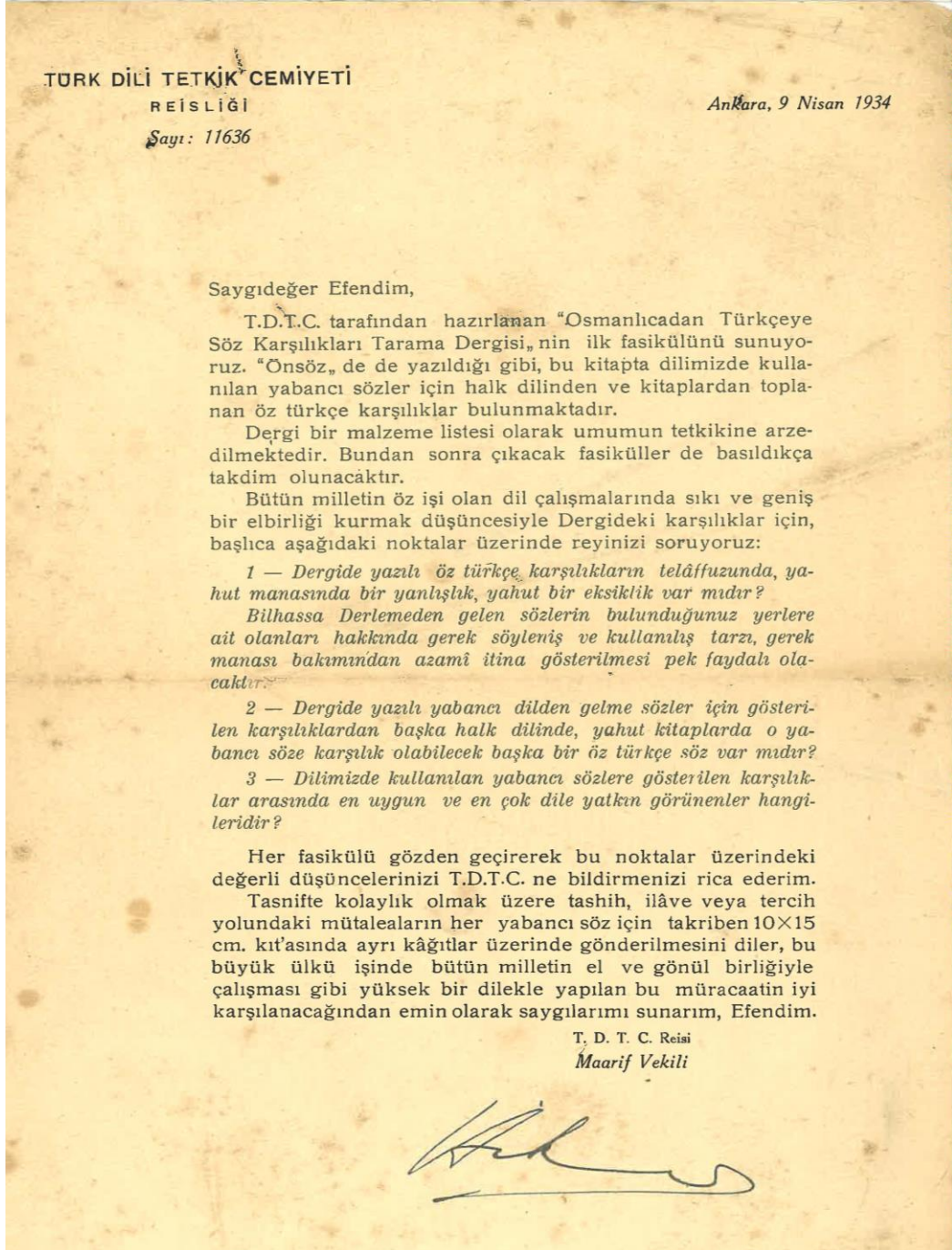
Yücel, T. (1982). *Dil Devrimi ve Sonuçları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Žižek, Slavoj. (2004). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

EKLER

EK 1. ÖZ TÜRKÇE KELİME BULMA FAALİYETLERİNE DAİR TDTC EVRAKI

EK 2. BİRİNCİ TÜRK DİL KURULTAYI'NA GÖNDERİLEN TEBRİK TELGRAFLARI

Kurultaya Gönderilen Tebrik Telgrafları

Adana Belediyesinden
 Adana C. H. F.
 Adana Eşrafından
 Adanadan Ali Rıza Bey
 Adana Lisesi Müdürlüğünden
 Adana Mıntaka Etibba odası Reisliğinden
 Adana Muallimleri Birliğinden
 Adana Sanayi Birliğinden
 Adapazarı Himayietfalinden
 Adapazarı İdman Yurdundan
 Adapazarı Kaymakam, Belediye, C. H. Fırkası Tayyare, Hilâliahmer Rs.
 Adapazarı Kaymakam ve Belediyesinden
 Adapazarı Sabri, Şevket, Kocaeli Vilâyeti Umumi Meclisi azalarından
 Adapazarı Ticaret Odasından
 Adapazarı Türk Ticaret Bankasından
 Adıyaman Belediyesinden
 Adıyaman Hilâliahmer Reisliğinden
 Adıyaman İktisat ve Tasarruf Cemiyetinden
 Adıyaman Kaymakamlığından
 Adıyaman muallimlerinden
 Adıyaman münevver ve gençler birliğinden
 Adıyaman Ziraat Odasından
 Afyon C. H. F. ve Halkevinden
 Afyon Himayietfal Cemiyetinden
 Afyon Ticaret Odası
 Ağva halkı namına C. H. F. Reisi
 Ağva Nahiyesi Müdürü Nuri Bey
 Ahlat, Belediye ve Kaymakamlığı
 Akdağ Belediyesi ve Halk Fırkasından

Akhisar Bakallar Esnafı tarafından
 Akhisar Berberler Cemiyetinden
 Akhisar C. H. F.
 Akhisar Kundura Kavafı Cemiyetinden
 Akhisar Manifaturacılar Esnafından
 Akhisar, Plamus nahiyesi halkı namına Belediye Reisi
 Akhisar Tuhafiyeciler Birliği
 Akhisar Tütüncüler Bankası mensupları namına Muamelât Müdürü Enis Bey
 Akhisar Ziraat Bankasından
 Aksaray Azmi Millî Şirketi Müdürü Veysel Bey
 Aksaray C. H. F. Reisi
 Aksaray Gazetesi
 Aksaray Ortamektebi
 Aksaray Valisi
 Aksaray Vilâyeti Muhasebei Hususiye Müdürü
 Akseki Kaymakam, C. H. F. ve Belediyesinden
 Akşehir halkı namına Belediye Reisiğinden
 Akuağ Kaymakamlığından
 Akyazı Nahiye Müdürlüğünden
 Alaca Kaymakamı ve Belediyesinden
 Alâiye Belediyesinden
 Alâiye Cümhuriyet H. Fırkasından
 Alâiye Kaymakamından
 Alâiye Ticaret Odasından
 Alaşehir Maarif Memurluğu ve Belediyesinden
 Antalya Belediyesinden
 Amasya Çiftçi İbrahim, Çiftçi Memduh, Çiftçi Mustafa Beylerden
 Antalya Esnaf, Spor Kulübü Reisi, Himayietfal Reisi
 Antalya Halkevinden
 Antalya Muallimler Birliği Reisi Hasan Bey tarafından
 Antalya Ortamektep Talim Heyeti
 Antalya Spor mıntakası Başdoktoru Abdurrahim Bey
 Amasya Valisi
 Antalya Valisi
 Arapkir Kaymakamlığı, Belediyesi, Halk Fırkası, Ticaret Odası ve Ziraat Odasından
 Arapson Kaymakam ve Belediyesinden
 Ardanuç C. H. Fırkasından
 Ardanuç Merkez İhtiyar Heyetinden
 Ardanuç Telgraf Müdürü ve mektepler Başmualliminden
 Avanos Tayyare, Belediye, C. H. F. ve Himayietfal Reisiği tarafından

Ayancık İdman Yurdundan
 Ayancık C. H. F. Riyaseti
 Ayas Belediye Reisi
 Aydın Belediyesinden
 Aydın eşrafından Hacı Efezade Halil Bey
 Aydın eşrafından
 Aydın Hilâliahmer Cemiyetinden
 Aydın Himayietfal Cemiyet Reisinden
 Aydın Valisi
 Ayvacık C. H. F., Ziraat Odası, Tayyare, Kaymakam ve Belediyesinden
 Ayvalık Belediyesinden
 Babaeski C. H. F. Reisi
 Babaeski Tayyare Cemiyeti
 Bafra Belediyesinden
 Bafra C. H. Fırkasından
 Bahçe: Kaymakam, Belediye, C. H. F., İktisat ve Tasarruf, Ziraat Odası Rs.
 Baklan Muhtarı İbrahim Bey
 Bala Belediye Reisi
 Balıkesir C. H. Fırkasından
 Balya Ticaret Odası, Hilâliahmer, Muallimler Birliği ve Belediyesinden
 Bandırma C. H. Fırkasından
 Bayburt Belediye Reisi
 Bayburt Kaymakamından
 Bayburt Ortamektep Müdürü, Tarih muallimi Kemal
 Bayburt Ticaret Odasından
 Bayındır Kooperatif Reisliğinden
 Bayramiç Belediyesinden
 Beisir Belediyesinden
 Bergama İkinci Mektep talebesi namına Sevim Çiçek
 Beşiktaş C. H. Fırkasından
 Beşiktaş, Muallim Emin, Agâh, Münip Beyler
 Beypazarı Belediyesinden
 Beyşehir Kaymakam, Belediye, Muallimler, Halk Fırkası, Ticaret Reisliğinden
 Biga C. H. Fırkasından
 Biga Hilâliahmer, Himayietfal Cemiyetlerinden
 Biga, Müfettişi Doğan, Maarif Memuru Niyazi, Sakarya Mektebi Müdürü Hacı
 Hacı Nahitzaade Behçet, Dumlupınar Mektebi Müdürü Fahrettin, Mustafa,
 Zekiye Sabiha, Hikmet Eyüp, İnönü Mektebi Muallimi Fatma Hanımdan
 Bigadiç Halk namına Belediye Reisliğinden
 Bilecik Valisi

Bilecik Belediyesinden
 Bilecik Belediye ve Halkevinden
 Bilecik Halk Fırkası İdare Heyetinden
 Bodrum C. H. Fırkasından
 Bodrum muallimleri
 Bodrum Spor Kulübü tarafından
 Boğazlıyan Belediye Reisliğinden
 Boğazlıyan C. H. Fırkasından
 Boğazlıyan, Cayi Osyahi nahiyesi Belediye Reisi
 Boğazlıyan Meb'usu Cevat Bey
 Boğazlıyan Valiliğinden
 Bolu Belediyesinden
 Bolu C. H. F. ve Halkevi İdare Heyetleri
 Bolu Hilâiahmerinden
 Bolu Orman Şirketinden
 Bolu Ticaret ve Sanayi Odasından
 Borçka Belediye ve Halk Fırkasından
 Bor Kaymakam Vekili Sami
 Bor Esnaf Bankasından
 Boskır Fırka İdare Heyetinden
 Bozkurt Ticaret Odasından
 Burdur Valisi
 Burhaniye Kaymakam ve Belediyesinden C. H. F. ve Ticaret Odası
 Bursa Belediyesinden
 Bursa Valisi

 Cide Belediyesinden
 Cihanbeyli Belediyesinden
 Ceyhan H. F. Belediyesinden

 Çal Belediyesi tarafından
 Çal Halk Fırkası Reisliği
 Çanakkale Belediyesinden
 Çanakkale Halkevi
 Çanakkale Valisi
 Çangırı eşrafından
 Çankırı C. H. F. ve Belediyesinden
 Çangırı Posta ve Telgrafçılarında
 Çankırı Ticaret Odası
 Çankırı Valisi

Çarşamba: Hacı Kadir Eczacı Süleyman, Mütেকait Yüzbaşı Vehbi, Mütেকait Bin-
 başı İbrahim, Mütেকait Yüzbaşı Ruşen, Dr. Abidin
 Çarşamba Kaymakam ve Belediyesinden
 Çarşamba Muallimleri namına Fehmi
 Catalca Kaymakam Vekilliginden
 Catalzeytün muhtarı Salim Bey
 Çaycuma Nahiye Müdürü, Dispanser Tabibi, C. H. F. tarafından
 Çerkes Köy Belediye ve Nahiye Müdürlüğünden
 Çerkes Belediyesinden
 Çerkes eşrafından Mehmet, Rahmi, Faik, Hakkı Fehmi Bey
 Çeşme Kaymakam ve Jandarma Kumandanı tarafından
 Çiçekdağı Belediyesinden
 Çildir Kaymakamlığından
 Çivril Belediye, Spor Kulübü, C. H. Fırkası, Ziraat Odası, Millî İktisat ve Ta-
 sarruf Cemiyeti ve Hilâlihahmerden
 Çorlu Belediyesinden
 Çorlu C. H. F.
 Çorum Belediyesinden
 Çorum Hale İdman Yurdu Umumî Kâtibi Fazlı Bey tarafından
 Çorum Tayyare Cemiyeti
 Çubuk Belediyesinden
 Çumra Kaymakamlığından

 Dadya Belediyesinden
 Damlaslar nahiyesinden
 Darende Muallimler Birliğinden
 Demirköy Belediye Reisi
 Denizli Belediyesinden
 Denizli, Hilâlihahmer Cemiyeti
 Denizli Halkevi
 Denizli Halk Fırkasından
 Denizli S. Rs. Dr. a Tefik Bey
 Denizli Tayyare Şube Reisi Rifat Bey
 Denizli Ticaret Odası Reisliğinden
 Denizli Valisi
 Denizli Vilâyet Daimî Encümeninden
 Derbent nahiye Müdürlüğünden
 Derince Nahiye Müdürlüğünden
 Derik Belediyesinden
 Devlet Demiryolları Haydarpaşa İşletme Memurlarından

Develi Belediyesinden
 Develi C. H. Fırkası ve Belediyesinden
 Develi Maarifinden
 Develi Kaymakam, Malmüdürü ve Hükümet Hekiminden
 Develi Tayyare Cemiyeti Reisinden
 Dikili Kaymakam ve Belediyesinden
 Dinar C. H. Fırkasından
 Dinar Fabrikatörü Nuri Beyden
 Dinar Halk Fırkasından
 Dinar Kaymakamlığından
 Dimetoka Eşraflarından
 Diyadin Belediyesinden
 Diyarbakir Belediyesinden
 Diyarbakirde Birinci Umumî müfettişlikten
 Diyarbakir Halkevi
 Diyarbakir Matbuatı Namına Cahit Beyden
 Diyarbakir Ticaret Odasından
 Diyarbakir Valisi
 Dörttyol Belediyesinden
 Dörttyol Cümhuriyet Halk Fırkasından
 Dörttyol Kaymakamı
 Dörttyol Maarif Müdürlüğünden
 Dörttyol Ticaret Odası Reisliğinden
 Dursunbey Kaymakam, Belediyesinden
 Düzce Belediyesinden
 Düzce Tayyare Reisi Ali Rıza Bey tarafından

Edirne C. H. F., Belediye, Tayyare, Vali, Encümeni Daimî Azalarından
 Edirne Havas Gençler Birliğinden
 Edremit C. H. F. Reisliğinden
 Edremit Kaymakamlığından
 Eğridir Belediyesi, Kaymakamı, C. H. Fırkası, Ziraat Odası, Millî İktisat ve
 Tasarruf Cemiyeti, Hilâliahmerinden
 Elâziz Belediyesinden
 Elâziz Valisi
 Eleşkirt Kaymakam ve Belediyesinden
 Elbistan Belediye, C. H. F., Ziraat Odası, Muallimler Brliği, İdman Yurdu,
 Esnaf Cemiyeti
 Elmalı Belediyesinden
 Elmalı C. H. Fırkasından

Elmalı Hilâliahmer Reisliği ve Dr. Ferruh Niyazi Bey
 Elmalı Himayietfal Cemiyetinden
 Elmalı İktisat ve Tasarruf Topluluğu Reisliğinden
 Elmalı Spor Kulübü
 Elmalı Tayyare Cemiyetinden
 Erbaa, İmamzade Şevki
 Erbaa C. H. F. Reisliğinden
 Erbaa Hacı Mustafazade Sabri
 Erbaa Muhasebe Memurluğundan
 Erciş Belediyesinden
 Erciş C. H. Fırkasından
 Erden Tatlısu köyü ocak Reisliğinden
 Erdek C. H. Fırkası
 Erdek Kaymakam Ali Erdek, Belediye Reisi
 Erdek Şahin Burgaz köy Halk Fırkasından
 Ereğli Coyhan nüfus memuru sabıkı Ahmet Hikmet Bey
 Ereyli Kaymakam, Belediye, C. H. F., Hilâliahmer Reisliğinden
 Erga Kaymakam, Akçadağ Belediye Reisi
 Ergani Osmtniye Tayyare Cemiyetinden
 Ermenak Belediyesinden
 Ermenak Kaymakamlığından
 Erzincan Belediyesinden
 Erzincan Başköy halkından ve H. F. İdare heyetinden
 Erzincan Halk Fırkasından
 Erzincan Müftüzade Rıza Bey
 Erzincan un fabrikasından
 Erzincan Valisi
 Erzurum Belediyesi tarafından
 Erzurum Ticaret Odası İkinci Reisi
 Eskifoça Kaymakam ve Belediyesi
 Eskipazar C. H. F. ve nahiye halkı tarafından
 Eskişehir Bankasından
 Eskişehir Belediyesinden
 Eskişehir C. H. F. İdare Heyetinden
 Eskişehir İş Bankasından
 Eskişehir Muallimler Birliği
 Eskişehir Valisi
 Eşme Himayietfal Cemiyeti
 Eşme Kaymakam ve Belediyesinden
 Ezine Belediyesinden

Ezine C. H. F.

Ezine Kaymakamlığından

Ezine Muallimleri namına Salih

Finike, Kaymakam, C. H. F., Hilâlahmer, Belediye

Galata, İst. Süt müstahsil ve Sütçüler Cemiyeti

Galata, İstanbul Sütçüler Cemiyeti Reisi

Galata Marangozlar Cemiyeti Reisi

Garzan Belediyesinden

Garzan Kaymakamlığından

Geban Belediyesinden

Gediz Muallimler Birliği, Spor Kulübü, Himayietfal, Tayyare Cemiyetinden

Gelibolu Halk Fırkasından

Gelibolu Tayyare Cemiyeti Reisi

Genç Kaymakam ve Belediye, Maarif M., Ağaç koruma Cemiyeti, Tayyare Ş.,

Gercus Belediyesinden

Gevaş Tayyare Cemiyeti, Belediye azadan Halil, Rüşti, Cenap Beyler

Geyve Kaymakam ve Belediyesinden

Giresun C. H. F. ve Halkevi

Giresun Valisi

Golemrik Belediyesinden

Gölpazar Kooperatif Şirketinden

Gönen Belediyesinden

Gönen C. H. F.

Gönen İdman Yurdundan

Göynük Belediyesinden

Göynük Musiki, Futbol Cemiyetlerinden

Gudul, Belediye Reisi

Güllet, Soymun, Kanhis, Otlı muhtarları

Gümüşane Belediyesinden

Gümüşane Kovans Nahiye Müdüründen

Gümüşane Vilâyetinden

Gündoğdu Nahiyesi C. H. F., Tayyare Cemiyeti, Halk Odasından

Hacıbektaş Nahiyesi Md., Posta telgraf Md., Belediye Reisi, Halk Fırkası, Tayyare Cemiyeti, Himayietfal Cemiyeti, Hilâlahmer Cemiyeti Reisliğinden

Hadımköy C. H. Fırkasından

Hani Belediye Reisi

Harran Belediye Reisi

Hasankale eşrafından

Havran Belediyesinden
 Havran C. H. Fırkasından
 Havza Himayietfal Cemiyetinden
 Havza Tayyare Cemiyetinden
 Haymana Belediyesinden
 Hayrabolu Belediyesinden
 Hayrabolu Maarif Müdürü tarafından
 Hekimhan Belediyesinden
 Hekimhan Kaymakamlığından
 Hilâlihmer Reisi
 Horran Belediyesinden
 Hünüs Belediyesinden

İçel Valisi
 İğneada Halk Fırkası Reisliğinden
 İğneada muhtarı Etem Bey
 İncesu Belediye, C. H. Fırkasından
 İncesu Hilâlihmerinden
 İncesu Tayyare Şubesi Reisi
 İncesu: Ulukışla Kayseri hattı inşaat şube mühendisi Lûtfu
 İnebolu Belediyesinden
 İnebolu Cumhuriyet Halk Fırkasından
 İnegöl Kaymakam ve Belediyesinden
 İpsala Belediye Reisi
 İskilip Fırka Mümessilliğinden
 İskilip Spor Cemiyeti, Himayietfal, Tayyare C. Hilâlihmer, M. İk. Cemiyeti
 İspir Belediyesinden
 İspir Maarif Müdürlüğünden
 İstanbul Amelihayat Ticaret Lisesi Müdürü
 İstanbul Ayakkabıcılar Cemiyetinden
 İstanbul Ayakkabıcılar Cemiyeti Reisliğinden
 İstanbul ayakkabıcılar san'atkârlarından
 İstanbul Bahçıvan ve Çiçekçi Cemiyetinden
 İstanbul Bakkal Cemiyeti Esnafından
 İstanbul Bakkallar Cemiyetinden
 İstanbul Balıkçılar Cemiyetinden
 İstanbul Barosu İnzibat Meclisinden
 İstanbul Hamal Esnafı Cemiyetinden
 İstanbul Dokumacı, Yazmacı ve İşlemeciler Cemiyeti Reisi

İst. Kaldırımcı esnafından
 İst. Kaldırımcı, Yolyapıcı Esnafı Cemiyetinden
 İstanbul Kumaşçılar Cemiyeti Reisi
 İstanbul Lokantacılar Cemiyeti Reisi
 İstanbul Maarif Dairesi ve İlk Tedrisat Müfettişlerinden N. Ali Haydar Bey
 İstanbul Mavna ve Kayıkçılar Cemiyetinden
 İstanbul Mavna ve Kayıkçılar Cemiyeti esnafından
 İstanbul Muallimler Birliği Reisi
 İstanbul Sanayi Birliği
 İstanbul Terziler ve Kumaşçılar Cemiyeti Reisi
 İstanbul Ticaret Borsasından
 İstanbul Umumî Meclisi Daimî Encümen Reisi Vekili Tefvik Bey
 İstanbul Umumî Meclisi Divanı Riyaseti N. Nuri
 İzmir Belediyesinden
 İzmir Borsasından
 İzmir Gümrük K. Birliğinden
 İzmir Kız Lisesi Edebiyat Muallimi Fahamet Hanım tarafından
 İzmir Sanayi Birliği Reisi
 İzmir Ticaret Odasından
 İzmir Valisi
 İzmit Ticaret Odasından
 İzmit Valisi
 İznik Belediyesinden

 Ilgaz Belediye ve H. Fırkası İdare heyetinden
 Ilgın C. H. Fırkasından
 Ilgın halkından Ali, Hüseyin, Ömer, İbrahim, Sadık, Sami, Tahir Bey
 Ilgın Kaymakamlığından
 Ilgın Regithan Belediyesinden
 Isparta Tayyare Cemiyeti
 Isparta Ticaret ve Sanayi Odası
 Isparta Valisi

 Kadirli Belediye Hilâliahmer, Himayietfal Kooperatifi
 Kadınhan Belediyesiinden
 Kadınhan C. H. Fırkasından
 Kadınhan Ziraat Odasından
 Kağızman C. H. Fırkasından
 Kale C. H. F. ve Belediyesinden
 Kandıra Belediyesinden
 Kangal Belediyesinden

Karaağaç Tayyare Reisi, C. H. F. Millî Banka, Belediye Reisi, Hilâliahmer C.
 Karabiga ahalisi namına Muhtar Mehmet Bey
 Karacabey: eBlediye, Kaymakam, Ziraat Odası, C. H. F., Ticaret Odası, Hilâli-
 ahmer Cemiyetinden
 Karacasu Kaymakamı, Himayietfal, Hilâliahmer, C. H. F., Belediye, Millî İk-
 tısat Tasarruf Cemiyetinden
 K. D. Ereğlisi Kaymakam, C. H. Fırkası, Belediye, Muallimler Birliği, Himayei-
 etfal, Hilâliahmer, Tayyare Cemiyeti, İşçiler Gençler Spor kulübü, İdman
 yurdu, Toprağı Sevme Cemiyeti.
 Karahisar C. H. F.
 Karaisalu Belediyesinden
 Karaköse Belediyesinden
 Karaköse Ticaret ve sanayi odası Reisliğinden
 Karaman Belediye ve Halk Fırkasından
 Kars Belediyesinden
 Kas Kaymakam, Himayietfal ve Belediyesinden
 Kartal Belediyesinden
 Kartal muallimler namına Maarif Memuru
 Kastamonu C. H. F. ve Belediyesinden
 Kastamonu Halkevi Reisliğinden
 Kavak: Samsun muhtarı Hakkı Bey
 Kayseri Baro Reisi
 Kayseri Belediyesinden
 Kayseri Halkevi
 Kayseri Valisi
 Kâzımpaşa Belediyesinden
 Keskik Belediye, Kaymakam
 Keskin Belediyesinden
 Keskin C. H. Fırkasından
 Kepsut Hilâliahmer, Belediye, Tayyare Cemiyeti, C. H. F. tarafından
 Kığı H. P. ve Maarif Memurluğundan
 Kırkağaç Belediye, H. F., Hilâliahmer Cemiyetinden
 Kırkağaç Çocukları Koruma Birliği Başmemuru Faruk Bey
 Kırşehir Ali Paşa tarafından
 Kırşehir Belediye Reisliğinden
 Kırşehir Belediyesinden
 Kırşehir Himayietfal Cemiyetinden
 Kırşehir Tayyare ve Tasarruf Cemiyeti tarafından
 Kırşehir Valisi
 Kocaeli C. H. F. Reisi, Tayyare Şube Reisi, Hilâliahmer Reisi Muhtar

Kocahisar Belediyesinden
 Kocasar Kaymakamlığından
 Kocasar Maarif Memuru, vekili Ahmet Şükrü Bey
 Koçasar Tayyare Cemiyetinden
 Kocasar Tütün İnhisarından
 Konağı Nahiyesi Müdüründen
 Konya Aksaray Belediyesinden
 Koycaz Spor Kulübünden
 Koylasar Belediyesinden
 Kozan Müftüsünden
 Kömüş C. H. F. Reisliğinden
 Köşk Kara Hazit nahiyesinin Dolaman köyünden Hafız Mehmet Bey
 Kula C. H. F. Kaymakam ve Belediyesinden
 Kula Kaymakamı H. Fırkası ve Belediyesinden
 Kula T. C. Müfettişlerinden Yusuf Rıza Bey
 Kuruçay Hilâliahmer Cemiyetinden
 Kuşadası Kaymakamı, C. H. F., Belediye, Ticaret Odasından
 Kütahya C. H. F. ve Halkevleri
 Kütahya Mümessilliğinden
 Kütahya Ticaret Odasından
 Kütahya Valisi

Maça ahali namına Belediye Reisi
 Malatya Halkevinden
 Malazgirt Belediye Reisi Faik, âzadan İsmail, Sami, Cemal Beyler
 Malazgirt, Başmuallim Emin
 Malkara, Müstecap nahiyesi köylüleri namına Hamdi
 Manisa Belediyesinden
 Manisa Manîfaturacılar Cemiyeti
 Manisa Tayyare Cemiyeti
 Manisa Ticaret Odası Tarafından
 Manisa Valisi
 Manisa Yardımcı Kadınlar Cemiyeti Reisi Şükriye Abbas
 Mardin Belediye Reisi
 Marmaris C. H. F. ve Belediyesinden
 Marmara Merkez Muhtarından
 Marmara Nahiye Müdürlüğünden
 Mazgışt Belediyesi
 Mecitözü Kaymakam ve Belediyesi ve Halkından
 Menemen Kaymakam ve Belediyesi

Merdenik Belediyesinden
 Merzifon Muallimler Birliğinden
 Mesudiye C. H. Fırkasından
 Mesudiye Kaymakam ve Belediyesinden
 Midyat Belediyesinden
 Mihalçıcık Belediyesinden
 Mihalçıcık Kaymakamlığından
 Mihalçıcık Muhasebeci Hüseyin Bey
 Mihalçıcık Posta Telgraf Müdürü Tefvik Bey
 Mihalçıcık Tayyare Cemiyeti Reisi Galip Bel
 Motki Kaymakam, Belediye
 Mudurnu Belediye, C. H. F., Gençler Birliği, Ziraat Odası, Muallimler Birliği
 Muğla Belediye, C. H. F., Vali ve Meclisi Umumî azaları tarafından
 Muğla Berberoğlu Akif Bey tarafından
 Muğla Himayietfal, Hilâliahmer, Spor Kulübü tarafından
 Muğla Tayyare C., Ticaret Odası, Ziraat Odası Reisliklerinden
 Muradiye halk namına Belediye Reisi
 Muratlı İhtiyar Meclisi namına Muratlı Müdürü Naci
 Mustafa Kemal Paşa kazası Belediyesinden
 M. Kemal Paşa Muallimler Birliği Reisi
 Muş Belediyesinden
 Mürefte umum köyleri namına Behçet Bey

Nalluhan Belediyesinden
 Nazimiye Belediyesinden
 Nevşehir Acıgöl kuyu dernek başı Mustafa Bey
 Nevşehir Ticaret Odası, Millî Banka, C. H. F. ve Belediyesinden
 Nif Belediyesinden C. H. Fırkasından
 Niksar C. H. F.
 Niğde Cumhuriyet Halk Fırkası eRisliğinden
 Niğde Meclisi Umumî Daimî Encümen Azasından Mümtaz, Şevki, Rasih, İzzet B.
 Niğde Ticaret Bankası
 Niğde Valisi
 Niksar Tayyreci Hamit Bey
 Nuseybin Hilâliahmer Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti, Belediye, halktan Sakin, Mil-
 li İktisat ve Tasarruf, Himayietfal C.
 Nüfus Umum Müdürü

Olta Belediyesinden
 Olta Esnafları namına Yeşilboyazade tüccardan
 Olta Halk Fırkasından

Oltu Hilâlihmer Reisliğinden
 Oltu Nalbantzade
 Oltu namına Muhtar Selim
 Oltu Muallimler Birliğinden
 Oltu Tüccardan Zerdenişli Osman Efendi oğlu Şevket Bey
 Ordu Belediyesi ve Ticaret Odasından
 Ordu C. H. F. ve Halkevi
 Ordu Muallimler Birliğinden
 Ordu Spor yıldızı, Gençler Yurdundan
 Ordu Valisi
 Osmaniye Belediyesinden
 Osmançık C. H. İdare Heyet, Belediyesinden
 Osmaniye Muhasebei Hususiye Müdürü Sait Bey

 Ödemiş Kaymakam ve Belediye Reisi
 Ödemiş Ticaret Odasından

 Palu Kaymakam ve Belediyesinden
 Pasur: Belediye, Tayyare, Hilâlihmer, Himayietfal C.
 Payas Muhtarı Naci C. H. F. Komisyonu
 Pınarbaşı Belediyesinden
 Pınar Hisar Belediyesinden
 Polathane gençlerinden
 Polatane Muallimleri namına N. Ömer Beyden

 Refahiye Belediyesinden
 Reşadiye Tayyare Cemiyetinden
 Rize Belediyesinden
 Rize Halk Fırkasından
 Rize: Gündoğdu Nahiye Müdürlüğünden
 Rize C. H. F., Kaymakam, Eyidere Nahiye M., tüccar ve esnafar ve Tayyare
 Cemiyeti Şubesi Müdürü
 Rizede bakkal İsmail, manifaturacı Ahmet Beylerden
 Rize Muallim Birliğinden
 Rize Valisi
 Rize zürradan Mehmet, fırıncı Memiş, berber İsmail Beylerden

 Saimbeyli Belediye Reisi
 Saimbeyli C. H. F. Kaza Heyeti Reisi
 Safranbolu Belediyesinden
 Salıhlı muallimler, C. H. Fırkası
 Samsun Belediyesinden

Samsun Belediyesinden
 Samsun C. H. F.
 Samsun Halkevi
 Samsun Tayyare Cemiyetinden
 Samsun Ticaret Odası
 Samsun Valisi
 Sandıklı Belediyesinden
 Sandıklı C. H. Fırkasından
 Sandıklı Hilâliahmer Cemiyetinden
 Sandıklı Hocalar nahiyesi Müdürlüğünden
 Sandıklı kaymakamlığından
 Sandıklı Meclisi Umumisinden ve esnaf başlarından
 Sandıklı Muallimler Birliğinden
 Sandıklı Okuma Yurdundan
 Sandıklı Tayyare Cemiyetinden
 Sandıklı Ticaret Odasından
 Sapanca Muhtarlarından
 Sapanca otelcisinden
 Sapanca Yeşilyurt Spor kulübünden
 Sarayönü halkı namına Muhtar Sadettin
 Savur Belediyesinden
 Savur Tayyare, Hilâliahmer, Himayietfal Cemiyetleri
 Serik C. H. Fırkasından
 Serik Kaymakam ve Belediyesi
 Samsun Tayyare Cemiyetinden
 Seydi Şehri Belediye Reisliğinden
 Seydişehir C. H. F., Kaymakamlığından
 Seydi Şehri H. Fırkasından
 Seydi şehir Himayietfal Cemiyetinden
 Seydişehir Tayyare Cemiyetinden
 Seydişehir Ziraat Odası Reisi
 Siirt Vilâyet ve Belediyesinden
 Silifke Belediyesinden
 Silivri Halk Fırkasından, Belediye, Maarif Müdürlüğünden
 Silvan Gençler Birliğinden
 Sindirgi C. H. Fırkasından
 Sinop Belediye Reisliğinden
 Sinop C. H. Fırkasından
 Sinop Meb'usu Akif Bey

Sinop Valisi
 Sırnak Belediyesinden
 Sivrihisar halkı namına Belediyeden
 Sivrihisar halk namına Hacı Ahmet
 Sivrihisar Kaymakamlığından
 Sivas Belediyesinden
 Sivas C. H. F. ve İdare Heyetinden
 Sivas Maarif Müdürlüğünden
 Sivas Valisinden
 Soma Belediyesinden
 Sultaniye Belediyesinden
 Sungurlu Belediyesinden
 Sungurlu C. H. Fırkasından
 Sungurlu Hilâlahmerinden
 Sungurlu Kaymakamlığından
 Sungurlu Türk Tayyare Cemiyeti Reisi tarafından
 Suşehir Belediye ve Kaymakamlığından
 Sürmene Belediyesinden
 Sürmene Halk Fırkasından
 Şarkışla Belediye, Tayyare Cemiyeti, Kaymakam F. Riyaseti Hilâlahmer ve Mu-
 allimler Birlüğünden
 Şarköy Belediyesinden
 Şatak Belediye Reis Vekili
 Şavşat Belediye azası Hasan, Ahmet, C. H. F. Reisi, Talâtoğlu Kâmil, Memişoğ-
 lu Osman, Ata Beyoğlu Musa, Yosoğlu Ömer Beyler
 Ş. Karahisar Muhasebei Hususiye Müdürü Sabahattin Bey
 Şebinkarahisar Valisi
 Şile Kaymakam ve Belediyesinden
 Tampere Ahsen
 Tarsus Kulüp Reisi tarafından
 Taşucu Nahiye Merkezi köy muhtarından
 Tavşanlı Gençler Yurdu, Himayetfal, Belediye, C. H. F., Kaymakam
 Tavas Halk Fırkasından
 Tavas Belediyesinden
 Tekirdağ Halkevi
 Tekirdağ Muallimleri, Tevfik, Nevzat, M. Halit, Hamdi, Vedia, Feride, Mulki
 Muhittin, Ayşe, Fatma, İbrahim, Zekiye, Nadire, İhsan, Vesime, Fatma, Ziya
 Sadriye, Naci Arif, Rıza, Mutena, Niyazi, Hayriye, Feride, Ayşe, Eyüp, Celâl
 Bahattin, Remzi, Mustafa, Reşit, Sıtkı, Behiye, Hamdi Rasih Hanım ve Beyler
 tarafından

Tekirdağ Ortamektepten Çorum: Köyünden Kadioğlu Emrullah Bey
 Terme Kaymakam, Ziraat Odasından
 Tirebolu Belediyesinden
 Tirebolu Esbiye Müdüründen
 Tirebolu Esbiye nahiyesi Muhtarlarından
 Tirebolu Esnaf Cemiyetinden
 Tirebolu Gençler Evinden
 Tirebolu Halk Fırkasından
 Tirebolu Hilâlihmer Cemiyetinden
 Tirebolu Himayietfal Cemiyetinden
 Tirebolu Kaymakamından
 Tirebolu Nahiyesi H. Fırkasından
 Tirebolu Tayyare şubesinden
 Tirebolu Ziraat Odasından
 Tokat Belediyesinden
 Tokat Elektrik Şirketi tarafından
 Tokat Hallarları Heyeti İhtiyariyesi namına Şevki, Ahmet, Şevket, Faik Süley-
 man, Rıza Şevket, Ali Sabri, O. Dindar, İbrahim Halil Beyler tarafından
 Tokat Hilâlihmer Reisliği tarafından
 Tokat Himayietfal Reis Vekili Tarafından
 Tokat İdarei Hususiyei tarafından
 Tokat Tayyare Cemiyeti Reisi tarafından
 Tokat Ticaret Odası Reis Vekili tarafından
 Tokat Valisi
 Tokat Ziraat Odası Reisi tarafından
 Toral Belediyesinden
 Toral Kaymakamlığından
 Tortum Belediyesinden
 Trabzon Belediyesinden
 Trabzon Halk Fırkası, Vilâyet Hususî İdaresinden
 Trabzon Vilâyeti Meclisi Umumiliğinden
 Trabzon Yeni Yol Başmuharririnden
 Tusgutlu Belediyesinden
 Turgutlu C. H. Fırkasından
 Turgutlu Gençler Yurdundan
 Tuzluca Belediye Reisi
 Uluborlu Belediyesinden
 Ulugaziden Ali, Müfettiş İhsan, Neçati Beyden Sadettin, Yenituran Maide, Bağ-
 çeşmeden Hasan Fehmi, Yukarı Pazardan Hakkı Bey

Ulukışla Belediyesinden
 Umurbey Nahiyesi namına H. F. Reisinden
 Urfa Belediyesinden
 Urfa Çiftçi Ali, çiftçi Sami, çiftçi Ömer, çiftçi Reşit, çiftçi Hayatı Beyler
 Urfa Millî Gazeteden
 Urfa Muallimler Birliği Reisi
 Urfa Ticaret Odasından
 Urfa Valisi
 Uşak Kaymakam, Belediye C. H. F., Muallim Birliğinden
 Uşak Şeker Fabrikası memurlarından Ş. Kaya
 Uzunköprü Belediye ve Halk Fırkasından

Ünye Belediyesinden
 Ünye Kaymakamlığından
 Ürgüp Belediyesi

Vakıfkebir Belediyesinden
 Van Vali ve Belediye Reisi
 Varto halkı namına Belediye Reisi

Yeşilova Hilâliahmer, Halk Fırkası ve Tayyare Cemiyetinden
 Yeşilova Kaymakamından
 Yeşilova Sorgun Dava Vekili
 Yozgat Halkevi Reisi
 Yozgat Fırka Reisi
 Yozgat Belediye Reisi ve azaları tarafından
 Yozgat Valisi

Zara: C. H. F., Belediye, halktan Rıza, halktan Ömer, halktan İsmail, halktan
 Şükrü, halktan Sami
 Zonguldak Valisi, C. H. F., Halkevi, Belediye Reisi, Ticaret Odası, Ziraat Oda-
 sı, Amele Birliği, Türk Tayyare Cemiyeti, Hilâliahmer, Himayietfal, Millî
 İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Muallimler Birliği, Mühendisler Cemiyeti, Ma-
 denciler Cemiyeti, Ahır ve Kümes Hayvanatı Cemiyeti, Ağaçları Koruma
 Cemiyeti, Matbuat Barosu.

EK 3. ORJİNALLİK RAPORU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 23/03/2023</p> <p>Tez Başlığı : ULUSLAŞMA VE MODERNLEŞME SÜREÇLERİNDE BİR ZEMBEREK TÜRK DİL KURULTAYLARI</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 193 sayfalık kısmına ilişkin, 23/03/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 26'dır.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☐ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza</p> <p>Adı Soyadı: Nurettin KALKAN</p> <p>Öğrenci No: N15144428</p> <p>Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi</p> <p>Programı: Siyaset Bilimi</p> <p>Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p> <p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;">_____ Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT**

Date: 23/03/2023

Thesis Title : A MAINSPRING IN THE PROCESSES OF NATIONALIZATION AND MODERNIZATION: TURKISH LANGUAGE CONVENTIONS

According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 23/03/2023 for the total of 193 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 26 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Nurettin KALKAN

Student No: N15144428

Department: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Program: Siyaset Bilimi

Status: Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

_____
Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR

EK 4. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 23/03/2023</p> <p>Tez Başlığı: ULUSLAŞMA VE MODERNLEŞME SÜREÇLERİNDE BİR ZEMBEREK TÜRK DİL KURULTAYLARI</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza</p> <p>Adı Soyadı: Nurettin KALKAN</p> <p>Öğrenci No: N15144428</p> <p>Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi</p> <p>Programı: Siyaset Bilimi</p> <p>Statusü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">_____ Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT**

Date: 23/03/2023

Thesis Title: A MAINSPRING IN THE PROCESSES OF NATIONALIZATION AND MODERNIZATION: TURKISH LANGUAGE CONVENTIONS, DOCTORAL DISSERTATION

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Nurettin KALKAN

Student No: N15144428

Department: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Program: Siyaset Bilimi

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

_____
Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR